

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA ve KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

MUSHAF İMLÂSİ AÇISINDAN KRAL FUÂD NÜSHASI ve
HATTAT FAHRETTİN BİLGİÇ MUSHAFININ MUKAYESESİ

Suat SARICA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali ÖGE

KONYA - 2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Suat SARICA		
	Numarası	20810601154		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri /Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali ÖGE		
Tezin Adı	Mushaf İmlâsı Açısından Kral Fuâd Nüshası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushafının Mukayesesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Suat SARICA

(İmza)

.....

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Suat SARICA		
	Numarası	20810601154		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri /Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali ÖGE		
Tezin Adı	Mushaf İmlâsı Açısından Kral Fuâd Nüshası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushafının Mukayesesi			

Hz. Osman devrinde istinsâhı yapılmış olan İmam Mushaf ve Mesâhif-i'l-Emsâr'ın imlâsı nevi şahsına münhasır hususiyetleri barındırmaktadır. Daha sonraki devir ve asırlarda Resm-i Osmânî denilen Hz. Osman Mushaf'larının imlâsına uymaya gayret gösterilmiş, uygulamada tam teşekküllü olmasa da bu bir ilke olarak kabul görmüştür. Mesâhif-i Osmâniyye'nin imlâ yapısını tahrîr etme ve nakletme noktasında vârid olan bilgiler hicri ikinci asırdan itibaren telif edilmiştir. Bu minvalde hatırı sayılır bir müktesebât oluşmuş, Mesâhif-i Osmâniyye'nin imlâsını esas alan ikinci nesil Mushaf'lar ve birçok Mushaf nüshası olmak üzere Kelâm-ı Kadîm'in kitap halini vücûda getirmiştir. Mushaf imlâsı açısından tahrîr edilen bilgiler, sonradan istinsâh edilen Mushaf'ların imlâsında mutâbakat olduğunu söylemek kâmil manada mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Mushaf imlâsının geleneğindeki bilgilerin muhalifine yönelik Mushaf nüshaları olduğu kadar, Resm-i Osmânî denilen Hz. Osman Mushaf'larının imlâsını barındırdığını iddia ettiği Mushaf'ların da varlığı söz konusudur. Bu bağlamda son yüz yıl içerisinde Resm-i Osmânî imlâyıyla ve Halifelik makamının ilgası sonucu Mushaf basma konusunda Mısır Kral'ında istinsâh ettirdiği Kral Fuâd Nüshası ismiyle anılan 1342/1923 yılında istinsâh edilen Haddâd Mushaf'ı/Mısır Mushaf'ı İslâm âleminin referans aldığı Mushaf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer Mushaf ise ülkemizde 1985 yılında Hattat Fahrettin Bilgiç tarafından yazılıp Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basımı yapılan Resm-i Osmânî uyumlu Mushaf'tır. Zikredilen bu iki Mushaf'ın mukayesesi karşılaştırmalı olarak tetkik edilecektir. Mushaf imlâsı ana kaynakları olarak addedilen Ebû Amr ed-Dâni (v. 444/1053)'nin *el-Mukni' fî Resmî Mesâhif-i'l-Emsâr* adlı eseri ve Süleyman b. Necâh (v.496/1103)'a ait *Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl* isimli eserindeki bilgiler çerçevesinde mukayese ve inceleme gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mushaf, Mushaf İmlâsı, Resmu'l-Mushaf, Resm-i Osmânî, Kral Fuâd Nüshası, Fahrettin Bilgiç Mushaf'ı

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name Surname	Suat SARICA		
	Student Number	20810601154		
	Department	Basic Islamic Science /Quran Reciting And Qiraat Science		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ali ÖGE		
Title of the Thesis/Dissertation	A Comparison of the Quran Copies of The King Fuad and The Calligrapher Fahreddin Bilgiç in Terms of Quranic Orthography			

The orthography of Imam Mushaf and Mesahifi'l-Emsâr, which were copied during the reign of Hazrat Osman, has unique characteristics. In later periods and centuries, efforts were made to comply with the spelling of the Prophet Osman Mushafs, called Resm-i Osmani, and although it was not fully-fledged in practice, this was accepted as a principle. The information available on the point of composing and conveying the spelling structure of Mesâhif-i Osmaniyye has been compiled since the second century of the Hijri. In this regard, a considerable acquis was formed, and the book form of Kalam-ı Kadîm was brought into being, including the second generation Mushafs based on the spelling of Mesâhif-i Osmaniyye and many copies of Mushafs. It does not seem completely possible to say that there is a consensus between the information compiled in terms of the orthography of the Mushaf and the spelling of the Mushafs copied later. Therefore, there are copies of the Mushaf that contradict the information in the tradition of Mushaf spelling, as well as the existence of Mushafs that claim to contain the spelling of the Mushafs of Prophet Osman, called Resm-i Osmani. In this context, the Haddâd Mushaf/Egyptian Mushaf, which was copied in 1342/1923, also known as the King Fuâd Copy, which was copied by the King of Egypt in printing the Mushaf as a result of the Official Ottoman spelling and the abolition of the Caliphate in the last hundred years, is the Mushaf that the Islamic world takes as a reference. Another Mushaf is the Official Ottoman-compliant Mushaf, written by Calligrapher Fahrettin Bilgiç in our country in 1985 and published by the Presidency of Religious Affairs. The comparison of these two mentioned Mushafs will be examined comparatively. Comparison and analysis will be carried out within the framework of the information in Ebû Amr ed-Dâni (d. 444/1053)'s work called el-Mukni' fî Resim Mesâhif-i'l-Emsâr and Süleyman bin Necâh (d. 496/1103)'s work called Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl, which are considered to be the main sources of Mushaf orthography.

Keywords: Mushaf, Mushaf Spelling, Resmu'l-Mushaf, Resm-i Ottomani, King Fuâd Copy, Fahrettin Bilgiç Mushaf.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar DİZİNİ	vi
RESİMLER DİZİNİ	viii
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP YAZISI ve RESM-İ OSMÂNÎ

1.1. Arap Yazısının Menşei	5
1.1.1. Himyer Yazısı	13
1.1.2. Enbâr/Hîre Yazısı	14
1.1.3. Nabat Yazısı.....	16
1.2. İslamiyet Öncesi ve Sonrası Arap Yazısının Durumu	19
1.3. Resm-i Osmânî	24
1.3.1. Hz. Osman Mushaf'larının İmlâsı (Mesâhif-i Osmâniyye)	27
1.3.1.1. Hazif.....	29
1.3.1.2. Ziyâde	30
1.3.1.3. Bedel	31
1.3.1.4. Hemze	32
1.3.1.5. Vasl-Fasl	33
1.3.2. Mushaf Yazımında Resm-i Osmânî'ye Uymanın Hükümü.....	33
1.3.3. Mushaflarda İmlâ Keyfiyeti.....	37
1.4. Kral Fuâd Nüshasının Serüveni	42
1.5. Hattat Fahrettin Bilgiç'in Hayatı ve Resm-i Osmânî Olan Mushafı	52

İKİNCİ BÖLÜM

KRAL FUÂD NÜSHASI ve FAHRETTİN BİLGİÇ MUSHAFININ İMLÂ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

2.1. Sessiz Harflerin Resmedilmesi	61
2.2. Sessiz Harflerin Ziyâdesi	68

2.2.1. Elif Harfinin Ziyâde Kılınması	68
2.2.2. Vâv Harfinin Ziyâde Kılınması	73
2.2.3. Yâ Harfinin Ziyâde Kılınması	74
2.3. Med Harflerinin Yazım Özellikleri	76
2.3.1. Uzun Kesre'nin İmlâ Özellikleri.....	77
2.3.2. Uzun Damme'nin İmlâ Özellikleri	86
2.3.3. Uzun Fetha'nın İmlâ Özellikleri	88
2.4. "Müfred/Tek Hemze" ve "Çift Hemze" Yazım Özellikleri.....	99
2.4.1. Müfred/Tek Hemzenin İmlâ Özellikleri	99
2.4.1.1. Hemze'nin Tek Resimle Kitâbette Yer Alması	99
2.4.1.2. Hemze'nin Çift Resimle Kitâbette Yer Alması	108
2.4.2. "Çift Hemze" İmlâ Özellikleri	115
2.4.2.1. Kelime Başına Resmedilen Kat' Hemzesi	116
2.4.2.2. Kelime Başına Resmedilen Vasl Hemzesi.....	118
2.5. Harf ve Edatların İmlâsı.....	118
2.6. Kral Fuâd Nüshası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaflarının İmlâ Özellikleri Bakımından Kıyası	126
2.6.1. Hazifle İlgili Örnekler	126
2.6.2. Harf İlavesi İle İlgili Örnekler	127
2.6.3. Hemzenin Yazılışı İle İlgili Örnekler	128
2.6.4. Bir Harfin Yerine Başka Bir Harfin Yazılışına Örnekler	129
2.6.5. İki Kelimenin Bitişik ya da Ayrı Yazılışına Örnekler	130
2.6.6. Mushaf Mukâyese Tablosu	131
SONUÇ	153
KAYNAKÇA.....	156

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. 1. Hazif Örnekleri.....	30
Tablo 1. 2. Ziyâde Örnekleri.....	31
Tablo 1. 3. Bedel Örnekleri	31
Tablo 1. 4. Hemze Örnekleri	32
Tablo 1. 5. Vasl-Fasl Örnekleri	33
Tablo 2. 1. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Sessiz Harflerin Resmedilme (س-ص) Mukayesesi.....	63
Tablo 2. 2. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Sessiz Harflerin Resmedilme (ة-ت) Mukayesesi	67
Tablo 2. 3. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Elifin Ziyâde Kılınmasının Mukayesesi.....	73
Tablo 2. 4. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Yâ Harfinin Ziyâde Kılınmasının Mukayesesi	76
Tablo 2. 5. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Kesranın Mukayesesi.....	78
Tablo 2. 6. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Kesre/Med Harfi Olan ‘yâ’ Mukayesesi.....	80
Tablo 2. 7. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Ayete sonunda Yer Alan Hazif Meselesinin Mukayesesi.....	81
Tablo 2. 8. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Kelime Sonu Yer Alan Hazif Meselesinin Mukayesesi.....	83
Tablo 2. 9. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Kesranın Son Harfi İletli Olan İsim ya da Fiildeki Hazif Mukayesesi	84
Tablo 2. 10. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Kesranın Resmedilmesinde “yâ” Harfinin Hazif Mukayesesi.....	86
Tablo 2. 11. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Dammenin Cemi Vavının Hazif Mukayesesi	87
Tablo 2. 12. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Damme İsmi verilen Vavın Mukayesesi.....	88
Tablo 2. 13. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Fethanın Kelime Ortasında Elifle Resmedilmesinin Mukayesesi	90
Tablo 2. 14. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Fethadan Sonra Zamirin Gelmesi İle Elifin Hazif Mukayesesi ...	92
Tablo 2. 15. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Zevâtü'l-Yâ Mukayeseleri.....	93
Tablo 2. 16. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Kelimenin Ortasında Yer Alan Hemzenin Resmedilmesi.....	106

Tablo 2. 17. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Hemzenin Çift Resimle (Vav-Elif) Kitâbette Yer Alması	110
Tablo 2. 18. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Hemzenin Çift Resimle (Vav-Hemze-Elif) Kitâbette Yer Alması.....	111
Tablo 2. 19. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Hemzenin Çift Resimle (Vav-Uzun Fetha-Elif) Kitâbette Yer Alması....	113
Tablo 2. 20. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Hemzenin Çift Resimle (Elif-Yâ) Kitâbette Yer Alması	115

RESİMLER DİZİNİ

Resim 2. 1. Kral Fuâd Nüshası/Haddad ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “نجى” Kelimesinin Mukayesesi	63
Resim 2. 2. Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Yâ” Harfinin Hazif Mukayesesi.....	126
Resim 2. 3. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Elif” Harfinin Hazif Mukayesesi	126
Resim 2. 4. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Vav” Harfinin Hazif Mukayesesi.....	126
Resim 2. 5. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Elif” Harfinin Ziyâdesi.....	127
Resim 2. 6. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Yâ” Harfinin Ziyâdesi	127
Resim 2. 7. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Vav” Harfinin Ziyâdesi	127
Resim 2. 8. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Hemzenin Kelime Ortasındaki Durumu	128
Resim 2. 9. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Hemzenin Tahfifi	128
Resim 2. 10. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Fethalı Kat’ ve İstifhâm Hemzesinin Örneği	128
Resim 2. 11. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Açık ve Kapalı “Tâ” Harfî Örneği	129
Resim 2. 12. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Elif ve Vav Harfî Örneği	129
Resim 2. 13. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Vasl-Fasl Örnekleri	130
Resim 2. 14. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Vasl-Fasl Örnekleri	130

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Bsk.	Baskı
C.	Cilt
DİA	Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	Hicrî
Hz.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
MÖ.	Milattan önce
MS.	Milattan sonra
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar Arası
S.	Sayı
şrh.	Şerh eden
Thk.	Tahkik eden.
Trc.	Tercüme eden
ty.	Basım tarihi yok.
v.	Vefatı
vb.	ve benzeri
Yay.	Yayınları
yy.	Basım yeri yok

ÖNSÖZ

Bizleri yaratıp yaşatan âlemlerin Rabbi olan Allah'a sonsuz hamd-ü senâlar olsun. Salât ve selâm onun Habibi Hz. Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi vesellem'in, âlinin ve ashâbının üzerine olsun. Mana açısından mû'ciz olan Kur'ân-ı Kerim, lafız ve hat itibariyle de mû'ciz bir kitaptır. Kur'ân hattının birden fazla okuyuşlara imkân sağlayarak aynı hakikati ifade etmesi onun imlâsı itibariyle de mû'ciz olduğunu gösteren önemli bir özelliğidir.

İslam'dan önce fazla bir gelişim sağladığı söylenemeyen Arap yazısı Kur'ân'ın nüzulü ile diller içerisinde en önemli mevkiye yükselmiş, adeta Kur'ân Arap yazısına da zenginlik kazandırmıştır.

Bizzat Allah Teâlâ tarafından koruma altına alınan Kur'ân-ı Kerim hem satırlarda hem de sadırlarda kayıt altına alınmıştır. Vahyin ilk muhatapları olan Ashâb-ı Kiram, Hz. Peygamber'den duymuş oldukları her âyeti başta fiiliyata dökerek sonra da ezberleyerek ve yazıya geçirerek muhafaza altına alma konusunda bizzat katkı sağlamışlardır.

Bu çalışmamızda Mushaf İmlâsı açısından Kral Fuâd Nüshası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ının Mukayesesi konusu incelenecektir. Son bir asırda Mısır Kralı I. Fuâd'ın emriyle istinsâh ettirilmiş olan 1342/1923 tarihli Kral Fuâd Nüshası/Mısır Mushaf'ı ki Hattatına nispetle Haddâd Mushaf'ı diye anılan Resm-i Osmânî imlâsı ile yazılmış Mushaf ele alınmaktadır. Ayrıca Tayyar Altıkulaç'ın Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yaptığı zaman zarfında Resm-i Osmânî imlâsı ile yazılmasını istediği 1985 yılında kısa bir sürede Hattat Fahrettin Bilgiç'e istinsâh ettirilen Mushaf'ın mukayesesi mevzu edilmektedir.

İki bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde Arap yazısının menşei, İslâmiyet öncesi ve sonrasında Arap yazısının durumu, Resm-i Osmânî, Hz. Osman Mushaf'larının İmlâsı (Mesâhif-i Osmâniyye) ile ilgili Kur'ân'ı okumanın önündeki ihtilaflara son verme adına Mushaf istinsâhından bahsedilmiş, Hazif, Ziyâde, Bedel, Hemze, Vasl-Fasl gibi imlâyı ilgilendiren konular tablolarla görsel hale getirilmiştir. Mesâhif-i Osmânî'nin Esas Alınması Konusundaki Görüşler ve Mushaflara Yansması anlatılırken Hicrî birinci asrın sonlarından itibaren ihtiyaç doğrultusunda okumayı kolaylaştırmak, belli okuma miktarları tanzim etmek maksadıyla Mushaf'lara ilaveler konulması zikredilmiştir. Resm-i Osmânî'ye bağlı kalmanın tartışmalarından bahsedilmiştir. Mushaf'larda imlâ keyfiyeti başlığıyla imlâya yönelik tartışma ve olaylara yer verilmiştir. Daha sonra Kral Fuâd Nüshasının serüveni ile Mısır'da Kral Fuâd'ın kendi adına istinsâh ettirdiği ve İstanbul'dan Hattat Aziz Efendi'ye Mushaf yazdırması için davet edilmesi konu edilmiştir. Son

olarak Hattat Fahrettin Bilgiç'in hayatı ve Resm-i Osmânî uyumlu Mushaf'ından bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise Kral Fuâd Nüshası ve Fahrettin Bilgiç Mushaf'ının imlâ yönünden incelenmesi işlenirken, sessiz harflerin resmi ve Ziyâdesi, Med harflerinin yazım özellikleri, Müfred hemze ve çift hemze konuları, mukayese edilerek metin içinde ele alınmış ve tablolarla karşılaştırması yapılmıştır. Son olarak, her iki Mushaf'ın da imlâ yönünden incelenmesi ele alınarak Hazif, harf ilavesi, hemzenin yazılışı, bir harfin yerine başka bir harf resmedilmesi, iki kelimenin bitişik ya da ayrı yazılması örnekleri resimlerle görsel hale getirilmiştir. Mushaf mukayese tablosu ile de mufassal olarak her iki Mushaf'ın da karşılaştırılması yapılarak çalışma nihayete erdirilmiştir.

Bu perspektifte şunu ifade etmek gerekir ki; “*Mushaf İmlâsı Açısından Kral Fuâd Nüshası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ının Mukayesesi*” konusu bütün yönleri ile değil de genel hatları ile incelendiğinden muhtasar nitelikte bir çalışma olduğunu söylememiz yerinde olacaktır.

Bu konuyu tercih etmemde ve çalışmanın hazırlanmasında rehberlik eden, emeğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ali ÖGE'ye teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca konunun olgunlaşmasında desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI'ya, Doç. Dr. Recep KOYUNCU' ya, Doç. Dr. Atila GÖKDEMİR'e ve Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ'ye teşekkürü bir borç bilir, konuyu hazırlarken eserlerinden istifade ettiğim müelliflerden vefat edenleri rahmetle anıyor, hayatta olanlara sağlık ve afiyet diliyorum. Çalışma esnâsında hayır dua ve desteğini esirgemeyen Mustafa UÇAN ve Muhammet Eren TAŞ kardeşime, kendisinden Aşere Takrîb Tayyibe ilmini tahsil edip icazet aldığım Şeyhü'l-kurrâ Mehmet SEVİNÇ hocama, maddi ve manevi olarak her daim yanımda olan kıymetli aileme şükranlarımı sunuyorum.

Gayret bizden, Tevfik Allah'tandır.

Suat SARICA

KONYA, 2024

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'e yirmi üç yıllık zaman zarfında Cebrâil aleyhisselam aracılığıyla indirilmiştir. Hz. Ebubekir döneminde Kur'ân sayfeleri iki kapak arasında toplanarak Kitap-Mushaf halini almıştır. Hz. Osman zamanında ise, Mushaf çoğaltma işlemi sahabenin de onayı ile gerçekleşmiş, istinsâh edilen Mushaf'lar İslâm âleminin belli başlı beldelerine gönderilmiştir. Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği bu Mushaf'lar hem Kur'ân'ın metin yapısı olan imlâsında birlikteliği sağlamış, hem de Peygamber efendimizin tanıdığı olduğu Kıraat esnekliğini muhafaza etmeyi başarmıştır. Hz. Osman Mushaf'ları (Mesâhif-i Osmâniyye) için imlâ konusu ön plana çıkmıştır. Hz. Osman ihtiyaç dâhilinde okumayı kolaylaştırmak ve belli okuma miktarları tanzim etmek maksadıyla Mushaf'lara bazı işaretler ilave ettirmiştir. Mushaf'lar üzerine yapılan bu tasarruflar âlimler arasında değerlendirilerek, Kur'ân'dan olmayan hiçbir şeyin yazılmaması gerektiğini ifade eden görüşler serdetmişlerdir.

Hicrî birinci asrın sonlarına doğru serdedilen bu görüşler Mesâhif-i Osmâniyye –Hz. Osman Mushaf'larının İmlâsı- uygulamasının dışına çıkılan ihtiyaçlar doğrultusunda yeni düzenlemeler –imlâda farklılıklar- yapıldığı görülmektedir. Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği Mushaf'ların kendisine has metin yapısı yani kelimelerin imlâsı mevcut olup, sonradan bazı noktalarda esasları belirlenen, adına kıyâsî imlâ denilen bir uygulama geliştirilmiştir. Hemze, Bedel, Hazif, Ziyâde, Vasl-Fasl gibi kavramların resim ve telaffuz açısından Mushaf imlâsını etkilediği görülmektedir. Resm-i Osmânî¹ denilen Hz. Osman Mushaf'larının imlâ yapısı her zaman ilgi odağında olup, Resm-i Osmânî'ye tâbi

¹ Hz. Osman devrinde, Kur'ân-ı Kerim'in yedi harf üzere nâzil olmasından ve bazı mensûh Kıraatlerin temelini oluşturduğu Kıraat ve Kıraatı edâ etme hususundaki farklılıklar ihtilafları beraberinde getirdi. Hz. Osman bunun gibi ihtilafları bertaraf etmek için, ümmeti Mushaf'ın imlâsında bir kılmak istemiştir. Zeyd b. Sâbit'in riyâsetinde istinsah heyeti oluşturup, Mushaf'ın kitâbetinde uyulması gereken belli başlı esaslar tespit ettirdi. Kur'an'ın kitâbetinde, kelime ve harflerin resmini/hattını ilgilendiren bu usullere istilâh-ı selefî ya da Resm-i Osmânî denilmiştir. Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, 1306, s. 217; Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *ez-Zerkeşî, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Kâhire, 1376, C. I, s. 240.

olma tartışmalarının XIX. yüzyılın sonlarına, hatta günümüze kadar devam ettiğini görülmektedir.

“Mushaf İmlâsı Açısından Kral Fuâd Nüshası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushafının Mukayesesi” isimli tezimizde, Mushaf imlâsı bağlamında son yüzyılda İslâm dünyasında ön plana çıkan iki nüshanın imlâ bakımından karşılaştırılması yapılacaktır. Kral Fuâd Nüshası Osmanlı Devlet’inden ayrılmış olan Mısır’da Kral I. Fuâd’ın emriyle el-Haddâd’ın neşrettiği Resm-i Osmânî uyumlu diye iddia edilen Mushaf’tır. Osmanlı Devlet’inden hemen sonra halifeliğin kaldırılmasıyla İslâm âlemindeki otorite boşluğu, Mushaf basma konusunda da kendisini göstermiştir. Halife’nin onayıyla basımı ve istinsâhı gerçekleşen Mushaf’ın çoğaltılması, Mısır’da Kral I. Fuâd’ın emriyle el-Haddâd’ın neşrettiği “Kral Fuâd Nüshası” adıyla karşımıza çıkmaktadır

Bir diğer Mushaf Fahrettin Bilgiç’in hattından çıkan Mushaf olup, Tayyar Altıkulaç’ın Diyanet İşleri Başkanı olduğu dönemde Mushaf imlâsı çalışmaları bakımından Resm-i Osmânî uyumlu Mushaf yazılması ve basılması konusunda özel gayret sarf ettiği Mushaf’tır. Bu minvalde Mushaf imlâsının serancâmı ve günümüze yansması bakımından zikredilen iki Mushaf mukayese edilecektir.

2. Araştırmamın Amacı ve Önemi

Bu çalışma ile Mushaf imlâsının Hz. Osman’dan bu tarafa serencamının ve günümüze yansıyan Mushaf metin yapısının durumunun akademik bir bakış açısıyla ele alınması amaçlanmaktadır. İslâm’ın ana kaynağı Kur’ân-ı Kerim’in günümüze kadar titizlik gösterilerek okunup-yazılması ve geleceğe de aynı şekilde taşınmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu çalışma *“Şüphesiz o Zikr’i (Kur’ân’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz”*² buyruğu ile Kur’ân’ın muhafazasında hiç şüphenin olmadığını, inzâlından günümüze nasıl korunduğu mercek altına alacaktır. Son yüz yıllık zaman zarfında istinsâhı ve basımı yapılmış olan bu iki Mushaf’ın imlâ bakımından karşılaştırılmasının akademik alanda Mushaf araştırması yapanlara ve Mushaf imlâsına ilgi duyanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

² Hicr 15/9.

3. Araştırmanın Metodu

Çalışmamız iki bölümden müteşekkil olup, Birinci bölümde öncelikle Hz. Osman Mushaf'larının İmlâsı (Resmu'l-Mushaf) ile Kral Fuâd Nüshasının serüveni üzerinde durulacaktır. Akabinde Hattat Fahrettin Bilgiç'in kısaca hayatı ve Resm-i Osmânî uyumlu Mushaf'ından bahsedilecektir. İkinci bölümde Kral Fuâd Nüshası ve Fahrettin Bilgiç Mushaf'ı imlâ, metin yapısı, Hazif, Bedel, Hemze, Ziyâde, Vasl-Fasl, sayfa tutup/tutmaması tablo ve resimlerle mukayese edilecektir. Okuyucuya kolaylık sağlamak için her ikisi de Resm-i Osmânî imlâyı barındıran Mushaf'ların Karşılaştırılmasında kelimelerin imlâsında farklılık olması durumunda tablo ve mukayese tablosunun ilgili yerine yıldız işareti konulacaktır. Çalışma teorik bilgi aktarımının yanında tablolar ve resimler vasıtasıyla Mushaf'ın imlâsını yansıtan görsel malzemeye de desteklendirilmiştir. Çalışmanın ismiyle müsemma olması açısından Mushaf imlâsının farklılıklarını arz eden başlıklar altında sunum yapılmıştır. İmlâ yönünden incelenmesi için her iki Mushaf dijital ortama aktarılmıştır. Kelime taraması programlar aracılığıyla yapıp, doğrudan dijital ortamdaki ilgili Mushaf'ların kelimeleri tablolara iktibas edilmiştir. Konumuzu ilgilendiren her iki Mushaf'ın analizinin sağlıklı yapılabilmesi için çalışmanın nihayetinde mufassal mukayese tablosu ile doğrudan imlânın aynıyla kelimelerin sunumu yapılmıştır.

4. Araştırmanın Kaynakları

Kral Fuâd Nüshası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ının imlâ yapısının tespiti ve Hz. Osman Mushaf'larının imlâsına dair eserlerdeki bilgiler her iki Mushaf'ın mukâyesesi üzerinde durulmuş olması, çalışmanın ana omurgasını oluşturmaktadır. Bu Mushaf nüshaları dijital ve fiziki ortamda olup, dipnot ve kaynakça verme noktasında arşivlerdeki Mushaf nüshaları için verilen dipnot uygulaması değil de, ilgililerin kaynağa daha hızlı ulaşabilmesi açısından sûre ve ayet numaraları üzerinden dipnot sistemi uygulanmıştır. Hz. Osman Mushaf'larının imlâ özelliklerinin tespitinde Ebû Amr ed-Dânî (v. 444/1053)'nin *el-Mukni' fî Resmi Mesâhi'fi'l-Emsâr* isimli eseri ile Süleyman b. Necah (v. 496/1103)'in, *Muhtasarü't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzil* isimli eseri esas alınmıştır. Ayrıca Mushaf imlâsını

ayrıcalıklı kılan özelliklerin başlıklandırılmasında ise Mehmet Emin Maşalı'nın *Kur'ân'ın Metin Yapısı* isimli eserinin sistematüğinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP YAZISI ve RESM-İ OSMÂNÎ

Arap yazısının menşei, İslamiyet öncesi ve sonrası yazının durumu, Resm-i Osmânî, Mesâhif-i Osmânîyye, Mushaf yazımında Resm-i Osmânî'ye uymanın hükmü ve Mushaflarda imlâ keyfiyeti şeklinde ilerleyen bu bölüm, Kral Fuâd Nüşhasının serüveni ile Hattat Fahrettin Bilgiç'in hayatı ve Resm-i Osmânî olan Mushaf'ı çerçevesinde tamamlanacaktır.

1.1. Arap Yazısının Menşei

Arap yazısının menşei ile ilgili tartışmalar, aslında dilin kaynağına ilişkin tartışmalarla paralellik arz etmektedir. Buna göre dilin menşei ile ilgili değerlendirmeler 'beşerî' ya da 'tevkîfî' olduğu üzerinde cereyan etmiş, İslam düşüncesindeki gibi Antik Yunan ve Hint düşüncesinde de bahse konu olmuştur.³ Dil bilimi üzerine yazılan en eski kayıtlardan biri kabul edilen Eflatun ve Kratylos'un diyalogunda dilin doğallığı ile dilin uzlaşsallığı tezleri masaya yatırılmıştır. Hermogenes isimlerin uzlaşmanın dışında bir şey olmadığı tezini savunurken, Kratylos, isimlerin, belirttikleri nesneyle alakalarının doğal bir ilişki olduğunu ifade etmiştir.⁴ Aristo ise toplumsal uzlaşım için dilin bir sonuç olduğunu, sözcüklerle nesnelerin karşılıklı 'örfi' ve 'uzlaşmaya dayalı' bir bağlantı olduğunu belirtmiştir.⁵ Romalılarda ise dilin beşerî bir olguya hâkim olduğu görüşü benimsenmiştir. Yani Romalıların benimsediği görüşe göre dilde sesleri çıkarmaya götüren şey doğallık olup, isimler ihtiyaç hissedildiği için ortaya çıkmıştır.⁶ Hıristiyan-Batı dünyasındaki değerlendirmelere bakıldığı zaman kilise mensupları, ilk olarak dili beşer ürünü bir olgu şeklinde telakki etmişler, daha sonraları ise dilin ilahî kaynaklı bir olgu olduğu anlayışı hâkim olmuştur.⁷

³ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınları, İstanbul, 2015, s. 21.

⁴ Aydın Köksal, *Dil ile Ekin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1980, s.19-20.

⁵ Ahmet Ömer Muhtar, *İlmü'delâle, Alemü'l-kütüb*, Kahire,1988, s.18; Maşalı, 2015, s. 21.

⁶ Ragıp Özdem, *Dil Türetme Teorilerine Toplu Bir Bakış*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 1944, s. 24.

⁷ Özdem, *Dil Türetme Teorilerine Toplu Bir Bakış*, s. 39.

Bu mesele İslam düşünürleri arasında ortaya çıkan görüşe göre dînî-metafizik çerçevede zemin bulmuştur.⁸ Nitekim gerek Arap dil bilimcileri ve usûl âlimleri, gerekse de Kelam bilginleri, dilin, özellikle de Arap dilinin tevkîfî olup olmadığı üzerinde durup, Allah'ın Hz. Âdem'e bütün isimleri öğrettiğini ifade ettiği Bakara 2/31 ayeti ile dillerin farklı olmasının Allah'ın kudretinin delillerinden biri olduğundan bahseden Rûm 30/22 ayetlerin tefsiri üzerine düşünce geliştirmişlerdir.⁹ Ünlü dil felsefecisi Ahmed b. Fâris (v. 395/1004) dilin tevkîfî olduğu yönündeki görüşünü Bakara sûresinin zikredilen ayetiyle delillendirirken¹⁰ Mutezili dil bilimci Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî (v. 392/1002) anılan ayetin tevkîfliğe dair bir delil olamayacağını savunmuştur.¹¹ Tartışılan bu durum genel olarak dilin, özel olarak ise Arap dili meselesinin anılan ayetler çerçevesinde masaya yatırıldığıının göstergesidir.¹²

Kelam âlimleri arasında dilin menşei ile ilgili olarak Zâhirîler ve Eş'ariler cenahı tarafından temsil edilen dilin tevkîfliği ile mihamdarlığını Mutezile'nin yaptığı dilin beşerîliği yaklaşımı olarak iki asıl eğilimin varlığından bahsedilir.¹³ Zikredilen bu iki eğilim de, tarafların "bilginin kaynağı" ile ilgili ortaya koydukları yansıma olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki Mutezile bilgiye kaynak olmasından dolayı aklın nakle önceliği bulunduğu tezini savunurken,¹⁴ Zâhirîler ise bilginin kaynağının 'vahiy' olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁵ Eş'ariler ise nakil ile aklın her ikisinin de bilgiye kaynaklık değeri taşıdığı görüşünü benimseyerek¹⁶ orta bir yol takip etmişlerdir. Bilginin kaynağına ulaşma noktasında serdedilen bu görüşlerin, aslında anılan kesimlerin Allah'ın kelam sıfatı hakkında ortaya koydukları

⁸ Özdem, *Dil Türetme Teorilerine Toplu Bir Bakış*, s. 28.

⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 22.

¹⁰ İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fî fikhi'l-luğa ve Süneni'l-A'rabî fî Kelâmiha*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar, *el-Mektebetü's-selefiyye*, Kahire, 1910, s. 6.

¹¹ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman el-Mevsilî, *el-Hasâ'is*, nşr. Abdulhamîd Hendâvî, Beyrut 1421/2001, C. I, s. 94.

¹² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 22.

¹³ Suyûtî, *el-İktirâh fî'ilmî usûli'n-nahv*, nşr. Ahmed Subhi Fırat, İstanbul 1395/1975, s. 8-9; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 22.

¹⁴ İlyas Çelebi, "Mutezile", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, (C. 31, s. 39.)

¹⁵ Yunus Apaydın, "Zâhiriyye", *DİA. İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, (C. 44, s. 95.)

¹⁶ Yûsuf Şevki Yavuz, "Eşariyye", *DİA. İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, (C. 11, s. 44.); Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, *İşkâliyyâtu'l-kırâ'e ve âliyyâtu't-te'vîl*, Beyrut 1996, s. 123.

tasavvurlarıyla yakından ilgili olduğu söylenebilir. Nitekim Eş'arîler ve Zâhîriler Allah'ın ezeli kelamı kadîm zatına ait bir sıfat olmasından dolayı kelam-ı ilâhînin kadîm olduğu görüşünü benimserken, Mutezile Cenab-ı Allah'ın kendisiyle nitelenmesi uygun olmayan ses, söz ve ontolojik mecrada ortaya çıkmış bir dilden şekil almış olması cihetiyle muhdes ve mahlûk sıfatlarını barındırdığı, bu minvalde kelam-ı ilâhînin Allah teâla'nın zâtî sıfatlarını değil de, fiilî sıfatlarında yer aldığı fikir/görüşü benimsemiştir. Kısaca şöyle ifade edilmelidir ki dilin menşei ile ilgili tasavvurlar bilginin menşei, bilginin menşei ile ilgili tasavvurlar da kelam-ı ilâhînin tabiatıyla ilgili kabullere dayanmaktadır. Arap dilinin menşei ile alakalı bu fikir ayrılığı, aslında yazının menşei/kaynağı hususunda da karşımıza çıkmaktadır. Dil bilimi hususunda 'tevkîfî' ya da 'beşerî' şeklinde karşımıza çıkan iki temel yaklaşım, yazının kaynağı hususunda da görülmektedir. Tevkîflik yaklaşımını benimseyen kesim yine Bakara sûresi 2/31 ayeti ile Alak sûresi 96/4 ayetini delil olarak sunmaktadırlar.¹⁷

İbn Fâris, "*İnsana kalemle (yazmayı) öğretti.*" mealindeki Alak sûresi dördüncü ayetini hüccet göstererek yazının vâzının Cenab-ı Allah olduğunu ifade etmektedir.¹⁸ Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Bakara sûresinin zikredilen ayetiyle dilin tevkîfîliği bağlamında olmasa da yazını tevkîfliği meselesinde zorlamayı barındıran bir durum söz konusudur.¹⁹ İbn Fâris'e göre "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti." mealindeki ayete istinaden "Aralarında anlaşmaları için ihtiyaçları olan eşyaya ait bütün isimleri öğretti ve bu isimler de Arapça isimlerdi." şeklinde idrak etmiş olup, Arap dilinin ve yazısının tevkîfî olduğunu söylemiştir.²⁰

Yazıya tevkîflik iddiasında bulunanlar zikredilen ayet-i kerimelerin açıklamasına istinaden bazı rivayetleri ifade etmişlerdir. Buna göre Ebû Zer el-Ğıfârî'den (v. 32/653) nakledilen rivayette, Ebû Zer'in Hz. Peygamber'e sallallahu aleyhi vesellem, Allah tarafından Hz. Âdem'e indirilenin ne olduğunu sormuş, Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem de alfabedeki yirmi dokuz harfin indirildiğini

¹⁷ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 23.

¹⁸ İbn Fâris, *es-Sâhîbî*, s.10.

¹⁹ Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadime İlk Mushafklar Üzerine İnceleme*, IRCICA, İstanbul, 2015, s.49. Ayrıca bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s.24.

²⁰ İbn Fâris, *es-Sâhîbî*, s.6.

söylemiştir.²¹ Bu rivayette ifade edildiğine göre yazının tevkîfliği ve Allah teâla tarafından Hz. Âdem'e aleyhisselam bildirildiği beyan edilmiş, öte taraftan da ilâhî bildirim mevzu olan yazının Arap yazısı olduğu söylenmiştir. Zira rivayetin nihayetinde Ebû Zer'in "Yirmi dokuz dediniz, lakin yirmi sekiz harf saydınız." ifadesi üzerine Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem 'lâm-elif'in müstakil bir harf olduğunu ifade ettiği, onunla beraber harf adedinin yirmi dokuz olduğunu söylediği zikredilmektedir. Kalkaşendî (v. 821/1418) bu rivayete göre, yazının tevkîfi olduğu ve bu yazının da Arap yazısı olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmektedir.²²

Ayrıca ilk Mushaf'ların İmlâsının tevkîfliğini iddia edenlerin çokça kullandıkları delillerden biri de Deylemî'nin (v. 509/1115) naklettiği bir rivayettir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber vahyolunan ayetleri yazdırmak için Muaviye b. Süfyan'ı yanına çağırdığında *ب-س-م* hafleriyle, *الله-الرحمن-الرحيم* lafızlarını yazarken hangi hususlara dikkat etmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur.²³

İlk Mushaf'ların imlâlarındaki farklı resimleri ayetlerin manalarıyla ilişkilendirmiş olan, Ebü'l-Abbas b. Muhammed b. Osman İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî (v. 680/1281) de zikrettiği ayet-i kerimelerin her birisi için ilgi çekici açıklamalara yer vererek, mushaf yazısında tevkîflik yaklaşımını savunmuştur. Çoğunlukla matematik ve astronomi ile ilgili eserlerle ön plana çıkan Merrâküşî, dinî alanlarda da eser vermiş olup,²⁴ ilk Mushaf'ların imlâlarındaki farklılığın bir gerekçeye dayandığını, bu farklılığın tesâdüfi olmadığını ve bu nedenle müstensihlerin takdîrî uygulamalarının olamayacağını ifade etmiştir.²⁵ Misal olarak; *لَا أَدْبَحُّهُ أَوْ لَا أَدْبَحُّهُ* (Ya onun canını iyice yakacağım veya onu

²¹ Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî, *Subhul'l-a'shâ fi snâ'ati'l-inşâ*, nşr. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Beyrut 1407/1987, III. 7; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s.24.

²² Kalkaşendî, *Subhu'l-â'shâ*, III.8; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s.24. Yazının tevkîfliğini kabul edenlerin tevkîfliğe hüccet serdettikleri rivayetlerin bazılarında İdris aleyhisselam'ın ismi zikredilmektedir. (Bkz. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut 1967, C. I. s. 171; Kalkaşendî, C.III. s.7.)

²³ Ebû Mansûr Şîrûye b. Şehredâr Deylemî, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-hitâb*, *Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye*, Beyrut, 1986, C. 5, s. 394

²⁴ İhsan Fazlıoğlu, "İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, (C. 20, s. 532-33.)

²⁵ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Osman İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî, *Unvânu'd-delil min Mersûmi Hattü't-tenzîl*, *Dârü'l-ğarbi'l-İslami*, Beyrut, 1990, s. 30.

boğazlayacağım.....) ayet-i kerimesinde²⁶ لاَذْبَحْهُ kelimesinde Ziyâde elif olduğu görülmektedir. Merrâküşî'nin görüşüne göre zaid olan elif'in sebebi ayet-i kerimedeki boğazlama ifadesinin can yakmaktan daha şiddetli bir cezaya şâmil olmasıdır.²⁷ وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ (Ayetlerimizi hükümsüz bırakmak için çaba harcayanlar...)²⁸ ayetindeki سَعَوْا kelimesindeki vav harfinden sonra elifsiz yazılmıştır.²⁹ Mevzuya bahis olan bu konu fiilin batıl olması ile ifadelendirilmiş, elif harfinin düşmesi de bu duruma işaret olarak delil gösterilmiştir.³⁰ Bunun yanında اليل kelimesinde de ta'rif harfi olan lâm hazfedilmiştir. Bunun sebebi zikredilen kelimenin gece anlamı taşıması ve gecenin karanlığının gizleme vasfına sahip olmasıdır. Bu kelimedede de lâm harfi gizlenmiştir.³¹ Yine التي ve الذي kelimeleri, bunların tesniye ve cemilerindeki lâm-ı ta'rifin lâmı hazfedilmiştir. Hazif gerekçesi olarak da bu kelimelerin anlamında belirsizlik mevcuttur. Bu belirsizlik lâm-ı ta'rifin lâmını bir önceki misalde olduğu gibi gizlemiştir.³²

Merrâküşî'nin görüşüyle paralellik arz eden Ahmed İbnü'l-Mübârek (v. 1156/1743) ise hocası Abdülaziz b. Mesud b. Debbâğ'dan (v.1132/1720) duyduklarını *el-İbrîz min Kelâmu Seyyidî Abdülazîz* isimli eserinde derleyerek, tevkîflik anlayışını Bâtınî yorum ile savunmuştur. Müellif, Bâkılânî'nin (v. 403/1013) “modern imlâ ile de Mushaf yazmanın caiz olduğuna” dair görüşünü eleştirerek, konu ile ilgili hüccet ve değerlendirmeleri aktardıktan sonra gerek sahâbîler gerekse sonraki nesillerin bu konuda tasarruf hakkına sahip olmadıklarını belirtmiş; Mushaf yazımında tevkîfliğin esas olduğunu, her şeyin Hz. Peygamber'in salâhiyetinde bulunduğunu, vahye dayandığını, Mushaf'ın imlâsı ile ilgili hususların akılla kavranması mümkün olmayan sırlar barındırdığını, bu durumun semâvî kitaplar arasında yalnız Kur'ân-ı Kerim'e has bir özellik olduğunu ifade etmiştir.³³ İbnü'l-Mübârek'e göre عتوا kelimesi için, Kur'ân-ı Kerim'de geçen dört ayet-i kerimenin üçünde elifle resmedilmişken, Furkân sûresinde (25/21) elif olmaksızın

²⁶ Neml 27/21.

²⁷ İbnü'l-Bennâ el-Merraküşî, *Unvânu'd-delîl*, s. 56.

²⁸ Sebe' 34/5.

²⁹ İbnü'l-Bennâ el-Merraküşî, *Unvânu'd-delîl*, s.56.

³⁰ İbnü'l-Bennâ el-Merraküşî, *Unvânu'd-delîl*, s.58.

³¹ İbnü'l-Bennâ el-Merraküşî, *Unvânu'd-delîl*, s.136.

³² İbnü'l-Bennâ el-Merraküşî, *Unvânu'd-delîl*, s.58; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s.51.

³³ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s.52.

yazılmışsa bu, beşerden gizli tutulmuş ilâhî bir takım sırlar ve nebevî bazı gerçekler mevcut olduğunu, bu gibi örneklerin Kur’ân-ı Kerim’de pek çok bulunduğunu, bazı sûrelerin başında yer alan hurûf-i mukatta’a diye isimlendirilen harfler için de durumun aynı olduğunu ifade etmiştir.³⁴

İmlânın tevkîfliğinin esas olması gerektiği tezini savunan çağdaş müellifler arasında yer alan Muhammed Âdil Abdüsselâm, “Sahâbîler tarafından istinsâh edilen bu Mushaf’ların, imlâsıyla beraber Hz. Peygamber’in onayını aldığını, hatta Rasûlullah’ın imlâ ile ilgili kuralları bizzat kendisinin ortaya koyduğunu ifade etmektedir.” Müellif’in bu yaklaşımı “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...*”³⁵ ayet-i kerimesi ile delillendirmiş olup, bu hususta Rasûlullah’ın sahâbîleri, tâbiîn ve müçtehitlerin bu imlâ üzerine icmâ ettiğini, Nisâ sûresi 115. ayetini³⁶ de dayanak göstererek, imlâ hususunda herhangi bir tasarrufta bulunamayacağımızı, imlânın tevkîfliğine tâbî olmanın gerektiğini savunmaktadır.³⁷

Yazının tevkîfî olmasının dışında, beşerî bir yaklaşım olarak gören ikinci kesim ise, yazının icat edilmesi noktasında farklı görüşler serdetmişlerdir. Bu görüşü benimseyenlerden bazıları, yazının icadının tek kişi tarafından, kimileri bir grup tarafından gerçekleştiğini, kimisi de bir başka yazıdan bulunduğunu belirtmektedir. Yazının tek kişi tarafından ortaya çıkarıldığına dâir rivâyetlerde, Âdem aleyhisselam, İsmail aleyhisselam, Murâmir b. Murre, Eslem b. Sidre, Âmir b. Cedere, Himyer b. Sebe’, Nizâr b. Ma’d b. Adnan, Nadr b. Kinâne, Ebû Kays b. Abdilmenâf, Zuhre, Harb b. Umeyye gibi isimlerin ziredildiği görülmektedir.³⁸ Ka’b el-Ahbâr’dan (v. 32/652) ulaşan bir rivayette, Hz. Âdem’in bütün yazı örneklerini vefat etmeden üç yüz sene kadar öncesinde belirlediği, çamur üzerine yazdığı ve bunları pişirdiği, Nuh aleyhisselam devrinde tufanda yeryüzünü suların kaplamasının ardından, her bir

³⁴ Ahmed İbnü’l-Mübârek, *el-İbriz min Kelâmi Seyyidi Abdülaziz, el-Mektebetü’ş-Şa’biyye*, yy., ty., s. 101.

³⁵ Âl-i İmrân 3/31.

³⁶ Nisâ 4/115: Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Rasulullah’a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir.

³⁷ Muhammed Âdil Abdüsselâm, *Kitâb fi’l-farki beyne Resmi’l-Mushâfi’ş-Şerîf ve beyne Resmi’l-Kavâ’idi’l-İmlâiyye, Dâri’l-Fıkh ve’l-Hadis*, Amman, 1984, s. z-z/1-2.

³⁸ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 25.

kavmin dağılan yazı örnekleri içerisinde bulunduğunu alıp sahiplendiği, Hz. İsmail aleyhisselam'ın da Arap yazısını seçtiği bilgisi ifade edilmektedir.³⁹ Çağdaş araştırmacılar arasında yer alan Halil Yahyâ Nâmi bu görüşün bilimsel alt yapısının olmadığını, Hz. İsmail aleyhisselam'ın Arapların atası olduğu düşüncesi ile örtüşmesi açısından ortaya atıldığını belirtmektedir.⁴⁰ Zikredilen başka bir rivayette ise, Arap yazısı ile ilgili Hz. İsmail'in evveleminde kelime dizilişini bitişik bir şekilde ortaya koyduğu, İsmail nesli tarafından da kelime dizilişinin ayırım işleminin gerçekleştirildiği bildirilmektedir.⁴¹

Arap yazısının icadı konusunda birden fazla kişi/grup tarafından oluşturulma noktasında serdedilen görüşler ele alındığında, bu kişilerin kimliğinin tespit edilmesi hususunda fikir birlikteliğinden söz etmenin mümkün olmadığı söylenmekte ve bu konuda farklı görüşler ortaya koyulmaktadır. Rivayetlerden birinde karşımıza çıkan bu gruptaki üyeler 'Ebcet', 'Hevvez', 'Huttî', 'Kelemen', 'Sa'fes', 'Karaset/Kureysât' isimleri ile zikredilen Medyen kralları olarak ifade edilir.⁴² Bu Medyen kralları isimleri doğrultusunda alfabe oluşturmuş olup, isimlerinde bulunmayan harfleri (revâdif) ise diğer harflerin sonuna eklemiştirler.⁴³ Kalkaşendî verdiği bilgilerin devamında yazının Enbâr'a, oradan Hîreliler'e intikal etmiş olduğu, ardından bu kanal vasıtasıyla yazının Arap toplumu arasında dar çerçevede yayıldığından bahsetmektedir.⁴⁴ Çağdaş araştırmacılar arasında yer alan Abdulazîz Suvey'i ve Suheyle Yâsin gibi kişiler anılan rivayetin gerçekleri yansıtmadığını, isimlerinde aynı harfin tekrar etmediği altı zâtın, eş zamanlı ve aynı yerde bulunmasının mümkün olamayacağını, bu minvalde bu tarz isimlerin o zamanki Arap'larda kullanılmamasından dolayı zikredilen rivayeti ve bu rivayete atfedilen görüşleri kabul etmediklerini belirtmektedirler.⁴⁵ Halil Yahyâ Nâmî sözü edilen bu

³⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh eş-Şatrancî es-Sûlî, *Edebû'l-küttâb*, (Nşr. M. Eseri), el-Matbaatü's-selefiyye, Kahire, 1341, s. 28.

⁴⁰ Halil Yahyâ Nâmi, "Aslu'l-Hattî'l-'Arabî ve Târîhu Tatavvurihi Îlâ mâ Kable'l-İslâm", *Mecelletu Kulliyeti'l-âdâb* III/1 (1935), s.2; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 25.

⁴¹ Sûlî, *Edebû'l-küttâb*, ss. 28-29; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 25.

⁴² Sûlî, *Edebû'l-küttâb*, s. 29.

⁴³ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, C. III. s. 9; Sûlî, *Edebû'l-küttâb*, s. 29.

⁴⁴ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, C. III. s. 9.

⁴⁵ Suvey'i, Abdulazîz Saîd, *el-Harfû'l-'arabî: tuhfetu't-târih ve 'ukdetu't-tekiye*, Bingâzi 1989, ss.60-61; Suheyle Yâsîn Cuburî, *Aslu'l-hattî'l-'Arabî ve Tatavvuruhi hattâ Nihâyeti'l-asri'l-Ümevî*, (Yüksek Lisans Tezi), Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 1977, ss. 24-25.

rivâyetin gerçeği yansıtmadığını belirtmekle birlikte⁴⁶ Araplara yazının kuzeyden intikal ettiğini ve Arapça harflerin kadîm tertibine delalet etmesinden dolayı değerli olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷

Yine bu bağlamda nakledilen bir rivayette de Arap yazısının icat edilmesi noktasında bahsedilen grubun Hz. İsmail aleyhisselam'ın oğullarından Nüfeys, Nasr, Teym ve Devme olduğu ifade edilirken,⁴⁸ kelimeler ilk olarak bitişik olduğu, Nebt, Hemîsa' ve Kayzâr gibi kişilerin ise kelimeleri ayrık yazım sistemi çerçevesinde kullandıkları belirtilmektedir.⁴⁹ Ayrıca İbn Haldun Arap yazısının ortaya çıkmasının Enbâr halkından bir gruba isnat edildiğini, lakin bu şahısların isimlerinin bilinmediğini söylemektedir.⁵⁰

Arap yazısını ilk kullananlar hakkındaki rivayetlerin kâhir ekserisinde Enbâr halkı Tay kabilesi mensuplarından olan ve Bakka denilen bir mevkide toplanan bu zâtların isimlerinin Murâre b. Murre, Eslem b. Sidre ve Âmir b. Cedere oldukları zikredilmektedir.⁵¹ Bu bağlamda zikredilen şahıslardan Mürâre harflerin şekillerinin belirlenmesinde rol almış, Eslem harflerin bitişik/ayrı resmedilme durumunu ele almış, Âmir ise şekilsel benzerlik bulunan harflerin ayırt edilmesi hususunda noktalama işlemini üstlenmiştir.⁵² Başka kaynaklarda ise adı anılan kişilerin Arap yazısının icadı noktasında Süryânî yazısının esas kabul ettiklerinden bahsedilmektedir.⁵³ Arap yazısının hecelerini Süryânî heceleri ile mükâyese edip,⁵⁴ Enbâr ahalisinden olan bazı kişiler de onlardan,⁵⁵ Hireliler de Enbârlılar'dan yazıyı

⁴⁶ Nâmî, *Aslu'l-Hatti'l-'Arabî ve Târîhu*, ss.5-6; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 26.

⁴⁷ Nâmî, *Aslu'l-Hatti'l-'Arabî ve Târîhu*, s.108; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 26.

⁴⁸ Kakaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, C.III. ss.10-12.

⁴⁹ İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *el-'İkdu'l-ferîd*, nşr. Ahmed Emîn-Ahmed ez-Zeyn-İbrâhîm el-Ebyârî, Kahire 1962, C. IV. s. 157; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 8; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 26.

⁵⁰ İbn Haldûn, Abdurrahmân *el-Mukaddime*, nşr. Abdüsselâm. eş-Şedâdî, Darü'l-beyda,yy., 2005, C. II, s. 314.

⁵¹ Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Futûhu'l-buldân*, nşr. Abdullâh Enîs-Ömer Enîs et-Tabbâ', Müessetü'l-ma'arif, Beyrut 1407/1987, s.659; Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, Bsk. 12, İFAV, İstanbul, 2017, s. 123.

⁵² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.7; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 27.

⁵³ İbn Abdîrabbih, *el-'İkdu'l-ferîd*, C. IV. s. 157.

⁵⁴ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 123.

⁵⁵ Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, s. 690; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 123.

öğrendikleri ifade edilmiştir.⁵⁶ Bu minvalde Dûmetu'l-Cendel emirinin kardeşi olan Bişr b. Abdulmelik Hire'ye gelerek, yazının şekillenmesinde etkin olan Murâre b. Murre ve arkadaşlarından Arap yazısını öğrenmiş, oradan Mekke, Tâif ve Şâm'a nakledilmesi hususunda öncü olmuştur.⁵⁷ Bişr b. Abdulmelik'in Arap yarımadasındaki Mudar kabileleri ile etkileşiminden sonra da Arap yazısı hız kesmeden Hicâz'a yayılmaya başlamıştır.⁵⁸

Arap yazısının kökeni ile ilgili üç farklı görüş serdedilmiş olup,⁵⁹ bu görüşler başlıklar altında ele alınacaktır:

1.1.1. Himyer Yazısı

Arap yazısının Himyer, Hire ve Nabat yazılarından neşet ettiği de rivayetler arasındadır.⁶⁰

Himyer Medeniyeti Yemen'de kurulmuş⁶¹ bir medeniyet olup, Arap yazısının Himyer yazısından doğduğunu savunan, İbn İshak'ın da yer aldığı âlimler topluluğu Hicâz ve Yemen'in karşılıklı ticari ilişkilerini hüccet göstermektedirler.⁶² İbn Abbâs'a göre ise Arapların yazıyı öğrenmesinde etkili olan Harb b. Ümeyye öğretmiş olduğu bu yazıyı Yemen'den yolculuğa çıkmış bir kişiden öğrenmiş, bu şahıs da Hz. Hûd aleyhisselam'ın vahiy kâtipliği görevini yapan bir zâttan almıştır.⁶³ Nitekim Himyer ve Hicâz'ın varid olan bu diyalogunu baz alan mütekaddim âlimlerden bir kısmı, Arap yazısının menşeinin güneydeki Araplarda 'musned' ismi ile de anılıp kullanılan Himyer yazısı olduğunu ifade etmektedirler.⁶⁴

⁵⁶ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 123.

⁵⁷ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 124.

⁵⁸ Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, ss.690-691; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyunü'l-ahbâr*, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ty., C. I, s. 43.

⁵⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 27.

⁶⁰ Zeynep Çalık, *İmlâ Farklılıkları Bakımından Âl-i İmrân Suresi Örneğinde Fehd ve Topkapı Mushaflarının Karşılaştırılması*, Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 10.

⁶¹ Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s. 7-8.

⁶² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, ty., s. 8.

⁶³ Kalkaşendî, *Subhu'l-â'sâ*, C. III. s. 10; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 28.

⁶⁴ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, C. II. ss. 313-314; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 28.

İbn Haldun (v. 808/1405) da söz konusu yazının Tebâbialılar⁶⁵ devrinde gelişip parlak çağını yaşadığı daha sonra Hîre, oradan da Taif ve Mekke'ye nakledildiğini ifade ederek; “Hicâzlılar’ın yazıyı Hîreliler’den onların da Tebâbia ve Himyer’den aldıkları görüş en isabetlidir.” tercihine yer vermiştir.⁶⁶ İbnü’n-Nedîm (v.385/995) ise musned yazıda yer alan ‘ب’ ‘ا’ ve ‘ت’ ‘ح’ harflerinin Arap yazısındaki resmediliş şekillerinden farklı bir şekilde yazıldığını ifade etmektedir.⁶⁷ Nitekim çağdaş araştırmacılardan Süheyle Yâsîn ve Müneccid de, Arap yazısının menşeyinin ‘musned’ yazısı olduğu tezini kabul edilebilir olarak görmemişlerdir.⁶⁸ Mâhir Hamâda, ise Şâm Irak ve civarında yapılan kazı çalışmalarında bulunan Himyer hattına ait kitâbelerin incelenmesi üzerine Arap yazısının, Himyer yazısı, Himyer yazısının da müsned ya da bu yazıdan neşet eden Semûdî, Safevî ve Lihyânî yazıları ile gerek şekil, gerekse kelime yapısı bakımından benzerliğinin bulunmadığı görüşündedir.⁶⁹

1.1.2. Enbâr/Hîre Yazısı

Arap yazısının kökeni ile ilgili Hîre yazısı olduğu görüşünü benimseyenlerden birisi de Nuveyrî (v. 733/1333) olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰

Nuveyrî (v. 733/1333) Arap yazısını vazedenden halkın Enbâr halkı olduğu oradan Mekke'ye naklolunduğu ve Mekke'de yayıldığını ifade etmektedir.⁷¹ Hamza el-İsfahânî'nin görüşüne göre ise İslam'ın gelişinden kısa süre önce Enbâr yazısının

⁶⁵ MÖ. 115 ile MS. 525 yılları arasında Arap yarımadasının güneyinde hüküm sürmüş olan Himyerîler’in hâkimiyeti iki dönem olarak ele alınmaktadır. İlki IV. yüzyılın başına kadar devam eden feodalite dönemini kapsamaktadır. İkincisi ise IV. yüzyılın başından 525 yılına kadar devam eden süreyi ele almaktadır. Bu dönem iktidarı elinde bulunduran Hadramûtu hakimiyetleri altına alan komutanlara tubba’ diye anılmasından dolayı “Tebâbia Devri” ismiyle zikredilmiştir. Bkz. Hüseyin Algül, “Himyerîler”, DİA, XVIII. s. 62.

⁶⁶ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, C.II. ss. 313-314; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 29.

⁶⁷ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, ty., s. 8.

⁶⁸ Cuburî, *Aslu’l-Hattî’l-Arabî ve tatavvuruhû*, ss.26-27; Selâhaddin Müneccid, *Dirasât fî Tarihi Hattî’l-A’rabi münzû Bidayeti ila Nihayeti’l-asri’l-Ümevi*, Darü’l-kitabi’l-cedid, Beyrut, 1972, s. 13.

⁶⁹ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 29.

⁷⁰ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 30.

⁷¹ Nuveyrî, Şehâbuddîn Ahmed b. Abdilvehhâb, *Nihâyetü’l-ereb fî funûni’l-edeb*, Kahire, ty., C. VII. s.3; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 30.

Arap yarımadasına ulaştığı, bu minvalde Arap yazısının menşeinin Hîre yazısı olabileceği ifadelerine yer verilmiştir.⁷²

İsmi geçen mütekaddim âlimler tarafından serdedilen bu görüş, birçok çağdaş araştırmacı tarafından kabul görmediği ifade edilerek, bu hususla ilgili İbrâhîm Cum'a "Bir dönem Hîre'nin Arap yazısının öğretiminde merkez olduğu mümkündür, lakin Hîre'de bulunan yazının, Dûmetulcendel ve Irak kanalı aracılığı ile Nabat bölgesinden Hicâz'a taşınmış olan Nabat yazısı olduğu teyit edilmektedir." demektedir.⁷³ İbrâhîm Cum'a yazıyı Arap yarımadasına nakletme konusunda zikredilen Bişr b. Abdilmelik ile bir araya geldiği ifade edilerek yazıyı icat ettiği belirtilen Tay kabilesine mensup kişilerin gerçek şahsiyet olmalarına şüphe ile yaklaşırken, Bişr b. Abdilmelik'in gerçek bir şahsiyet olması durumunda, geriye tek bir ihtimal kalacağı, bunun da söz konusu yazının nakledilmesinin mîlâdî V. asrın son kısımlarında Hicâz bölgesinde gerçekleşmiş olabileceğini ifade eder.⁷⁴

Hîre'nin medeniyetin beşiği olduğu açık olmakla birlikte, yazının bu merkezde yaygın olduğunu belirten Muneccid ise Hîre'de Süryânî yazının mevcut olduğunu, Arap yazısının Hîre yazısından neşet etmesi durumunda Süryânî yazısı ile büyük oranda benzerliğinin göz önünde olması gerektiği tezini savunarak, Hîre ve Enbâr ile Mekke arasında yazı gibi medeniyete taalluk eden bir etkileşimin bulunmadığını ifade eder.⁷⁵ Bu tezi reddeden çağdaş araştırmacılar olduğu gibi, kabul eden araştırmacılar da bulunmaktadır.⁷⁶ Mütekaddim bilginler arasında yer alan Huseyn Alî Dakûkî, Enbâr ve Hîre üzerindeki yazının VI. yüzyıl başlarında kemâlat safhasından geçtiğini ifade ettikten sonra Mekke ahalisine yazıyı öğrettikleri tarif edilen Kureyşli Harb b. Umeyye, kardeşi Sufyân b. Umeyye, Ebû Kays b. Abdilmenaf, Abdullâh b. Cud'an ve Bişr b. Abdilmelik gibi kişilerin Hîrelilerce "hattu'l-cezm" diye tabir ettikleri bu ilk Arap yazısı Mekkeliler tarafından "hatt-ı

⁷² İsfahânî, Hamza b. Hasan, *Kitâbu't-tenbîh 'alâ hudûsi't-tashîf*, nşr. Muhammed Esad Talis, Beyrut, 1412, s. 19; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 30.

⁷³ İbrahim Cum'a, *Kıssatü'l-Kitâbeti'l-A'rabiyye*, Dârü'l-ma'arif, Kahire, ty., s. 12.

⁷⁴ Cum'a, *Kıssatü'l-Kitâbeti'l-'arabiyye*, ty., ss. 12-13.

⁷⁵ Selaheddîn Muneccid, *Dirâsât fî târihi'l-hattî'l-'arabî munzu bidâyeti'l-'asri'l-umevî*, Beyrut 1972, ss. 12-13; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 31.

⁷⁶ Mahmûd Mâhir Hamâda, *el-Kitâbu'l-'arabî mahtûtan ve matbû'an: târihuhû ve tatavvuruhû hattâ matla'i'l-karni'l-ısrîn*, Riyad 1404/1984, s. 44.

hîrî” diye isimlendirildiğini, Kûfe’nin kuruluşundan (17/638) sonra yazının burada geliştirilerek ‘Kûfi’ adı ile anılan yazının da aslı olduğu serdedilen görüşler arasında yer almaktadır.⁷⁷

1.1.3. Nabat Yazısı

Çağdaş araştırmacılarca bir diğer kabul gören görüş ise Nabat yazısının Arap yazısına kaynaklık ettiği ile ilgili yaklaşımdır.⁷⁸ Arap yarımadasından Şâm ve Irak bölgesindeki münbit topraklara göç etmiş olan kuzey Arapları, bu bölgeleri yurt edinerek komşu milletlerin medeniyetlerinden etkilenmişlerdir. Etkilenmiş oldukları toplumların en ileri seviyesinde olan Şâm bölgesi sınırında iskân edenler ki –bunlar önceki zaman diliminde göçebe yaşam tarzında hayatlarını idame ettirirken tarımla iştiligal edip, yerleşik hayata geçtiklerinde- ‘Nabat’ diye anılır olmuşlardır.⁷⁹

Halil Yahyâ Nâmî’nin de ifade ettiği gibi yerleşik hayatın beraberinde getirdiği tarımla uğraşmayı ifade edilen ‘Nabat’ lafzı Suriye civarında hala ‘çiftçi’ manasında kullanılmaya devam etmektedir.⁸⁰ Nabatlar, kuzey bölgesinde Sile’ ve Petrâ ile güney bölgesinde de Hırc ve Medâin-i Sâlih medeniyeti olmak üzere iki medeniyetin kurulmasında rol almış olup, M.Ö. IV. yüzyılda Arap yarımadasının güney cenahından Akdeniz’e uzanan bölge dâhil, Mısır ile Suriye arasında kalan ticaret yollarına hükmetmeyi başarmışlardır.⁸¹ Bu ticaret yollarına hükmederek iktisadi bakımdan kalkınan Nabatlar, yaklaşık bin yıl önce Arap yarımadasından göç ederek “berekatli hilâl” nispetiyle anılan topraklara yerleşen, Sâmi kökenli bir toplum olan Ârâmîler’in yurtlarına yerleşmiş ve medeniyet/dillerinin etkisinde kalmışlardır. Ticaretle meşguliyetleri artınca yazıya olan ihtiyacını önceleri Ârâmî yazısı vasıtasıyla gidermişler, daha sonraları kullandıkları yazıyı geliştirip Nabat yazısını türetmişlerdir.⁸² Zikredilen bu yazı kısa zamanda gelişim sağlayarak Ârâmî yazıdan uzaklaşmış ve nihayet Nabat yazısının V. yüzyıla gelindiğinde gelişimindeki

⁷⁷ Hüseyin Ali Dakûkî, “Hîre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C. XVIII, s. 123.

⁷⁸ Mazlum Nihad Çetin, “Arap” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 1991, C. III, s. 276.

⁷⁹ Muneccid, *Dirâsât*, s. 19; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s.32.

⁸⁰ Nâmî, *Aslu’l-Hatti’l-‘Arabî ve Târîhu*, s. 8.

⁸¹ Nâmî, *Aslu’l-Hatti’l-‘Arabî ve Târîhu*, ss. 7-13; Muneccid, *Dirâsât*, s. 13.

⁸² Hamâda, *el-Kitâbu’l-‘arabî*, s. 115; Muneccid, *Dirâsât*, s. 19; Bkz. Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 32.

zirveyi görmüştür. Hatta gerileme aşamasına girip, bu aşama Arap yazısı için ön plana çıkacağı anlamını taşıyan gelişimi beraberinde getirmiştir.⁸³ Araştırmacılar, Nabat yazısının gelişimi hususunda üç süreçten bahsetmektedirler. Arap yazısının Nabat yazısından hangi merhaleleri geçerek kaynaklık ettiği ile ilgili hüccetini ortaya koymak istemişlerdir. İlki Ârâmî alfabesiyle yazılan Ârâmî yazısının kullanıldığı süreçtir. İkincisi Nabat yazıya geçiş için Ârâmî yazısının etkileşim sürecidir. Son olarak ise Nabatî yazısının gelişim/değişim sürecini tamamlayarak nihai şekline ulaştığı aşama olarak ifade edilmektedir.⁸⁴

Hicâz Arap kabilelerinin ticaret yolunun Nabat toprakları üzerinden geçmesi, bunun yanında Nabat ehlinin aslında Arap oluşu çağdaş araştırmacıları bu etkileşim ışığında Arap yazısına Nabat yazısının kaynaklık ettiği görüşüne sevk etmiştir.⁸⁵ Buna göre Muneccid, İslamiyet'in gelişinden sonra da Mekke, Medine ve Suriye yolunun ticarî hat olma özelliğini koruması, Hac kabilelerinin Mekke-Şâm yolunu kullanmaları ve Hicâz ahalisi olan Arapların, Medâin-i Sâlih ile Nabat yörelerindeki kesimlerle etkili iletişimi nedeniyle yazının Nabatîler'den intikal ettiğini belirtmiştir. Bu minvalde Hicâz Arap'larının kendileri gibi Arap olmalarından dolayı Nabatîler'den yazı aktarımı ve onları taklit etme noktasında bir beis görmediklerini belirtmiştir.⁸⁶ Ayrıca araştırmacıların Nabat yazısının yazılmış olduğu Kûfî yazı örnekleri ile kadîm Arap yazılarıyla yazılmış kitâbelerin benzerlik oluşturduğu gözlenen dayanaklar arasında yer almaktadır.⁸⁷ Söz konusu bu benzerlik baz alındığında Arap yazısının Nabat yazısından türediği ve Nabat yazısının gelişmiş bir versiyonu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁸⁸

⁸³ Muneccid, *Dirâsât*, s.19. Muneccid, Nabat yazısının şeklinin nihai süreçte, cahiliye dönemindeki Arap yazısının ilk şekli ile büyük oranda aynı olduğunu beyan etmiş, Havrân'da bulunan 116 tarihli Ummu Cemâl kitabesiyle Şâm'da bulunan 328 tarihli Nemâre kitabesinin Ârâmî yazıdan Nabat yazısının uzaklaşmaya başladığı aşamayı gözler önüne sererken, 512 tarihli Zebed kitabesiyle Havrân'da bulunan 536 tarihli Harrân kitabesinin ise Nabat yazısı için gerileme eğilimine girdiği aşamayı gözler önüne serdiğini belirtmiştir. Bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 32.

⁸⁴ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 33.

⁸⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 33.

⁸⁶ Muneccid, *Dirâsât*, s. 13.

⁸⁷ Nâmî, *Aslu'l-Hatti'l-'Arabî ve Târîhu*, s. 8.

⁸⁸ Nâmî, *Aslu'l-Hatti'l-'Arabî ve Târîhu*, s. 9; Muneccid, *Dirâsât*, s. 19; Bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 33.

Nabat yazısının dönüşümü ile ilgili –Hicâz sınırları içerisinde mi yoksa Hicâz sınırları dışında başka bir yerde mi- gerçekleşme ihtimali üzerine durularak hassasiyet gösterilmiştir. Mütakaddim ve Müteahhir ulema Hîre kaynaklı aktarımlar göz önünde bulundurulursa Nabat yazısının Arap yazısına Hicâz sınırları dışında dönüştüğü tezini savunmaktadırlar.⁸⁹ Nihat Çetin ise Hicâzlular'ın ticarî ilişkilerini/güzerhahlarını göz önünde bulundurarak Havrân-Petrâ-Ulâ hattını izlediğinde Arap yazısının dönüşümünün Hicâz sınırları dâhilinde gerçekleştiğini söylemektedir. Bununla birlikte aktarılan bilgilere izahat getirerek yazının Enbâr ve Hîre ile ilgili sık sık yer almasının, VI. yüzyıl ortalarında kemâlât aşamasına ulaştığı hüccet gösterilmektedir.⁹⁰ Halil Yahyâ Nâmî ise “Yazı medeniyetin olduğu yerde ortaya çıkar.” sözü ile Arap yazısının Hîre'den gelmesi noktasında reddiyesini ortaya koyarak, bilakis yazının Hicâz'da ortaya çıktığını belirtir. Bazı araştırmacıların ise tek bir kaynaktan bahsetmenin Arap yazısı için doğru bir yaklaşım olmadığı kanaatindedirler. Bunlara göre vârid olan rivayetlerde ‘cezm’ olarak isimlendirilen yazı, Nabat yazısının da aralarında bulunduğu bölgedeki diğer yazıların özelliklerini kendi bünyesinde barındırmaktadır.⁹¹

Arap yazısının menşei konusunda kişi/grupların ortaya koyduğu rivayetlerin gerçeği yansıtmadığı, mitolojik hikâyeler mahiyetinde değerlendirilmektedir. İbrâhîm Cum'a'ya göre yazı ve benzeri kültürel olguların gelişimi, meydana çıkması, kim ya da kimler tarafından gerçekleştiğinin bilinmesi, aktarımı konusunda kimlerin hamilik yaptığını tespit, imkân dâhilinde olmayıp, bu durum belli bir aşama dâhilinde doğal yolla gerçekleşir.⁹²

Arap yazısının menşei ile ilgili başka bir yazıdan neşet ettiğini savunan kişilerin görüşleri incelendiğinde şu ifade edilmelidir ki bütün yazılar aslında aynı kökten gelmektedir. Zira Ârâmî yazının gelişim göstermiş şekli, Himyer ve Nabat yazılarının bizzat kendileridir. Nabat yazısının gelişim göstermiş hali ise Hîre yazısı olarak isimlendirilen yazı olarak belirtilmektedir. Nabat yazısının Arap yazısı

⁸⁹ Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 129.

⁹⁰ Çetin, “Arap”, C. III. s.276.

⁹¹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 35.

⁹² Cum'a, *Kıssatü'l-Kitâbeti'l-arabiyye*, ty., s. 13.

üzerindeki etkisinin baskın olduğu hususu vurgulanırken, Muneccid şöyle özetlemektedir: “Nabat yazısının sahip olduğu özellikleri, Medine’de Arap yazısında görüyoruz ki bu özellikler Mushaf imlâsında da kendini göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde kitâbe veya kadîm yazmalarda da bu özellikler muhafaza edilmiştir.”⁹³

1.2. İslamiyet Öncesi ve Sonrası Arap Yazısının Durumu

İslâmiyet öncesindeki dönemde Arap yazısının ahvali ile ilgili muhtelif değerlendirmeler söz konusudur. Kaynaklardaki verilere göre yazının sınırlı bir çerçeve dâhilinde kullanıldığı veya yazının yaygın kullanımından bahseden bilgilere yer verilmektedir.⁹⁴ Nitekim Arap yazısını bilenler arasında Varaka b. Nevfel, cahiliye döneminde İncil’i Arap alfabesiyle yazdığı⁹⁵ Ubey b. Ka’b’ın da yazıyı bilenlerden olduğu zikredilmektedir.⁹⁶ Bunun yanında cahiliye döneminde panayırların düzenlenerek, seçilen şiirlerin Kâbe duvarına asılması da yazının aktif kullanıldığını gösteren deliller arasında olduğuna yer verilmiştir.⁹⁷

Cahiliye dönemindeki Arapların borç ve sözleşmeler gibi yazıyı gündelik hayatta kullandıklarına dair veriler mevcuttur.⁹⁸ Buna ilaveten Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem’in dedesi olan Abdulmuttalip için bir kişiden alacağı borcu varlığından bahsedilen bir deri parçası üzerine yazdırdığı ve bu deri parçasının/belgenin de Halife Me’mûn’un (v. 218/833) şahsi mülkü arasında yer aldığı nakledilmektedir.⁹⁹ Bu bilgilerin beraberinde dar çerçevede de olsa yazının kullanıldığı göz önünde olup, rivayetlerde İslamiyet’in hemen öncesi/cahiliye döneminde Arapların “Bismikellâhumme” ifadesi ile yazıya başladıkları bilinmektedir.¹⁰⁰ İslamiyet öncesi dönemde yazının yaygınlaştığını ve bundan mütevellit de üst düzey sistemli bir edebî dilin hayat bulduğunu belirten Ignaz

⁹³ Muneccid, *Dirâsât*, s. 44; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss.36-37.

⁹⁴ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 37.

⁹⁵ ez-Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A’lami’n-nübelâ*, (Nşr.: Ş. Arnavud), Beyrut, 1985, C. II, s. 115.

⁹⁶ İbn Sa’d, Ebû Abdillâh *Tabakatu’l-kübra*, Beyrut, ty. C. III, s. 498.

⁹⁷ Fuat Sezgin, *Buhari’nin Kaynakları*, Kitabiyat, Ankara, 2000, s. 29.

⁹⁸ Çalık, *Fehd ve Topkapı Mushaflarının Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, s. 13.

⁹⁹ İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, ty., s. 8.

¹⁰⁰ Süli, *Edebü’l-küttâb*, s. 31; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 38.

Goldziher (v. 1340/1921) de tarihi gerçeklere dayandığını ifade etmektedir.¹⁰¹ Dinî ve ticarî yaşamın kalbinde bulunduğu Mekke gibi bir şehirde yazının kullanılmasının doğal olduğu, aksini düşünmenin imkân dâhilinde yer almayacağı ifade edilmiştir.¹⁰²

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de ticaret ve borç alıp verme gibi sosyal ilişkiler hususunda yazıya atfedilen değer açıkça ifade edilmektedir.¹⁰³ Belâzurî'ye göre her ne kadar yazıyı Mekke'ye getiren şahsın Bişr b. Abdumelik olduğu¹⁰⁴ ifade edilse de, Mekke gibi ticarî bir merkezde yaşayan çok sayıda kişi/kişiler yazının yaygın olduğu diğer medeniyetlerden, yazının aktarımı konusunda kuvvetle ihtimal rol alabileceğinden bahsedilmiştir.¹⁰⁵ İbnu'n-Nedîm'e göre Arap yazısı hakkında şekilsel açıdan ilk kullanımı ile ilgili Mekkî yazı olduğu, sonrasında Medenî yazının, bilhassa Basrî ve Kûfî yazıların neşet ettiği yönündeki beyanatlarının kayda değer olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de yazıya, kâğıt, kalem ve mürekkep gibi yazının yazılmasında kullanılan malzemelerle ilgili ifadeler yer verilmesi¹⁰⁷, yazının İslamiyet öncesindeki zaman diliminde mevcut olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim: *“Her insanın amelini (veya kaderini) boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız. Oku kitabını! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter”* ayetleri¹⁰⁸ ile ahirette kitapların açılacağını, herkese hesabının karşılığını göreceği, hesap günüyle karşılaşacağı, *“Halbuki üzerinizde değerli yazıcılar/bekçiler vardır”* ayeti¹⁰⁹ ile de insanların amellerini meleklerin yazdığı ve bütün amellerin kitaplara kaydedildiği ile ilgili delillere işaret etmektedir. Bu ayetler ışığında Kur'ân'ın ilk muhataplarının İslamiyet öncesindeki zaman diliminde yazıyı bildiklerini/kullandıklarını işaret etmekte olup,

¹⁰¹ Ignaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. :Azmi Yüksel-Rahmi Er, İmaj Yayınları, Ankara, 1993, s. 13.

¹⁰² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 39.

¹⁰³ Bakara 2/282.

¹⁰⁴ Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, ss. 659-660; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 39.

¹⁰⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s.39.

¹⁰⁶ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 9.

¹⁰⁷ En'âm 6/7, Lokmân 31/27, Kalem 68/1.

¹⁰⁸ İsrâ 17/13-14.

¹⁰⁹ İnfitâr 82/11.

aksi takdirde vahyin ilk yıllarında yani Mekke döneminde nazil olan bu ayetlerin ifadeleri söz konusu olmaması icap edeceği beyan edilmiştir.¹¹⁰

İslamiyet öncesindeki dönemde yazının Mekke’de kullanıldığından bahsedilse de, toplumun kültürü geniş çerçevede ‘sözlü kültür’ olduğu ve bunun en bariz özelliğinin hafıza ve nakil olarak zuhur ettiği, yazının ise sadece zorunlu durumlarda kullanımına başvurulduğu, bilinmesi gereken hususlar arasında zikredilmektedir. Buna ilaveten hatırdan çıkarılmaması icap eden hususlar arasında yazılı malzemenin sözlü kültürde tek başına başat rol oynamadığı, bilakis yazılı malzemenin söz/nakile dayandırılması ile değerli olduğundan bahsedilerek, Hz. Ebû Bekir devrinde vahyin tespit edilmesi noktasında yazılı metnin yanında Rasûllullah sallallahu aleyhi vesellem’in huzurunda bu metnin yazıldığına şahadet edecek sözlü dayanak yönteminin de uygulandığını misalle gözler önüne serdiği ifade edilmektedir.¹¹¹

Arap toplumu için okuma yazma bilmeyen (ümmî) bir toplum olduğuna atıf yapan Kur’ân-ı Kerim¹¹² “Çünkü ümmilere içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitâbı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.” ayeti/ayetleri ile bize toplum/dönemle ilgili bilgiler vermekte olup, hadîs-i şerîfler “Ben ümmî bir topluluğa gönderildim.”¹¹³ “Biz ümmî bir topluluğuz, okuma-yazmayı ve hesabı bilmeyiz”¹¹⁴ ifadeleri ile konuya kuvvet kazandırdığından bahsedilmiştir.

İbn Haldun (v. 808/1405) Araplar’ın göçebe tarzı hayatı benimsediklerinden dolayı okuma-yazmada geri kaldıklarını ifade ederek sanattan da uzak kaldıklarına işaret etmektedir.¹¹⁵ Muhammed Hamidullah da konu ile ilgili benzer problemlere değinmiş olup, şifâhî olarak aktarılan şiirler hariç, toplumun okuyabileceği kaynak

¹¹⁰ Hamâda, *el-Kitâbu’l- ‘arabî*, s. 25.

¹¹¹ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 40.

¹¹² el-Cum’a 62/2; Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 2/20,75.

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V. 132.

¹¹⁴ el-Buhârî, es-Savm, 13; Müslim, es-Sıyâm, 15; Ebû Dâvûd, es-Savm, 4; en-Nesâî, es-Sıyâm, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II. 43,52,122.

¹¹⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. II, ss. 412-413.

eserlerin olmamasına işaret ederek böyle bir ihtiyacı da kendilerinde hissetmediklerinden bahsetmektedir.¹¹⁶

Arap toplumu üzerinde hâkimiyeti devam eden ümmîlik vasfı, söz konusu toplumun medenî yaşamın içerisinde yer alan ticaretle meşguliyeti sonucu yerini, yazıyı kullanma ihtiyacını hissetmeye bıraktığı şeklinde bildirilmektedir.¹¹⁷

İslam'ın gelişi ile birlikte yazı ve yazının öğrenilmesi/kullanılması hususu yeni bir dönemi de beraberinde getirmiş olup, yeni gelmiş olan bu din beraberinde yeni kültürün de yazılı kültür olduğunu vurgular nitelikte varlığını ortaya koyduğu ifade edilmektedir.¹¹⁸ Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm ilk mesajını "Oku" emri ile başlatmış, okumanın amacının bilgiye ulaşmayı, bilginin ise aydınlanmayı getireceğine vurgu yapılmıştır. Bu bilgiyi edinmede ve tespit etme noktasında şüphesiz en güvenilir aracın yazı olduğu zikredilmektedir.¹¹⁹ Bu minvalde Hz Peygamber sallallahu aleyhi vesellem nazil olan ayetleri vazife tevdi ettiği vahiy kâtiplerine bizzat yazdırmış olup,¹²⁰ bu yazılma işlemi esnasında kontrol mekanizmasının Hz Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'in gözetiminde olduğu, eksiklik ve/veya yanlışlık varsa giderildiği ifade edilmektedir. Vahiy kâtiplerinden olan Zeyd b. Sâbit şöyle anlatıyor: "Ben Rasûlullah'ın yanında iken bana imlâ ettiği vahiyleri yazardım. Yazma işi bitince '(yazdıklarını) oku' der ve ben de okurdum. Yazdıklarımda eksiklik mevcutsa hemen onu düzelttirirdi."¹²¹ Nitekim göz ardı edilmemesi gereken hususlardan biri de vahiy kâtiplerinin Arap toplumunun günlük hayatta kullandıkları imlâyı yazıda benimsediklerine atıfla İbn Kuteybe'nin الصلاة الحيوة الزكوة kelimelerindeki elif yerine vav yazılmasını o dönemdeki müstensihlerin alışkanlıkları olarak değerlendirmiş olup, hattı zâtında elif ile yazılmasının daha iyi olacağını dile getirmiştir.¹²²

Nazil olan vahiylerin muhafaza edilmesi açısından o günkü Arap toplumunda kullanılan yazı ve imlâ ile ayetlerin kaydedilmesinin yanında hızlı ve coşkulu bir

¹¹⁶ Hamidullah, *Hemmam b. Münebbih Hadis Mecmuası*, Trc.: Kemal Kuşçu, İstanbul, 1967, s. 15

¹¹⁷ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 123.

¹¹⁸ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s.41.

¹¹⁹ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s.39.

¹²⁰ Menna Kattan, *Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Mektabetü'l-ma'arif, Riyad, 2000, s. 124

¹²¹ Sûlî, *Edebü'l-küttâb*, s. 165.

¹²² Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, Matbaatu Brill, 1955, s. 177.

şekilde ayetler ezberlenmiş olup, Kur'ân öğretim ve öğreniminde yazının ve ezberin birlikte kullanıldığı bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²³

Medine döneminde ise okuma yazma faaliyetinin kurumsal bir unsura dönüştüğünden bahsedilerek,¹²⁴ meselâ Abdullah b. Saîd b. Âs¹²⁵ ve Hz. Hafsa'nın¹²⁶ Hz. Peygamber tarafından yazı öğretmeleri için vazifelendirilmeleri,¹²⁷ muhtelif yerlere öğretmenlerin gönderilmesi ve buna ilaveten Medine'deki dokuz adet mescidin yazı öğretiminde kullanılması için tahsis edildiği¹²⁸ zikredilen bilgiler arasında yer almaktadır. Her ne kadar yazının kurumsal olmasının neticesinde yaygınlığından bahsedilse de yazının o dönem için gelişimini tamamlamadığı serdedilen görüşler arasındadır.¹²⁹

Yazı ile ilgili bir diğer husus da muhtelif harflerin aynı görselle resmedilmeleridir. Şekilsel olarak birbirine benzeyen bu harflerin ayırımı yapmak için bugün muttalî olduğumuz noktalar o gün için henüz mevcut olmadığından, nokta ve harekeyi bünyesinde barındırmayan bu yazıyı ana dilleri olması hasebiyle sahâbîlerin hatadan arınmış -daha az hata ile okumalarının- mümkün olduğundan bahsedilmiştir. Ancak Arap olmayan zümrelerin İslam dinini tercih etmeleriyle dilde yapılan hatalar yaygın olarak görünür hale gelmiştir.¹³⁰

Geniş coğrafyaya yayılan İslam dinine mensup Arap olmayan bu zümrelerin yaptıkları ve söz konusu hataların/eksiklerin giderilmesi gündeme gelmiş olup, büyük kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî (v. 444/1052) bu durumu şöyle dile getirmiştir: “Selef âlimlerini Mushaf'ın noktalanmasına sevk eden âmil, sahabe dönemine yakın olmalarına rağmen kullandıkları dilde bozulmaların olduğu, halkın konuşmalarında

¹²³ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, ss. 41-42.

¹²⁴ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 42.

¹²⁵ Ibn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-Îsâbe fî Temyîzi's-sahabe*, Matbau's-Sa'ade, Mısır, 1328/1939, C. I, s. 343.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed. b. Muhammed, el-Müsned, *Darü'l-fikr*, Beyrut, 1991, C. V, s. 372.

¹²⁷ Müneccid, *Dirâsât*, s. 24.

¹²⁸ Çetin, “*Arab*”, C.III. s.277.

¹²⁹ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 127.

¹³⁰ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 143.

dil hatalarının sıklıkla görülmesi ve bu durumun zamanla artmasından endişe etmeleridir.”¹³¹

Nitekim Ebû'l-Esved ed-Duelî (v. 69/688), Nasr b. Âsım (v. 89/797) ve Yahyâ b. Ya'mer (v. 129/746) gibi âlimler Kur'ân'ın noktalanması ve harekelenmesinde rol almış olup, yazının gelişimine katkı sunmuşlardır.¹³²

Netice itibariyle eksiklikleri/yetersizlikleri olan Arap yazısının durumu İslamiyet'in gelişiyle ibtidaî olup, hicretten sonraki yarım asırlık zaman zarfında, daha önceki üç asırlık zaman diliminden daha Ziyâde ve daha büyük gelişme kaydettiği gözlemlenmiştir. Arap yazısının bu gelişiminde muhakkak ki İslamiyet'in payı apaçık kendisini hissettirmektedir.¹³³

1.3. Resm-i Osmânî

Kur'ân-ı Kerim sahifelerinin bir araya yani kitap haline getirilmiş şekline “Mushaf” denilmektedir.¹³⁴ Çoğulu “Mesâhif” olarak isimlendirilmiştir. İbn Manzûr'a göre Mushaf'ın tanımı “yazılı sahifeleri iki kapak arasına toplayan şeydir.”¹³⁵ Buhârî ve Müslim'de yer alan bir rivâyete göre sahâbî Seleme b. Amr b. Ekva'nın nedimesi Yezid b. Ebî Ubeyd, efendisini kastederek mescid'de namaz kıldığı yeri tarif edip “Mushaf'ın olduğu yerdeki direğin yanında namazını kılar.” demiştir.¹³⁶

Munkatı' bir isnadla nakledilen bir rivayete göre ise Suyûtî iki kapak arasında cemedilen/toplanan Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin bulunduğu bu kitaba sahabe arasında istişare edilerek “sifr” kelimesi ile anılması teklif edildiğini, ancak Yahudilerce kullanılan bir kelime olması hasebiyle teklif itibar görmediğinden reddedildiğini ifade etmiştir. Nitekim Habeşistan bölgesinde “Mushaf” lafzının kullanıldığı

¹³¹ Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Muhkem fi nakti'l- mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dimaşk 1379/1960, s. 18; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 127.

¹³² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 1985, s. 88.

¹³³ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s.127; Çetin, “Arab”, C.III. s.277.

¹³⁴ Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimler Sözlüğü*, Çelik yayınevi, İstanbul, 2018, s. 207.

¹³⁵ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 55; *Lisânü'l-'Arab*, “shf” maddesi; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrîb Usûlü*, Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 44.

¹³⁶ Buhârî, *es-Sahîh*, I, 127(Salât, 95); Müslim, *es-Sahîh*, I, 364-365(Salât, 264).

zikredilerek bu lafız önerilmiş ve mu'teber addedilerek tercih edilmiştir.¹³⁷ Mushaf tabiri Hz. Ebû Bekir devrinde Kur'ân-ı Kerim'in kitap haline getirilmesi/cem edilmesi sonucu ortaya çıktığına dâir yaygın¹³⁸ görüş mevcuttur. Bununla birlikte literatürde çoğunlukla Hz. Osman devrinde istinsâh edilen/yazılan –çoğaltılan- Kur'ân nüshaları kastedilmektedir. Hz. Ebû Bekir devri cem edilme/kitap haline getirilme faaliyeti için ise “suhuf” kelimesinin tercih edilmiştir.¹³⁹

Resmu'l-Mushaf tabirine gelince “Resm” ve “Mushaf” kavramlarından meydana gelen bir tamlamadır. “Resm” kelimesi sözlükte “etki, alamet, iz, eser, nişan, alamet olarak arta kalan şey”dir.¹⁴⁰ Terim olarak ise kendine has yazı şekli olan Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Osman tarafından yazdırılan/istinsâh ettirilen Kur'ân nüshalarının yazı ve imlâ resmi/şekli anlamında “Resmu'l-Mushaf” veya “Resm-i Osmânî” tabirleri ile anılmaktadır.¹⁴¹ Hz. Osman döneminde komisyon tarafından yazılarak/istinsâh edilerek çoğaltılıp muhtelif şehirlere gönderilen Mushaf nüshalarına “Mesâhif-i Osmâniyye”, III. halife olan Hz. Osman'ın kendisi için Medine'de bıraktığı Mushaf'a “İmam Mushaf”, vazifeli görevlilerle birlikte diğer beldelere gönderilen nüshalara ise “Meâhif-i'l-Emsâr” ismi verilmiştir.¹⁴²

Bu minvalde Kur'ân'ın imlâsı ve metin yapısı söz konusu olunca iki kavram daha dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki “er-resmu'l-ıstılâhî”dir. Buna “hatt-ı ıstılâhî”¹⁴³ de denilmektedir. Diğeri ise “er-resmu'l-kıyâsî” ki buna “hatt-ı kıyâsî” tabiri de kullanılmıştır.¹⁴⁴ “Resmu'l-ıstılâhî”, III. halife olan Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği Mushaflar'ın metninde yer alan harf ve kelimelerin imlâsını ifade eden ki-ümmeti Muhammed'in Mushafların imlâ tarzı üzerinde icma ettiği- kıyasa muhalif

¹³⁷ Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ty., C. I, ss. 149-166; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 55.

¹³⁸ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *DİA*, İstanbul: 2006, 31/242.

¹³⁹ Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *el-Muknî fî Resmî Meâhif-i'l-Emsâr*, nşr. Muhammed Sâdık Kamhavî, Kâhire, ty., Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, s.13-16.

¹⁴⁰ Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa* Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1399/1979, 2: 394; İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-'Arabîyye* Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979, 5:1932; Muhammed b. Mukerram İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 12:241.

¹⁴¹ Çetin, *Kur'an İlimleri*, s. 295.

¹⁴² İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kırâatı*, İFAV: İstanbul, Bsk. 6, 2018, s. 194; Maşalı, “Mushaf”, 31/242.

¹⁴³ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021, s. 295.

¹⁴⁴ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân Tarihi*, s. 295.

olan “Resmu’l-Mushaf” tabirine karşılık gelen kelime olarak ifade edilir.¹⁴⁵ “Resmu’l-kıyâsî” ise Mushaf yazısı haricinde lafız-telaffuz uygunluğu açısından Arapça yazının gelişen imlâ tarzına göre -kelimenin telaffuz edildiği şekliyle yazılmasını ifade eden- resmedilmesi şeklinde tarif edilmiştir. Resmu’l-kıyâsî Arapça metinlerin belli kural ve kaideler çerçevesinde zaman içerisinde gelişerek yazılması/resmedilmesi olarak beyan edilmiştir.¹⁴⁶

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Hz. Osman Azerbaycan ve Ermenistan’a yapılan sefer sırasında namaz kılan ordu mensupları arasında zuhur eden tilavet ihtilafları sonucunda yaşanmış olan kargaşa ve gerginlikleri bertaraf etmek için Huzeyfe el-Yemânî’nin önermesi ile Zeyd b. Sâbit’in riyasetinde bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon genel kanaate göre Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. el-Âs, Abdurrahman b. el-Hâris olmak üzere dört kişi olarak belirtilmiştir.¹⁴⁷

Hz. Hafsa’da mevcut bulunan Hz. Ebû Bekir’in cem/toplattığı Mushaf talep edilerek görev tevdi edilen bu komisyona zikredilen Mushaf’ı esas almaları kaydıyla istinsâh etme vazifesi bizzat halife Osman tarafından ihdas edilmiştir.¹⁴⁸ Komisyon istinsâh çalışmalarının sonucunda belli sayıda çoğaltılan nüshaları Hz. Osman’a teslim etmiştir. Bu nüshaların adedi konusunda muhtelif sayılar çıkmakla beraber altı adet Mushaf olduğu kanaati kuvvetle muhtemeldir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Resmu’l-mushaf dirâse luġaviyye târihiyye*, Menşûrâtü’l-Lecnetu’l-Vataniyye, Bağdat 1982, ss. 155-157; Bkz. Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlâsı*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2004, ss. 18-19.

¹⁴⁶ el-Hamed, *Resmu’l-mushaf dirâse luġaviyye târihiyye*, ss. 155-157; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss. 18-19; Ayrıca Bkz. Mesut Okumuş, “*Kur’an İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler*”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/1, C. IX, 17, ss. 8-9.

¹⁴⁷ Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Muknî’ fî Resm-i Meâhif-i’l-emsâr*, (Thk.: M. Gemhavi), el-Mektebetü’l-külliyeti’l-ezherî, Kahire. 1978, s. 14.

¹⁴⁸ Okumuş, “*Kur’an İmlâsının Gelişim Süreci*”, C.IX,17, s.8.

¹⁴⁹ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 75; Ali Öge, *18. Yüzyıl Osmanlı Alimlerinden Yûsuf Efendizâde’nin Kı râat İlimindeki Yeri*, Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 34.

1.3.1. Hz. Osman Mushaf'larının İmlâsı (Mesâhif-i Osmâniyye)

İlk Halife olan Hz. Ebu Bekir döneminde başlayan fetihler Hz. Ömer devrinde de hızla devam etmiş, bundan mütevellit İslam devletinin coğrafyası günbegün genişleyerek Şâm, Mısır ve İran fetihlerle İslam coğrafyasının sınırları içerisine girmiştir.¹⁵⁰

Bu süreçte genişleyen İslam coğrafyasındaki Müslüman halkların dini öğrenmedeki eğitimleri hafız sahâbîler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kur'ân'ın farklı vecihlerle okunmasına ki -yedi harf ruhsatı- müsaade edilen kıraat çeşitleri hafız sahâbîler arasında yaygın olarak uygulanmıştır. Bunun yanında Kur'ân muallimliği yapan hafız sahâbîlerden özel Mushaf'ı ve bu Mushaf'ların arasında sûre düzeninde farklılık arz eden hususlar yer almaktaydı.¹⁵¹ Bu muallim sahâbîler Kur'ân öğretiminde kişisel kıraatlerini ve kendilerine has olarak bulundurdıkları özel Mushaf'ları esas aldıkları, bu durumun da her bir yörede belli bir kıraat ve Mushaf'ın yayılması gibi bir durumu ortaya çıkardı. Bundan mütevellit Kûfe'de Abdullah b. Mes'ûd, Basra'da Ebû Musa el-Eş'arî, Şâm yöresinde ise Ubey b. Ka'b gibi Kur'ân muallimlerinin kıraatı ve Mushafı'nın ön plana çıktığına ve takip edildiğine yer verildi.

Bölgelerde mevcut olan kıraat ve Mushaf farklılığı zaman içerisinde ümmet arasındaki birliğe kastedecek duruma gelince, özellikle Hz. Osman döneminde Ermenistan-Azerbaycan üzerine yapılan bir seferde karşılaşılan probleme bizzat şahit olan¹⁵² Huzeyfe b. el-Yemân (v. 36/656) durumun vehametini görmüş ve meseleyi sefer dönüşü Hz. Osman'a arz ederek, "mevcut olan problemin çözülebilmesi için önlem alınmasının ümmetin yararına olacağını, aksi takdirde ehl-i kitabın kitapları açısından yaşadığı durumun benzerini Müslüman ümmetin de yaşayabileceği ifadelerine yer vermiştir."¹⁵³

¹⁵⁰ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 60.

¹⁵¹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, ss. 60-61.

¹⁵² Dâni, *el-Muknî*, s.14.

¹⁵³ Buhârî, *Fedâ'ilu'l-kur'an*, 3; Tirmizî, *Kitâbu tefsîri'l-kur'an*, 10; Ayrıca Bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 61.

Hız. Osman, Kur'ân okumanın önündeki ihtilafları ortadan kaldırmak ve sahabenin elindeki Mushaflar arasındaki farklılıkların ortaya çıkardığı problemi bertaraf etmek için Zeyd b. Sâbit riyasetinde bir heyet oluşturarak birçok nüsha istinsâh ettirdiği/yazdırdığı bu nüshaların vazife ihdas edilerek belli muallimlerle/sahâbilerle belli İslam beldelerine gönderildiği ifade edilmiştir.¹⁵⁴

Bu Mushaf nüshalarının adedi konusunda dört ile sekiz arası olabileceği rivâyet edilmiştir.¹⁵⁵ Buna göre Mekke, Kûfe, Basra ve Şâm'a gönderilen Mushaf nüshalarının aynı anda anılmakta, buna ilaveten kıraat farklılığındaki okuyuşla ilgili çeşitliliği ise, meşhur olarak herhangi bir beldeye okunan rivayet ile o beldeye/merkeze gönderilen Mushaf'ın arasında ilişkiye/bağlantıya vurgu yapılmaktadır.¹⁵⁶ Zikredilen bu merkezlerin dışında bir Mushaf'ın da Medine'de Mescid-i Nebevî'de bulunduğu bahsedilmektedir.¹⁵⁷ Bütün bu anılan Mushaf'lardan başka "İmam Mushaf" diye de zikredilen nüshadan bahsedilmektedir ki Hız. Osman'ın bizzat kendisi için istinsâh ettirdiği/yazdırdığı Mushaf olarak ifade edilmektedir.¹⁵⁸ İmam Mushaf tabiri ile zikredilen nüshanın da ilavesiyle Hız. Osman'ın istinsâh ettirdiği Mushaf adedinin altı olduğundan bahsedilmektedir.¹⁵⁹

Hız. Osman'ın yazdırdığı Mushafların akıbeti ile alakalı husus mevzu olunca, Kur'ân tarihini ilgilendiren bir mesele olarak canlılığını korumakla beraber, maalesef olumlu bir cevabı bulunmadığı ifade edilmektedir. Bu konuya istinaden her ne kadar Mesâhif-i Osmâniyye/Hız. Osman Mushaf'larının zaman içerisinde nerede buldukları ile ilgili veriler mevcudiyetini korusa da Mesâhif-i Osmaniyye'nin günümüze ulaşmadığı zikredilmektedir.¹⁶⁰

Bazı çağdaş müelliflerin Hız. Osman Mushaf'ları ile ilgili kadîm kaynaklar üzerinde iz sürmüşlerse de yedi ya da sekiz asır ilerleyebilen araştırmaları neticesiz kalmış ve takip ettikleri izlerin kaybolduğu serdedilen görüşler arasında dile

¹⁵⁴ Muhammed Zahid el-Kevserî, *Makalâtu'l-Kevserî*, Nşr.: R. Hakimi, yy., Humus, 1968, s. 10.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf *en-Neşr fi Kirâati'l-'aşr*, Nşr.: M.. Dabba', Dârü'l- kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ty., C. I, s. 7.

¹⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, ty. C.I, s.303.

¹⁵⁷ Buhârî, *es-Sahîh*, I, 127(Salât, 95); Müslim, *es-Sahîh*, I, 364-365(Salât, 264).

¹⁵⁸ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s.62.

¹⁵⁹ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s.62.

¹⁶⁰ Kattan, *Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'ân*, s. 135; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 63.

getirilmektedir.¹⁶¹ Nitekim Şam Mushaf'ı için İbn Kesîr'in Dimaşk Camii'nde gördüğüne dair bilgi paylaşarak,¹⁶² sahifeleri muhtemel deve derisinden olan nüsha¹⁶³ doğal afet, harp ve yangın gibi sebeplerden dolayı zayi olduğu, korunamadığı ihtimaliyle sahih bir bilginin mevcut olmadığı, İslam âlemi açısından bu durumun son derece üzüntü verici olduğu ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in korunmuş olduğu açısından bakılırsa böyle bir akıbetin kayda değer olmadığı, zira tarihin her döneminde Müslümanlardan on binlerce şahıs tarafından hıfz edildiği, ve yine her dönemde yüzlerce nüshanın istinsâh edildiği açıkça belirtilmektedir.¹⁶⁴ Bununla birlikte elbette bugün kütüphane ve müzelerde bulunan kadîm Mushaflardan bazılarının Mesâhif-i Osmaniyye dediğimiz günümüze ulaşamayan nüshalardan ya da onlardan yazılmış olan Mushaflardan istinsâh edilmiş olabileceği dikkati celbeden hususlar arasında zikredilmektedir.¹⁶⁵

Hz. Osman Mushaf'larının imlâsını ilgilendiren hususiyetler klasik eserlerde ana hatlarıyla “harf düşmesi/Hazif”, “harf eklenmesi/Ziyâde”, “harf değişmesi/Bedel”, “Harekeli elif denilen hemzenin resmedilmesi/Hemze”, “harf ve edatların bitişik ve/veya ayrı yazılması/Vasl-Fasl” ve “iki farklı okuyuşu/kıraatı konu olarak alan kelimenin resmedilmesi” olarak altı başlık altında tetkik edilecek olup,¹⁶⁶ tablolarla görsel hale getirilecektir.

1.3.1.1. Hazif

Hazf, Yazı veya lafızdan harfî kaldırmayı ifade eden tabir olarak tanımlanır. İlgili harfin yerine başka harf bir getirmeksizin düşürme/iskat edilmesine denir.¹⁶⁷ Mesâhif-i Osmânî'de bazı kelimelerde, bazı seslerin telaffuz edildiği halde yazıda resmedilmedikleri görülmektedir.¹⁶⁸ Lafzen bulunup resmen yazıda yer almayan bu

¹⁶¹ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 64.

¹⁶² Kattan, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, s.135; Ğanim Kaddurî el-Hamed, *Resmü'l-mushaf, el-Lecnetü'l-vataniyye li'l-ihtilaf*, Bağdat, 1982 ss. 188-195.

¹⁶³ İbn Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'ân*, Beyrût, 1385/1966, s.26; Ayrıca Bkz. Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 64.

¹⁶⁴ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 65.

¹⁶⁵ Tayyar Altıkulaç, *Hz. Osman'a İzafe Edilen Mushaf'ı-Şerif* (Topkapı Müzesi Nüshası), IRCICA, İstanbul, 2007, s. 35.

¹⁶⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, C.II, s. 167; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 140.

¹⁶⁷ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, s. 98.

¹⁶⁸ Dâni, *el-Muknî*, ss. 25-43-55; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 140.

harflerin çoğunlukla uzun sesleri temsil eden ‘و’, ‘ى’ ve ‘ا’ harfleri olduğu görülmektedir.¹⁶⁹ Bununla birlikte pek az sayıdaki kelimedede ‘ل’ ve ‘ن’ de düşürülmüştür. ¹⁷⁰ ذلك, لكن, ¹⁷¹ هل يستون, ليسوا الرحمن ¹⁷² الامين - النبيين ilgili yerlerde “elif, vav, yâ”ın hazfedildiği bugünkü imlâda bile kitâbette varlığını göstermektedir.

Tablo 1. 1. Hazif Örnekleri

Kıyasî İmlâ	Mushaf İmlâsı	Geçtiği Âyetler
سُبْحَانَ	سُبْحَانَ	İsrâ 1-108; Mü'minûn 93
أَنْجِنَاكُمْ	أَنْجِنَاكُمْ	A'râf 141; Tâhâ 80
يَا أَيُّهَا	يَا أَيُّهَا	Bakara 21-104-153
الصَادِقِينَ	الصَادِقِينَ	Mâide 119; A'râf 70,106

1.3.1.2. Ziyâde

Resm-i Osmânî'de bazı kelimelerde, okunmadığı halde resimde mevcut harfler görülmektedir. Genellikle illetli harfler ve “elif” harfinin okunmadığı halde yazımında görülmektedir. Örneğin ¹⁷³ مائة kelimesinde elif, ¹⁷⁴ وإيتائى ذى القربى, âyetinde yâ, ¹⁷⁵ اولى ve اولو kelimelerinde ise vav harfi resim olarak geldiği halde okunmamaktadır.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdu'l-Ganî ed-Dimyafî, *İthâf'ü-Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbati'l-Aşer*, thk. Şa'ban Muhammed İsmâil, 1.b, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987/1407, C. I/84-85-87-89.

¹⁷⁰ Fâtiha, 1/3; Bakara, 2/2; Nisâ, 4/46, 157.

¹⁷¹ İsrâ, 17/7; Nahl, 16/75.

¹⁷² Âl-i İmrân, 3/21, 80, 81; Cum'a, 62/2.

¹⁷³ Enfâl, 8/65, 66.

¹⁷⁴ Nahl, 16/90.

¹⁷⁵ Âl-i İmrân 3/7, 18; İsrâ 17/5.

¹⁷⁶ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 296; Resul Akcan, *Mushaf İmlâsında İrfânî Yaklaşım; Merrâkuşî'nin "Unvânü'd-Delîl mi Merasûm-i Hattî't-Tenzîl" Örneği*, Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020. s. 25.

Tablo 1. 2. Ziyâde Örnekleri

Kıyasî İmlâ	Mushaf İmlâsı	Geçtiği Âyetler
منة	مائة	Bakara 259-261; Enfâl 65-66
بينس	يايس	Yûsuf 87; Ra'd 31
لشيء	لشاي	Kehf 23
ساريكم	ساوريكم	A'râf 145; Enbiyâ 37
بايد	بأييد	Zâriyât 47
لأذبحنه	لاأذبحنه	Neml 21

1.3.1.3. Bedel

Resm-i Osmânî'de bazı kelimelerde telaffuz edilen harfin yerine bedel olarak başka bir harfin kitâbete yansımalarıdır. İmlâda bedel konusunda değişikliğe uğrayan harfler genellikle “elif”, “vav” ve “ya” harfleridir. Nûn-i tekid-i muhaffefeden bedel olarak, elif'le yazılan *لأذبحنه*, *ليكونا*, *لنسفعا* kelimeleri misal olarak verilebilir.¹⁷⁷ Yine *صلاة* kelimesinde elif ile seslendirilen harf resimde *صلوة* şeklinde “vav” ile kitâbette gösterilmiştir.¹⁷⁸

Tablo 1. 3. Bedel Örnekleri

Kıyasî İmlâ	Mushaf İmlâsı	Geçtiği Âyetler
رحمة	رحمت	Bakara 218; A'râf 56; Hûd 73
بقية	بقيت	Hûd 86
زكاة	زكوة	Bakara 43-83-110-177

¹⁷⁷ Suyûti, *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi “El-İtkan fî Ūlûmi'l Kur'an*, Madve Yayınları 46, Ter. Yıldız, Sadık- Çelik, Hüseyin Avni, cilt, II. s.437.

¹⁷⁸ Muhammet Abay, *Mushaf İmlâsında Ali el-Kârî Tarzı Meselesi*, Usûl, 23 (2015/1), s. 12.

1.3.1.4. Hemze

Harekeli “elif” olan hemze Arapçada en karmaşık sesler arasında zikredilmekte bu durum yazıya da yansımaktadır.¹⁷⁹ Meâhif-i Osmânîde bu sesin kitabeti tahfif durumuna göre “elif”, “vav”, veya “ya” şeklinde resmedilmiş bazen de hiç yazılmamıştır. Mesela الرءيا¹⁸⁰ kelimesindeki gibi ‘vav’, ورءيا¹⁸¹ de ise ‘ya’ harfi kullanılmaksızın resmedilmesi buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁸²

Tablo 1. 4. Hemze Örnekleri

Kıyasî İmlâ	Mushaf İmlâsı	Geçtiği Âyetler
امر	امر	Bakara 27; Nisâ 47-83
لؤلؤ	لؤلؤ	Tûr 24; İnsân 19
يسئلون	يسئلون	Bakara 219-220-222-273
المشئمة	المشئمة	Vâki'a 9; Beled 19
هئين	هي	Kehf 10
انئبهم	انئبهم	Bakara 33
اقراء	اقرا	İsrâ 14; Alak 1-3
جزء ا	جزا	Bakara 260; Zuhruf 15
شان	شان	Yûnus 61; Rahmân 29; Abese 37
يؤفكون	يؤفكون	Mâide 75; Tevbe 30; Ankebût 61

¹⁷⁹ İsmail Durmuş, “Hemze”, ‘DİA’, İstanbul: 1998, 17/190-193.

¹⁸⁰ Yûsuf, 12/5, 43,100; Fetih, 48/27.

¹⁸¹ Meryem, 19/74.

¹⁸² Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 296; Akcan, *Mushaf İmlâsında İrfânî Yaklaşım; Merrâkuşî'nin “Unvânü'd-Delîl mi Merasûm-i Hattî't-Tenzîl” Örneği*, Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020. s.25.

1.3.1.5. Vasl-Fasl

Resm-i Osmânîde bazı harf ve edatların ayırık olarak yazılması “Fasl”, bitişik şekilde yazılması ise “Vasl” kavramıyla ifade edilmektedir.¹⁸³ Peşpeşe gelen edatlar Mushaf’da genellikle bitişik olarak yazılmış iseler de istisnai de olsa ayrı yazıldıkları da görülmektedir.

Tablo 1. 5. Vasl-Fasl Örnekleri

Kıyasî İmlâ	Mushaf İmlâsı	Geçtiği Âyetler
اِنْ لَا	اِلَّا	Meryem 10
مِنْ مَا	مِمَّا	Münâfikûn 10
عَنْ مَا	عَمَّا	Bakara 74-85-134
فَبِأَن لَّمْ	فَالَمْ	Hûd 14
فِي مَا	فِيْمَا	Zümer 46
كُلِّ مَا	كُلِّمَّا	Nisâ 91; Mü’minûn 44
اَيْنَ مَا	اَيْنِمَا	Nisâ 78

1.3.2. Mushaf Yazımında Resm-i Osmânî’ye Uymanın Hükümü

Hiz. Osman Mushaf’larında uygulanan imlâyâ ittibânın gerekliliği ya da Mushaf imlâsı dediğimiz Mesâhif-i Osmânîyye’nin imlâsına muhalefetin cevazı ile ilgili mesele âlimlerin ilk dönemden beri tartışma konusu olarak ele aldıkları meseleler arasında yer almaktadır.¹⁸⁴ Resm-i Osmânî’ye uymayı gerekli gören âlimlerden olan İmam Mâlik b. Enes’e (v. 179/795) Mushaf’ın yazımı konusunda geliştirilmiş imlânın kullanılması ile ilgili sorulan soru üzerine Mesâhif-i Osmânîyye/Hiz. Osman Mushaf’larındaki imlâyâ muhalefetin doğru olmadığını, zikredilen Mushaf’lardaki imlâyâ uymanın gerekli olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında Mushaf’ların harekelenmesine de sıcak bakmadığını -olumsuz yaklaşım

¹⁸³ Akcan, *Mushaf İmlâsında İrfânî Yaklaşım; Merrâkuşî’nin “Unvânü’-d-Delîl mi Merasûm-i Hattî’-t-Tenzil” Örneği*, Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020, s. 26.

¹⁸⁴ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 69.

sergilediğini,- sadece Resm-i Osmânî'ye muhalefetin Kur'ân-ı Kerim'in öğretilmesi noktasında çocuklar için yazılacak olan Mushaflar için geçerli olabileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁵

Ebû Amr ed-Dânî (v. 444/1053) ise İmam Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) yukarıda serdedilen görüşlerinin yanında İslam âlimlerinin de yazının tevkîfliliğine ithafen gelişen yazı ile Mushaf yazmanın caiz olmadığını söylediklerini ifade etmektedir. Bu hususta Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)'den farklı düşünmediklerini onun “ Hz. Osman'ın Mushaf'ının hattına herhangi bir “ى” veya “و” yahut da “ا” ve diğer meselelerde muhalefet etmek haramdır.” şeklindeki sözüyle izah etmiştir.¹⁸⁶

Kur'ân ilimlerinin yanında Mushaf imlâsı alanında da birçok esere imzasını atmış olan İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429) ise Mesâhif-i Osmâniyye'nin imlâsı üzerinde ashâbın ittifak ettiğini hatırlatarak, Arap yazısının bilinmesi icap eden belli başlı kurallarının olduğunu, bunun yanında Resm-i Osmânî ki –Hz. Osman Mushaflarındaki imlânın- bu kurallara makro zeminde uymakla birlikte bunun dışında yer alan unsurları da kapsadığına yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî, bununla ilgili “Bu muhtelif unsurların sebeplerinin bir kısmını bilmiş olsak da diğerlerini bilmiyoruz.” ifadelerine yer vererek ihtiyatlı davrandığı ve nihayetinde Mushaf İmlâsında Resm-i Osmânî'ye uymanın gerekliliğinden bahsetmiştir.¹⁸⁷

İmlânın tevkîfî olduğu tezini savunan Muhammed Âdil Abdüsselâm'a göre ise Mushaf'ın istinsâh edilmesinde Resm-i Osmânî'ye tâbî olmak, farz derecesinde vacip olarak addetmiştir.¹⁸⁸

Çağdaş yazarlar arasında zikredilen Muhammed Tâhir el-Kürdî (v. 1980) de Mushaf imlâsı ile ilgili “hikmete dayalı bir sır” bilinmesi mümkün olmayan bir şey olarak zikretmiş, Resm-i Osmânî'ye uymanın vacip hükmünde olduğu, Resm-i Osmânî'ye atfedilen özellikleri açıklamak üzere serdedilen görüşlerin

¹⁸⁵ Dâni, *el-Muhkem*, s.11; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 70.

¹⁸⁶ Dâni, *el-Muknî*, ss. 9-10.

¹⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, ty.,C.II, s.128; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 71.

¹⁸⁸ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 72.

bağlayıcılığının olmadığını, sahabe neslinden bu şekilde geldiğini, bu minvalde tevkîfî olarak da açıklanmasının doğru olmadığı ifadelerine yer vermiştir.¹⁸⁹

Ayrıca Mısır el-Câmi'ul-Ezher Fetvâ Heyeti de 1355/1936'da bir soru neticesinde Mecelletü'l-Ezher'de yayımlanmıştır. Bu fetvaya göre Resm-i Osmânî'ye uyulması noktasında Hz. Peygamber'e vahyedilen ayetler bu imlâ ile yazıya geçirilmiş, Hz. Osman Mushaf'ları da bu imlâ ile istinsâh edilmiştir, Ashâb bu tasarrufa onay vermiş, tâbîlerde de ondan sonra ki nesillerde de hep bu imlâ ile Mushaf yazılmış, zikredilen zümreler içerisinde hiç kimse gelişen imlâ ile Mushaf yazmaya dair görüş ileri sürmemiştir.¹⁹⁰

Resm-i Osmânî'ye uymanın gerekli olmadığı görüşünü benimseyenler arasında bulunan Ebû Bekir el-Bâkılânî (v. 403/1013) Kur'ân'ın ifadeleri arasında belli bir imlâdan söz edilmediğini, Hz. Peygamber'in de böyle bir husustan bahsetmediğini, bu minvalde ümmetin icmâ'ı ve şer'î bir kıyasın söz konusu olmadığından bahsetmektedir. Bununla birlikte ayetler nazil oldukça Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerine yazdırdığı, kâtipler arasındaki yazı farklılığının ise bazısının kelimenin ağızdan çıktığı şekliyle, bazısının da aynı kelimeyi halkın o kelimenin/lafzın yapısına vâkîf olması hasebiyle harf ilavesi/Ziyâde veya harf eksilmesi/hazif ile yazdığı, dolayısıyla Hz. Peygamber'in kâtiplerin önüne yazı ile ilgili herhangi bir kaide koymadığından bahsederek, Mushaf ile ilgili özel bir imlâdan söz etmenin dayanağının olmadığı ifadelerine yer vermektedir.¹⁹¹

İzzeddîn b. Abdisselâm'a (v. 660/1262) göre ilk Mushaf'ların imlâsının caiz olmadığını, bu konuda gelişmiş olan imlânın tercih edilmesi ve bunun yanında tamamen Resm-i Osmânî'nin terk edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir.¹⁹² İsmail Hakkı İzmirli'ye göre Mushaf imlâsında tevkîflik mevzu bahis değildir. Asıl olan Kur'ân'ın ezberlenmesi olup, Resm-i Osmânî'ye uymak güzelse de vacip

¹⁸⁹ Muhammed Tâhir el-Kürdî, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 7-98-99; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, ss.72-73.

¹⁹⁰ Mecelletü'l-Ezher, C. VII/1, s. 730; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 73.

¹⁹¹ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 75.

¹⁹² Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 75; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 291.

değildir. Resm-i Osmânî ile istinsâh edilmiş Mushaf'ları okumanın zor olup, buna istinaden günümüzde alışageldiğimiz imlâyı kullanmak caizdir.¹⁹³

Mushaf imlâsında ihtiyatlı davrananlardan Zerkeşî (v. 794/1392) Mushaf yazımında İzzüddîn b. Abdisselâm'a muvafakat ederken, halkın okuyabilmesi için gelişmiş imlânın kullanılabilceğini, diğer taraftan da mütehasıs kişilerce Resm-i Osmânî ile Mushaf istinsâhının devam etmesi gerektiğini düşünmektedir. Çağdaş müellifler arasında yer alan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (v. 1367/1948) ve Subhi Salih (v. 1986)'in de ihtiyatlı yolu takip ederek aynı görüşü benimsedikleri ifade edilmektedir.¹⁹⁴

Mushaf istinsâhında Resm-i Osmânî'ye bağlı kalınması hususu Mushaf imlâsını mukaddes ve/veya sorgulanamaz olarak addetme şartı olmaması kaydıyla tercihe şayan bir görüş olarak zikredilmektedir. Zira Ümmet için Mushaf imlâsındaki birlikteliğin Resm-i Osmânî ile mümkün olacağı, her bir dönem ve toplumda kolayına gelindiği gibi imlâ metodu ile Mushaf yazılmasının imlâdaki birlikteliği ortadan kaldıracığı, bu minvalde Hz. Osman'ın da Mesâhif-i Osmâniyye'nin istinsâhındaki ana gayenin ümmet arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmak olduğunun altı çizilmiştir.¹⁹⁵

Mushaf yazımında Resm-i Osmânî'nin ne ölçüde dikkate alındığı hususu incelendiğinde çok erken tarihlerden itibaren geçmiş ve günümüzde birlikteliğin sağlanamadığı görülmektedir. Nitekim Sicistânî'nin Yezîd el-Farîsî'ye atıf yaparak naklettiği bir rivayette Ubeydullah b. Ziyâd'ın Mushaf'a iki bin harf ilave ettiği zikredilmektedir. İbnü'l-Bevvâb (v. 413/1022)'ın ise altmış dört kadar Mushaf istinsâh ettiğini Resm-i Osmânî'ye uymadığını ve yine on yedinci yüzyılda yaşamış Hafız Osman için yirmi beş Mushaf yazdığı Mushaflarında Ali el-Kârî'nin Mushaf imlâsını esas aldığını, Hz. Osman Mushaflarının imlâsına bazı hususlarda riayet edilmediğinden bahsedilmektedir.¹⁹⁶

¹⁹³ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, s. 19.

¹⁹⁴ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, ss. 76-79.

¹⁹⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 293.

¹⁹⁶ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 295-296.

Diğer taraftan bakıldığında ise geçmişte iddia edildiği gibi yakın tarihimizde ve günümüzde de Mushaf imlâsında Resm-i Osmânî'ye uyum sağlandığı/uyulduğu hususu serdedilen görüşler arasında yer almaktadır. Nitekim Kral I. Fuâd'ın emriyle bir komisyon tarafından takibi yapılmış olup¹⁹⁷, hattatı komisyon üyelerinden Muhammed b. Ali b. Halef el-Huseynî (v. 1357/1939) olan¹⁹⁸ 1342/1923 tarihli Mısır Mushafı Resm-i Osmânî'yi esas aldığı iddiasıyla anılan Mushaf olarak ifade edilmektedir. Hattatına nispetle “Haddâd Mushafı” olarak da zikredilen Mushaf'ın yazımı 1337/1918 yılında nihayete ermiştir. 1342/1923 yılında ilk baskısı, 1924 yılında ise Bulak baskısı yapılmıştır.¹⁹⁹ Bir diğeri de faydalanılan Mushaf nüshaları arasında zikredilmediği halde Haddâd'ın Mushaf'ı baz alınarak Kral Fehd b. Abdilaziz'in emriyle bir heyet tarafından tetkik ettirilen Resm-i Osmânî olduğu ifade edilen 1405 (1984-1985) yılında da Kral Fehd Mushafı olarak ilk baskısı yapılan Mushaf'tır.²⁰⁰

1.3.3. Mushaflarda İmlâ Keyfiyeti

Kur'ân-ı Kerim bütün Müslümanlar için ortak bir değer olarak kabul edilmektedir. Mukaddes olan bu Kerim kitabın imlâsındaki birliktelik Müslümanlar için gün geçtikçe daha da önem arz etmektedir. İslam âlemindeki ülkelerin bazısında Mushaf'lardaki imlâ farklılığına dikkat çekilerek birtakım problemler yaşanmaktadır. Nitekim Türkiye'de basımı gerçekleştirilen Mushaf'lar Suudî Arabistan ve muhtelif İslam ülkeleri tarafından kabul edilmemekte, mevzuya konu olan ülkelerde tab' edilen Mushafların da Türkiye'ye girişine müsaade edilmemektedir. Özellikle 1980'li yıllarda Kuveyt'te faaliyet gösteren bir firma yahut da Kuveyt resmî makamlarından birinin İstanbul'da bulunan “İslâmî Kitabevi” adı ile anılan yayınevi ile 100.000 adet Mushaf basılması hususunda anlaşığı, ancak basımı yapılan Mushafların “imlâsı hatalı” gerekçesi ile iade edildiği, Bursa gümrüğünde uzun süre

¹⁹⁷ Komisyon üyeleri şu kişilerdir ki: Mısır Şeyhu'l-Kurrâsı Muhammed Ali Halef el-Hüseynî, Arap yazısı ve kadîm kitabelerin çalışmaları ile ilgili tanınan Mısır Milli Eğitim Nâzırlığı Arap Dili Baş Müfettişi Hıfînî Nâsıf, Nâsırıyye Muallim Mektebi hocalarından Mustafa İnânî ve Ahmed el-İskenderî ve Emîriyye Matbaası Baş Musahhihi Nasr el-Âdil.

¹⁹⁸ Biyografisi için bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dımaşk 1380/1960, C. XI, s. 8.

¹⁹⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 297.

²⁰⁰ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 349.

bekleyerek bir kısmının rutubet sebebi ile çürüdüğü ifade edilmektedir.²⁰¹ Yaşanmış olan bu olaylar Mushaf imlâsı açısından problem olduğuna dikkat çekmektedir.²⁰²

Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği Mushaf'lar ki –Mesâhif-i Osmâniyye'nin – günümüze ulaşamadığı, zikredilen bu Mushaf'ların imlâsı yani Resm-i Osmânî'nin doğrudan incelenerek günümüze ulaşan bir kaynağın bulunmayışı, Resmu'l-Mushaf'ın imlâsı için sınırlı bazı rivayetler çerçevesinde Kur'an'daki her kelimenin ne şekilde resmedileceği ile ilgili soruya kâmil manada cevap veremediği ifade edilmektedir. Mesâhif-i Osmânî'ye ulaşmamış olsak da, İslam'ın birinci ve ikinci asrında ortaya çıkan Hz. Osman Mushaflarındaki imlâlar, Kadîm Mushaf Nüshaları vesilesiyle günümüze kadar ulaşmıştır. Hz. Osman'a nispet edilen bu Mushaflar, Topkapı, Taşkent, Kahire (el-Meşhedü'l-Hüseynî) nüshalarıdır. Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan Mushaf ve buna ilaveten San'â'da bulunan, Mushaf, tahkikli olarak neşredilmiş olup Hz. Ali'ye nispet edilen Mushaf nüshasıdır. Günümüzde İslam ülkeleri tarafından kullanılan Mushaf nüshalarındaki imlâ ki Resm-i Osmânî olarak ifade ediliyor. Tayyar Altıkulaç'a göre Resm-i Osmânî'yi tespit etmenin yüzde yüz mümkün olmayıp, bugün Resm-i Osmânî olarak ifade edilen Mushaf, Mısır Kralı I. Fuâd'ın emriyle “Haddâd” lakabı ile anılan Mısır'ın Şeyhü'l-Kurrâ'sı olan Muhammed b. Ali b. Halef el-Hüsynî (v. 1357/1939) tarafından *et-Tenzilü'r-Rabbânî bi'r-Resmi'l-'Usmânî* adıyla ilk olarak 1337 (1918-1919)'da yazılmış ve 1342 (1923)'de Kahire'de tab' edilmiştir. Mısır Şeyhü'l-Kurrâ'sı olan Haddâd'ın iki kaynak ışığında ve rivayetlere dayanarak bu çalışmasını hazırladığı belirtilmektedir. Bu iki kaynak ise Ebû Amr ed-Dânî'nin (v.444/1053) *el-Muknî fî Ma'rifeti Mersûmîme Mesâhifi'l-Emsâr*'ı ile yine onun talebesi olan Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın (v.496/1103) *Muhtasaru't-Tebyîn li-Hicâi't-Tenzil* isimli kitabıdır. İsmi zikredilen müelliflerin Mesâhif-i Osmânî'ye ulaşıp ulaşmadığı sorgulanırken, Haddâd'ın belirttiğine göre bu Mushaf'ın imlâsı Resm-i Mushaf âlimlerinin Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği Mushaflar'dan yaptıkları rivayetler çerçevesinde yazılmıştır. Ancak bu Mushaf'lar arasında az sayıda da olsa farklılık

²⁰¹ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadime*, ss. 99-101.

²⁰² Tayyar Altıkulaç, “*Mushaflarda İmlâ Problemi*”, Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyum Bildiri Metinleri, Ankara, 2017, s. 53.

arz eden örneklere gelince, daha çok kullanılan imlânın tercih edildiği, bunun yanında kıraat imamının okuyuşuna uyan rivayete de yer verildiği görülmüştür. İhtilaf söz konusu olduğunda ise, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın rivayetleri, ayrıca bu âlimlerin ortaya koyduğu kaidelerin nazar-ı dikkate alındığı görülmüştür. Kral Fahd b. Abdilaziz'in emriyle 1405 (1984-1985) yılında tab' edilip, "Kral Fahd Mushafı" olarak anılan Mushaf için Suûdiler, bu Mushaf'ın son kısmına Haddâd'ın açıklamasının büyük bir kısmını almışken, zikredilen açıklamanın bir bölümü olan "Ancak bu Mushaflar arasında ihtilaf bulunan az sayıdaki kelime örneklerinde daha çok kullanılan resm/implâ tercih edilmiş, bu yapılırken Mushaf'ın imlâsı için kıraatına yer verilmiş olan kıraat imamının rivayetine uygunluğu nazar-ı dikkate alınmış, bunun yanında ihtilaf bulunan yerlerde resm-i hat âlimlerinin ortaya koyduğu kaideleri de göz önünde tutulmuştur." ifadesine yer vermemiş, bu ifadeler yerine "Bu çalışma yapılırken iki şeyhin naklettiklerine uyulmuştur." Sözü ile yetinerek Haddâd'ın "Resm-i Osmânî'nin tam olarak tespitinin mümkün olmadığını" zikrettiği ifadeye yer vermediğine vurgu yapılmıştır. Haddâd denilen Muhammed b. Ali b. Halef el-Hüseynî (v. 1357/1939) eserlerinden faydalandığı iki âlimden biri olan Dânî'nin açıklamasına yer vererek "Hz. Osman'ın Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Şam Mushaf'larından hocalarının naklettiği rivayetlere dayandığını" zikretmekte, ayrıca bu Mushaflar olan Mesâhif-i Osmâniyye'den istinsâh edilmiş/elle yazılmış diğer bazı Mushaf'lardan yarar sağladığını ifade etmektedir. Dânî bununla birlikte Hz. Osman Mushaf'larından olan kendisi için ayırdığı İmam Mushaf denilen nüshadan da gelen bazı rivayetlerden de yararlandığını ifadeleri arasında yer vermektedir. Yani Mesâhif-i Osmânî'den birini görmediği zikredilen bilgiler arasındadır. Ebû Dâvûd ise hocası Dânî'nin eserinden faydalanmanın yanında Gazi b. Kays'ın (v. 199/814-15) konu ile ilgisi bulunan kitabındaki rivayetlere yer vermiş, bunun dışında da bazı âlimlerden Hz. Osman'ın imam nüshasını görmüş olan Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'dan (v. 224/839) rivayetlerde bulunduğu ifade edilerek, Resm-i Osmânî'den bahsederken Mesâhif-i Osmânî'den herhangi birini görmediği vurgusu yapılmıştır. Bu minvalde Resm-i Osmânî'yi tespit etmenin kâmil manada mümkün olmadığı, kaynaklardan ulaşılabildiği bilgi ve rivayetler çerçevesinde çoğu kelimenin Mesâhif-i Osmâniyye/Hz. Osman Mushaflarında ne şekilde resmedildiğini bilsek de, Kur'ân'daki tüm

kelimeler için Resm-i Osmânî'nin tespiti noktasında bunu zikretmenin imkan dâhilinde olmadığı ifadelerine yer verilmiştir.²⁰³ Ebû Dâvûd'un konu ile ilgili örneklerinde açıkça gözlenmektedir ki:

انما عند الله (en-Nahl 16/95) ayet-i kerimesinde انما kelimesindeki mim harfinin bitişik ya da ayrı yazılması hususunda muhtelif rivayetlerin varlığından bahsettikten sonra tercihini bitişik yazılmasının isabetli olacağı yönünde dile getirmiştir.²⁰⁴

ولولا نعمة ربي (es-Sâffât 37/57) ayetinde نعمة kelimesindeki tâ harfinin yuvarlak tâ ya da uzun tâ (açık tâ) olması hususunu ikircikli bir tavırla ele alan müellif, her iki imlânın da güzel olduğu ifadelerine yer vermiştir.²⁰⁵

فناظرة بم يرجع المرسلون (en-Neml 27/35) ayetinde ise فناظرة kelimesinin elif ile mi yoksa elif yazılmadan mı imlâ edileceği hususunda bilinmezliğe yer verildiği, müellifin bu kelimenin muhtelif Mushaflarda farklı ele alındığını zikrederek, bazı Mushaflarda elifle (فناظرة), bazılarında elif olmadan (فنظرة) resmedildiğini görmüş, bunun kâtibin tercihinde olduğunu zikretmiştir.²⁰⁶

Ebû Amr ed-Dânî'nin (v. 444/1053) kitabında da bu ve benzeri örneklerin çokluğuna vurgu yapılarak, Resm-i Osmânî'nin kâmil anlamda tespitinin imkan dâhilinde olmadığı, Mesâhif-i Osmâniyye'nin günümüze kadar ulaşmadığı, bu minvalde Hz. Osman Mushaf'larındaki imlâ'yı görerek tam özellikleri ile bize nakledecek kaynağın yer almadığı ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca her iki Müellif'in de yaşadığı asır asr-ı saâdetten oldukça uzak bir zaman diliminde yer aldığı, Resm-i Osmânî hakkındaki bilgilere ulaşılma noktasında dikkat celbeden hususlar arasında zikredilmektedir.²⁰⁷

Söz konusu iki kaynağın kullanılarak hazırlanan Mushaf, Haddâd tarafından tercih edilmiş, Suûdîler ve diğer İslam ülkeleri yetkililerinin yanında buna Mısır da dâhil "Resm-i Osmânî" denilerek ortaya koyulan imlânın bu olduğu, zikredilen İslam

²⁰³ Altıkulaç, *Mushaflarda İmlâ Problemi*, ss. 53-59.

²⁰⁴ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl*, (nşr. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şirşâl), Medine 1423/2002, C. I, s. 290.

²⁰⁵ Ebû Dâvûd, *Muhtasaru't-Tebyîn*, C. I, s. 285.

²⁰⁶ Ebû Dâvûd, *Muhtasaru't-Tebyîn*, C. I, s. 285.

²⁰⁷ Altıkulaç, *Mushaflarda İmlâ Problemi*, s. 59.

ülkelerinin konu ile ilgili yetkili âlimlerince “bu imlâya muhalif olarak Mushaf yazmak ve basımını yapmak caiz olmadığı gibi basımını yapılmış olan Mushaf’ın ise kendi ülkelerine girişine izin verilmemelidir.”

Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren “Mushaf’ları İnceleme ve Kıraat Kurulu” karma imlâ uygulamasının yer aldığı “Aliyyu’l-Kârî Tarzı” Mushaf’ın imlâsını herhangi bir hücceti olmadığı halde itina ile korunması ya da yurt dışından ülkeye gelen Mushaf nüshalarında bir tahrifat ve yanlışın muhtemelen sahih olmadığı belirtilmektedir.²⁰⁸ Ayrıca 1985 yılında Resm-i Osmânî diye anılan imlâ ile Mushaf’ları İnceleme Kurulu otuz bin adet Mushaf’ın basımını ve dağıtımını yapmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bu minvalde her iki imlâ ile Mushaf tetkikini devam ettirmesinin memnuniyet verici olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Mushaf imlâsındaki disiplinin Molla Ali el-Kârî’den (v. 1014/1605) asırlar öncesinde bozulmuştur. Resm-i Osmânî’ye muhalif imlâ Mushaf’larda yer almış, Taberistan civarında (353/964) senesinde Acem bir hattat tarafından istinsâh edilmiş olan ve Cidde’den incelenmesi için birkaç sayfasının gönderildiği Mushaf sayfalarında Aliyyu’l-Kârî tarzı imlâdan daha çok serbest ve keyfî imlâ uygulanmıştır.²⁰⁹

Hattatlar zaman içerisinde Resm-i Osmânî dediğimiz imlâdan uzaklaşma eğilimine girmişler ve Resmu’l-Mushaf’a muhalif Mushaf yazmak caiz mi değil mi? tartışmalarına yer verilmiştir. Mushaf’lardaki farklı imlâ meselesinin çözümü için uluslararası platformda uzman bir heyetin çalışması neticesinde tespit edilebildiği kadarıyla Resm-i Osmânî’ye yüzde yüz olmasa da yakın bir imlâ üzerinde İslam ümmetinin Mushaf imlâsı bağlamında bir olması gerektiği temenni edilmektedir.²¹⁰ Ayrıca Mesâhif-i Osmâniyye’den herhangi birinin imlâsını barındıran kıraat imam ve rivayetlerinden -Hafs rivayeti, Verş rivayeti gibi- okuyuş, harekeleme ve noktalamanın nazar-ı dikkatte tutulduğu Mushaf’ların basım/yazımında ihtilafın söz konusu olmayacağı ifade edilmiştir. İslam coğrafyasında takriben % 90 oranında hüküm süren Kûfe Mushaf’ının temelini oluşturan Asım kıraati Hafs rivayetine

²⁰⁸ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 101.

²⁰⁹ Altıkulaç, *Mushaf’larda İmlâ Problemi*, s. 61.

²¹⁰ Altıkulaç, *Mushaf’larda İmlâ Problemi*, ss. 55-62.

dayanarak istinsâh ve tab' edilen Mushaf'lar kuvvetle muhtemel imlâ bağlamında birlikteliği sağlayacak rol oynayacaktır.²¹¹

1.4. Kral Fuâd Nüshasının Serüveni

Osmanlı'nın son dönemi ve sonrasında Mısır'da 1805-1953 yılları arasında Mehmet Ali Paşa ve sülâlesinin hüküm sürmüştür. Osmanlı'dan sonra Mısır'ın I. Kralı, bu aileden olan Melik Fuâd'dır. Asıl ismi Ahmed Fuâd olan Kral, 26 Mart 1868 tarihinde Kahire'de Gize sarayında doğmuştur.²¹² Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın oğlu olan Kral I. Fuâd, ilk eğitimini Kahire'de almıştır. Bâbîâli'den gelen emirle 1879 yılında babasının Mısır Hidivliği'nden azledilerek sürgün edilmesi ile eğitim hayatına Avrupa'nın mühim şehirlerinden olan Cenevre (İsviçre) Torino'da (İtalya) devam etmiştir. 1885 yılında İtalyan Askerî Akademisi'nde eğitim gören Ahmed Fuâd, 1887'de ise Roma kraliyet ordusunda görev yapmıştır. Akabinde Viyana'da bulunan Osmanlı sefâretinde askerî ataşelik görevinde bulunmuş, hilâfetin merkezi İstanbul'da II. Abdülhamid'in fahrî yaverlik vazifesini deruhte etmiştir. Kahire'ye 1892 yılında avdet eden Fuâd, 1908-1913 yıllarını arasında Kahire Üniversitesinin ilk rektörlüğü vazifelerini yürütmüş, bu arada Mısır'da hidivlik makamında bulunan II. Abbas Hilmi'nin takriben üç yıl başyaverlik görevinde bulunmuştur.

II. Abbas Hilmi'den sonra hidivlik makamına oturan ağabeyi Hüseyin Kâmil'in vefatı üzerine İngiliz işgali altındaki Mısır'ın idaresine "sultan" unvanı ile 9 Ekim 1917 tarihinde getirildi. Sultan unvanı verilen Fuâd, Mısır'ın bağımsızlığını kazanmasıyla "kral" (melik) unvanını almış ve 19 Nisan 1923'te ilan edilen Anayasa ile yetkileri genişlemiştir.²¹³

İleri görüşülü, sanat zevkine sahip, âlim ve sanatkarlara destek veren, dinî değerlere de sahip çıkan Kral Fuâd, 1920 yılında İslam âleminde başlayan hilâfetin geleceği hakkındaki tartışmalara katılarak, 1924 yılında Türkiye'de hilâfet

²¹¹ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s.109.

²¹² Muhittin Serin, *Hattat Aziz Efendi*, Bsk. S. 2, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 24; Mustafa Lütfi Bilge, "*Fuâd*" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, C. XIII, ss. 201-202.

²¹³ Bilge, "*Fuâd*", C. XIII, ss. 201-202.

makamının ilga edilmesi üzerine halife olmak istediye de bu arzu diğer Arap ülkelerince kabul görmemiştir.²¹⁴

Mısır Kralı I. Fuâd'ın isteği üzerine Resm-i Osmânî'yi esas aldığı iddiasıyla bir Mushaf yazdırmak istemiştir. "Mısır Mushafı" adıyla anılan Hattatı Muhammed b. Ali b. Halef el-Hüseynî'nin²¹⁵ (v. 1357/1939) de aralarında bulunduğu bir heyet tarafından istinsâhı 1337 yılında tamamlanmış, 1342/1923 yılında ise ilk baskısı yapılmıştır. 1924 yılında ise Bulak matbaasında tab' edilmesi ile Bulak baskısı yapılmış olup, bir diğer ismi Hattatına nispetle "Haddâd Mushafı" olarak anılmıştır.²¹⁶

Haddâd lakabı ile anılan Mısır Şeyhu'l-Kurrâları'ndan olan Muhammed b. Ali b. Halef el-Hüseynî'nin (v. 1357/1939) çabalarıyla *et-Tenzîlü'r-Rabbânî bi'r-Resmi'l-'Usmânî* ismi ile ilk defa 1337 (1918-1919) yılında istinsâh edilip, 1342 (1923) Kahire'de tab' edildiği zikredilen Mushaf, iki kaynak eserin omurgasını oluşturması sonucu vücuda gelmiştir.²¹⁷ Bu eserler ki Ebû Amr ed-Dânî'nin (v. 444/1053) *el-Muknî fî Ma'rifeti Mersûmîme Mesâhîfi'l-Emsâr'ı* ile yine Dâni'nin talebesi Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın (v. 496/1103) *Muhtasaru't-Tebyîn li-Hicâi't-Tenzîl* adındaki eseridir.²¹⁸

Halef el-Hüseynî Mısır'ın güney kısmında bulunan Yukarı Saîd bölgesinde yer alan Benî Hüseyin köyünde dünyaya gelmiştir. muhtelif kaynaklarda ise doğum yerinin Benî Hasan olarak zikredildiğine işaret edilmektedir.²¹⁹ İlköğrenimini kuvvetle muhtemel köyünde ikmal eden Muhammed Ali, bu esnada Kur'ân-ı hıfzetmiş, tahsiline de Kahire'deki el-Ezher'e bağlı olan okulda 1877 yılında devam etmiştir. Sesinin güzelliği, Kur'ân Tilavetine olan ilgisi ve ailesinin hayat tarzında

²¹⁴ Bilge, "Fuâd", C. XIII, ss. 201-202.

²¹⁵ Haddâd namıyla meşhur Mısır'da Şeyhu'l-Kurrâlık makamında bulunan bu zat'ın Mushaf imlâsı ile ilgili şu eserleri neşrettiği zikredilmektedir: el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî mâ yete'allaku bi'l-Meâhîf-i'l-Osmâniyye Kahire 1344, Fethu'l-Mecîd fî İlmi't-Tecvîd Kahire 1344, İrşâdü'l-Hayrân fî Resmî'l-Kur'ân Kahire ty., İrşâdü'l-İhvân 'alâ hidâyeti's-şibyân fî tecvîdi'l-Kur'ân Kahire 1320, el-Kavlü'z-Sedîd fî Beyâni Hukmi't-Tecvîd, Saâdetu'd-Dâreyn fî Beyâni Âyi Mu'cizi's-Sekaleyn. Bkz. Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut, 2002, C. VI, s. 304.

²¹⁶ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s.297.

²¹⁷ Altıkulaç, *Mushaflarda İmlâ Problemi*, s. 57.

²¹⁸ Altıkulaç, *Mushaflarda İmlâ Problemi*, s. 57.

²¹⁹ Muhammed Aruçi, "Muhammed Ali el-Haddâd", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2020, C. XXX, s. 498; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, C.VII, s. 196.

olan kıraat ilmi ile meşguliyeti Haddâd'ı Kur'ân ilimleri mecrasında çalışmaya sevketti. Kahire'de bulunan amcası Hasan b. Halef el-Hüseynî'den tecvid ilmi ve Kırâat-i aşere okuma fırsatı buldu. Haddâd 1898 yılında âlimiyye icazetnamesi/diploması olarak Ezher üniversitesinden mezun olmuş, ardından girdiği imtihanda başarı sağlayarak aynı üniversitede müderrislik görevinde bulunmuştur. Kıraat ilmi ile ilgili unvan olan “Şeyhu'l-Kurra”lık makamına 1905 yılında ulaşmıştır. Kendi evlatlarının da arasında bulunduğu birçok talebeye hocalık yapan Haddâd, Mısır'ın I. Kralı Fuâd devrinde basımı gerçekleştirilen Resmî Mushaf'ın hattı bizzat kendisi tarafından Mesâhif-i Osmânî'ye uygun imlâ diye belirtilen resm/yazı ile istinsâh edilmiştir. Mâlikî fakihî olarak addedilen Muhammed Ali el-Haddâd 20 Zilhicce 1357 yılında (10 Şubat 1939) Kahire'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.²²⁰

Melik I. Fuâd 1920 yılında kendi adına Mushaf istinsâh edilmesini arzu etmesi üzerine Nakîbü'l-Eşrâf Muhammed Ali el-Biblâvî'yi görevlendirerek Hat Üstatlarının merkezi İstanbul'a göndermiş olup, Biblâvî de vazifesinin gereğini yerine getirmek için ilgili yetkililerle irtibat kurmuş ve Medresetü'l- Hattâtîn'deki²²¹ Türk Hattâtlar'ının eserlerini incelemiştir. Bâb-ı Meşîhâtte memur olan Hattat Aziz Efendi'yi de ziyaret ederek eserlerini tetkik eden Nakîbü'l-Eşrâf Muhammed Ali el-Biblâvî Mısır'a Mushaf istinsâhı için davet edilmesi gereken Hattat'ın Aziz Efendi olduğu kanaati kendisinde oluşmuştur.²²² Ancak haset ve kıskançlık sahibi bazı şahısların Hacı Kâmil Efendi'yi ön plana çıkarma girişimleri üzerine Mısır'dan elçi

²²⁰ Aruçi, *Muhammed Ali el-Haddâd*, C. XXX, s. 498.

²²¹ Medresetü'l-Hattâtîn, Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi bünyesinde 6 Recep 1332 (Milâdî 1914)'de ihdâs edildi. İlk eğitim kadrosunda Nesih ve Sülûs hocası Kâmil Akdik, Celî ve Tuğrâ üstâdı Hakkı bey, Divânî muallimi Ferid bey, Rikâ hocası Hacı Rıza Efendi, Tâlik yazısının öğreticisi Hulûsi Efendi gibi hattatlar müderris olarak vazife yaptılar. Bu Medrese harf inkılâbından sonra ilgâ edilmiş olup, 1931 yılında tekrar açılarak Türk Tezyîni San'atları adıyla Güzel San'atlar Akademisine bağlandı: (Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. II, İstanbul, 1977, s.192; Süheyl Ünver, “*Dosya Medresetü'l-Hattâtîn*”, No: 105 Süleymaniye Kütüphanesi; Mehmed Mesih, “*Hattat Mektebi'nde Birkaç Saat*”, Milli Mecmua, C. VII, S. 84, İstanbul, 1927, s. 1349; Mesih, “*Hattat Mektebi Sergisi*”, Milli Mecmua, C. IX, S. 107, İstanbul, 1927, s. 1701.)

²²² Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s.24.

olarak gelen Biblâvî, neticeye ulaşmadan Hattat Aziz Efendi'nin kaleminden çıkan eserlerden bir numune alarak Mısır'a dönmüştür.²²³

Nakîbü'l-Eşrâf'ın bir yıl sonra tekrar İstanbul'a gelmiş, bu ziyaretinde daha ciddi ve titiz bir inceleme ile Hattat Aziz Efendi'nin kaliteli bir sanatkar olduğunu görmüştür. Mushaf yazımı için Aziz efendi'yi Mısır hükümetinin talebi, Mısır ve İstanbul İngiliz İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliğinin²²⁴ aracılığı ile resmen Mısır'a davet edildiği, Mısır basınında da yankı bulan bu mesele “en-Nîl” mecmûası'nda da mufassal olarak şöyle ifade edilmiştir:²²⁵

“Melik I. Fuâd umûmî ve husûsî kütüphânelerde bulunan değerli eserleri, ilim ve fazîlet erbabının başvurup istifâdelerini sağlamak için Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye'de toplatmaya çalıştı. En mühim eserlerin büyük bir kısmı yüce hilafet merkezi İstanbul Kütüphâneleri'nde bulunuyordu. Bu sebeple Melik'in arzusunu gerçekleştirebilecek birinin İstanbul'a gönderilmesi gerekiyordu. Bu önemli işi lâyıkiyla yerine getirebilecek olan, Mısır diyârı Nakîbü'l-Eşrâfı ve Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye'de Arap edebiyatının ihyâsını murâkabe için delege bulunan Seyyid Muhammed Ali el-Biblâvî idi. I. Fuâd el-Biblâvî'ye, İstanbul'a gitmesini ve temin edilmesi mümkün olan eserlerin satın alınmasını, mümkün olmayanların da istinsâh edilmesini veya fotoğraflarının çekilmesini emretti. Aynı zamanda I. Fuâd adına, Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye'de mevcut Mushaf-ı Şeriflerin tertibi üzerinde çalışan bir heyetle birlikte hattı Osmânî üzerine tashih ve tesbîtinin yaptığı Mushaf-ı Şerîf'i yazmak için Mısır'a getirilecek, İstanbul'da bulunan hattatlardan bu işe ehil

²²³ Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Ansiklopedisi ve İbnülemin'e Aziz Efendi için notları; Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 24.

²²⁴ Zikredilen tarihlerde hilafet merkezi İstanbul'un işgal altında olduğu, Meclis-i Mebûsân'ın dağıtıldığı, Osmanlı Devleti'nin resmî kurumlarının I. dünya savaşından galibiyet yaşayarak çıkan İngilizler tarafından cebren el konulduğu ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin dâhilî ve hâricî tüm faaliyetleri sıkı denetim altında tutuluyor, ayrıca Hindistan, Arap yarımadası, İran gibi, Mısır hükümeti de İngiliz esaretine maruz kaldığından bahsedilmektedir. Mısır'ın bakanlıkları İngiliz yetkilisi olan Allenby'nin kontrolünde bulunduğu kayıtlarda mevcut olan bilgiler arasında yer almaktadır. Sebîlürreşâd Mecmuası, “Mısır'da İstiklâl Efsânesi”, Ankara, 1340, C. XX, S. 500, s. 66; Sebîlürreşâd Mecmuası “İngiltere ve Mısır Ankara 1340”, C. XIX, S. 493, s. 268; Sebîlürreşâd Mecmuası, “Mısır Ahvâli” İstanbul, 1341, C. XXI, S. 533, s. 100; *Sebîlürreşâd Mecmuası*, “İngiltere ve İslâm Âlemi” İstanbul, ty., C. XXV, S. 630, s. 96; Bkz. Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 25.

²²⁵ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, ss. 24-25; Serin, “Rifâi Aziz Efendi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C. IV, ss. 336-337.

san'atkârı tespit etmesi için araştırmasını da istedi. Üstad es-Seyyid Muhammed el-Biblâvî geçen yıl kış mevsiminde İstanbul'a gitti. Allah bu hayırlı işi en güzel şekilde yerine getirmeye muvaffak kıldı ve Dârü'l-Kütübü'l-Mısıryye'ye Mısır'da benzeri bulunmayan en nâdir kitaplardan yüz ciltle döndü.

Melik'in husûsî kütüphânesi için, en meşhur İstanbul, İrân hattat ve müzehhiplerinin elinden çıkan çok değerli Kur'ân cüzleri, murakka'lar, levhalar ve kitaplar getirdi.

Aynı zamanda I. Fuâd adına yazılacak Mushaf-ı Şerif için, İstanbul'da bulunan meşhur Hattat ve Müzehhib, Üstâd eş-Şeyh Muhammed Abdülaziz er-Rifâî Efendi'yi seçti. Bu zât her türlü Arap yazısında en büyük üstâdlardan birisidir. On iki çeşit yazı yazmaktadır ki, bu dallardan her birinde ona hiç kimse meydan okuyamaz veya onunla at başı gidemez. Bu hizmetlerinden dolayı es-Seyyid Muhammed el-Biblâvî, Melik Hazretleri'nin yakınlığını ve takdirlerini kazandı.²²⁶

Meşihât dairesinde vazifesi bulunan Hattat Aziz Efendi, 14 Muharrem 1341 (6 Eylül 1922) tarih 107 sayılı yazı ile beş ay izinli olarak Kahire'ye giderek, "Melik Fuâd Nüshası" ismi ile anılan Mushaf-ı Şerif'i Resm-i Osmânî imlâ ile el-Ezher âlimlerinin kontrolü çerçevesinde altı ayda istinsâh etmiştir. Bu Mushaf'ın tezhibinin de kendisinden talep edilmesi ile resmî izni beş ay daha uzatılmıştır.²²⁷

Melik I. Fuâd tarafından arzu edilen Mushaf-ı Şerif'i istinsâhının Hattat Aziz Efendi tarafından yapılması hadisesi ve bu hadisenin Mısır halkı ve münevverleri tarafından yakından takip edilmesi "en-Nîl" Mecmuası'nda şöyle zikredilmektedir:

"Üstâd Aziz Efendi her sahifeyi yazdıkça Kur'ân-ı Kerîm âlimlerinin üzerinde anlaştıkları Resm-i Osmânî'ye uygunluğunu kontrol ve tashih etmesi için Üstâd es-Seyyid Muhammed el-Biblâvî'ye takdîm ediyordu. Böylece yazma işini tamamladı. Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'in tezhibini yapmaktadır.

Bu Mushaf-ı Şerif, kraliyet sarayındaki hazineye konulacaktır. Melik Fuâd, Doğu ve Batı bütün Müslümanların bu Mushaf-ı Şerif'ten istifâdelerini sağlamak için

²²⁶ Muhammed Kemâl et-Türkî el-Mısırî, "Meâsiru'l-Mülûki Mülûkü'l-Meâsir." en-Nîl, 29 Sebtember S. 141, Kahire, 1923, ss. 10-11; Serin, *Hattat Aziz Efendi*, ss. 24-25.

²²⁷ Serin, "Rifâî Aziz Efendi", C. IV, ss. 336-337.

irâde buyurmuştur. Bunun için de bu Mushaf-ı Şerîf binlerce nüsha basılacaktır. Böylece büyük eserin faydası uzak-yakın herkese ulaşacak, adı ebedileşecek ve I. Fuâd İslâm ümmetiyle birlikte yaşayacaktır.”²²⁸

Kral I. Fuâd’ın yazdırmış olduğu bu Mushaf-ı Şerîf, Kahire’de bulunan İslâm eserleri müzesinde muhafaza edilmiştir. Ketebesinde ise 13 Zilkade 1341 tarihinde²²⁹ tamamladığı kayıtlıdır. Mushaf’ın tezhip çalışması için izninin beş ay uzatıldığı Aziz Efendi, iki aylık zaman zarfında tezhibini tamamlamıştır. Mushaf istinsâhı/yazma süresi dâhilinde 25 cüneyh aylık maaş almıştır.²³⁰

Hattat Aziz Efendi, Trabzon’un (Maçin) Maçka kazasında 1289 (1872)²³¹ yılında dünyaya gelmiştir.²³² Babası Rize’nin Salâha deresi eşrâfından Molla Mehmed Abdülhamid Efendi olup, annesi Esmâ hanımefendidir.²³³

Ailesi 1293 Osmanlı-Rus savaşı esnâsında İstanbul’a yerleşmiş, babası Abdülhamid Efendi önce Akpınar, daha sonra da Kâğıthâne köyü camilerinde İmamlık görevinde bulunmuştur.²³⁴

Hattat Aziz Efendi ilköğrenim hayatına Eyüp Sultan’da bulunan Şah Sultan İbtidâî Mektebinde başlayıp, 3 Ağustos 1301 (1885) tarihinde pekiyi derece ile mezun olmuştur.²³⁵ Sıbyan mektebindeki tahsiline devam ederken, güzel yazıya olan kabiliyeti ve merakı onu, Filibeli Ârif Efendi’den²³⁶ nesih ve sülüs yazı çeşitlerini

²²⁸ Muhammed Kemâl et-Türkî el-Mısırî, “Meâsiru’l-Mülûki Mülûkü’l-Meâsir” *en-Nîl*, s. 11; Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 27.

²²⁹ Hicrî olarak Mushaf’da kayıtlı olan bu tarih Miladî 27 Haziran 1923’e takâbul etmektedir.

²³⁰ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 27.

²³¹ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 13; Dâmâdı Ekrem Hakkı Ayverdi Beyefendi’nin Hattat Aziz Efendi ile ilgili İstanbul Ansiklopedisi ve İbnülemin’e takdim ettiği notlarda doğum yılı hakkında 1871 (H. 1288) olarak belirtildiği halde nüfus kayıtları ve Şeriyye sicilleri arşivindeki sicil sûretinde 1872 (H. 1289)’da Maçin’de dünyaya geldiği kayıtlarda belirtilmektedir.

²³² Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 13; Serin, “*Rifâî Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337; Şeriyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Müftülüğü, Sicil Defteri No: 39, s. 50, Dosya 95.

²³³ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 13; Serin, “*Rifâî Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337; Bkz. Cemalettin ServerRevnaoğlu Arşivi Belgeleri, “*Hattat Aziz Efendi*”, Divan Edebiyatı Müzesi, B. 41.

²³⁴ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 13; Serin, “*Rifâî Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337; Ekrem Hakkı Ayverdi, “*Aziz Efendi Dosyası*”, Kubbealtı Kültür ve San’at Vakfı Kütüphanesi.

²³⁵ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 13; Serin, “*Rifâî Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337; Şeriyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Müftülüğü, Sicil Defteri, No: 39, s. 50, Dosya 95.

²³⁶ Hacı Ârif Efendi (1830-1909) Filibe’de dünyaya gelen Ârif Efendi, Süleyman Efendi’nin oğlu olup, Hâfız İsmail Efendi’den Filibe’de sülüs ve nesih yazılarını öğrenerek icâzet aldı. H. 1293 yılında İstanbul’a gelen Ârif Efendi, Saraçhâne’de bir bakkal dükkanı çalıştırarak ticaretle meşgul oldu. Hattât Şevki Efendi’nin Hüsn-i Hat derslerine devam ederek sülüs ve nesih yazılarından

meşk etmeye/öğrenmeye sevketti.²³⁷ Yazıya olan ilgisi ve ahlâkının güzelliği vesilesiyle hocasının muhabbet ve takdirini kazanmayı başararak, tahsil hayatı boyunca Nûruosmâniye'deki hat dersine devam etti.²³⁸

26 Recep 1314/1896 tarihinde hocası Bakkal Ârif Efendi ve Reîsü'l-Hattâtın Muhsinzâde Abdullah Hamdi Bey'den²³⁹ sülüs ve nesih yazılarından Hüsn-i Hat icâzeti aldı. Bundan önce de Meşîhât dairesinde memuriyet görevinde bulunan Karınâbâdlı Hasan Hüsnü Efendi'den²⁴⁰ ta'lik yazısını da meşk ederek 1312/1894 yılında icâzet olarak mezun oldu.²⁴¹ Hasan Hüsnü Efendi'nin ahirete irtihalinin akabinde dönemin celî üstâdı Sâmi Efendi'nin²⁴² Horhor mevkîinde bulunan evinde

1883 yılında ikinci defa icâzet aldı. Nûruosmâniye Camii avlusundaki meşkhâne ve Maârif Mekteplerinde 1319/1899 yılına kadar Hüsn-i Hat hocalığı görevlerini yürüterek talebeler yetiştirdi. (İslâm-Türk Ansiklopedisi, C.I, s. 495; Bkz. M. Uğur Derman, "Hattat Hacı Ârifler", Elli Sanat Sever Serisi, İstanbul, 1965, s. 3).

²³⁷ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 13; Serin, "Rifâi Aziz Efendi", C. IV, ss. 336-337.

²³⁸ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 13; Serin, "Rifâi Aziz Efendi", C. IV, ss.336-337.

²³⁹ Muhsinzâde Abdullah (1832-1899) İstanbul Kuruçeşme'de dünyaya gelen Muhsinzâde Abdullah bey Muhsinzâde Damad Mahmud Paşa'nın torunu, II. Abdülhamid'in İstabl-ı Âmire Müdürü Mehmed Bey'in mahdumudur. Hâfız Mehmed Efendi'den Sülüs ve Nesih yazılarını meşk etmiş olup, icâzet almayı başarmıştır. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin derslerine devam ederek yazının inceliklerini öğrenen Abdullah Bey, 20 Ağustos 1899'da vefat etmiş olup, kabri Eyüp Sultan Türbesi haziresinde medfundur. (Süleyman Berk, *İstanbul'un 100 Hattatı*, İstanbul'un Yüzleri Serisi 57, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 128-129.)

²⁴⁰ el-Hâc Hasan Hüsnü Efendi (1849-1899) Ta'lik yazısını Zeki dede'den öğrenen Türk Ta'lik Üstâdı Karınâbâdlı Hasan Hüsnü Efendi olarak zikredilir. Bâb-ı Fetvâda Müsevvid ve de Medresetü'l-Kuzâtta ta'lik hattı muallimliği yapmış olup çok talebe yetiştirmeye muvaffak olmuştur. 3 Muharrem 1333 tarihinde vefat etmiş olan Hasan Hüsnü Efendi Fatih Camii Hazîresine defnedilmiştir. (İbnülemin, *Son Hattâtlar*, İstanbul, 1970, ss. 550-639; Şeriyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Müftülüğü, Dosya, 12.)

²⁴¹ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 14; Serin, "Rifâi Aziz Efendi", C. IV, ss. 336-337.

²⁴² Sâmi Efendi (1838-1912) Hattat Sâmi Efendi, 16 Zilhicce 1253/13 Mart 1838 tarihinde İstanbul'da doğmuş olup, Hattat Mustafa Râkım Efendi mektebi mensubu olup, farklı bir şîve sahibi olan bir zât'tır. Sıbyan Mektebi'nde Boşnak Osman Efendi'den nesih ve sülüs meşk eden Sâmi Efendi, daha sonra Mustafa Râkım Efendi'nin talebesi Mahmud Şâkir Recâi Efendi'den (1804-1874) celî sülüs yazıyı öğrendi. Ta'lik yazısını ise önce Kıbrısîzâde İsmail Hakkı bey'den (1802-1870) sonra da Ali Haydar bey'den (1802-1870) meşketti. Ebûbekir Nâsîh Efendi'den (1813-1885) Dîvânî, Ebûbekir Mümtaz Efendi'den (1810-1871) ise, rik'a yazısını aldı. Titiz bir Hattat olan Sâmi Efendi, eserinin tashihine fazlaca zaman ayırıyor olup, elinde altı ayda yazının çıktığı ile ilgili bilgilere de yer verilmektedir. Müze ve Kolaksiyonlardaki eserlerinin yanında Kapalıçarşı'daki Nûruosmâniye ve Feşçiler kapılarının üstüne nakşedilmiş olan celî ta'lik yazıları muazzamdır. Ayrıca II. Abdülhamid adına tertiplemediği bir tuğra Bâyezid kapısı üzerinde yer almaktadır. Hattat Sâmi Efendi hayatının son kısımlarını felçli bir şekilde geçirmiş olup, 16 Recep 1330/1 Temmuz 1912'de vefat ederek, Fatih Camii haziresine medfün olmuştur. (Ayrıca Bkz. Berk, *İstanbul'un 100 Hattatı*, ss. 136-138.)

icrâ edilen san'at cemiyetlerine katılarak celî sülüs, celî ta'lik yazılarının inceliklerini öğrendi.²⁴³

Aziz Efendi, kabiliyeti ile beraber disiplinli bir şekilde Hüsn-i hat sanatında öğrenim görmüş olup, kendine has bir şivesiyle Şevki Efendi yolu içerisinde yazıda şahsiyet vücuda getirerek bu alanda varlığından bahsettirmeyi başarmıştır.²⁴⁴

Hattatlar camiasında kendi döneminde “Serfûlkalem” namıyla meşhur olan Aziz Efendi, Reyhânî, muhakkak, tevkîî, dîvânî, ta'lik, rikâ ve rik'a yazılarını tüm incelikleri ile öğrenmiş ve yazmıştır. Revnakoğlu ise, “Hattat Aziz Efendi rik'a yazar gibi süratle sülüs, nesih ve ta'lik yazardı. İstanbul'da en çok yazısı Sâmi Efendi her daim Hattat Aziz Efendiyi yazıları noktasında takdir edip, bir kişi Sâmi Efendiyi imzası atılmamış celî bir hat yazısı göstererek görüşünü beyan etmesini talep etmesi üzerine ise, Üstâd levhayı inceleyip tebessüm ederek “Böyle yazı her hattatın kârı değildir. Bu Aziz Efendi'nin eseri olmalıdır.” diye fikrini beyan etmiştir.²⁴⁵ Ayrıca Aziz Efendi celî sülüs yazıların istifleri ve terkinde maharetli olup, çok güzel tuğra çekerdi/yazardı.²⁴⁶ Eserlerinde ilk önceleri Abdülaziz Eyyûbî ve Aziz, sonrasında ise Şeyh Mehmed Abdülaziz er-Rifâî mahlası ile imza kullandı.²⁴⁷

Hüsn-i Hat çalışmalarının yanısıra Şehrî Ahmed Efendi'nin derslerine devam eden Aziz Efendi 1322/1904 yılında ilmiye icâzeti almış olup, ayrıca Ebrû san'atını da Özbekler Tekkesi Şeyhi Edhem Efendi'den talim etmiştir.²⁴⁸

Mahmudiye Rüştîyesi ve Medresetü'l-Kudât'da Hüsn-i hat muallimliği görevi yürüten Üstâd Aziz Efendi, Meşihat dairesi memurlarına da ta'lik yazısı dersi vermiştir. 1910 yılında Ümmü Kenan Dergâhı Şeyhi Kenan Rifâî Efendi'ye intisap ederek hilafet almıştır.²⁴⁹

²⁴³ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 14; Serin, “*Rifâî Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337.

²⁴⁴ Serin, “*Rifâî Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337.

²⁴⁵ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 14.

²⁴⁶ Serin, “*Rifâî Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337.

²⁴⁷ Serin, “*Rifâî Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337.

²⁴⁸ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 14; M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebrû*, Akbank Yayınları, İstanbul, 1977, s. 40.

²⁴⁹ Serin, “*Rifâî Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337.

Hattat Aziz Efendi, Melik I. Fuâd'ın daveti ile Mushaf yazmak üzere Mısır'a gitmiştir. Kral, Aziz Efendi'de İslam sanatlarından olan yazıdaki maharetine şahit olmasıyla ülkesinde yok olmak üzere olan Hat san'atını tekrar diriltmek istemiş, bunun üzerine Hüsn-i Hat Mektebi açılmasını talep etmiştir. Anadolu'da Cumhuriyet'in ilanından sonra memur olduğu Bâb-ı Meşihat'ın ilga edilmesi ile Kral'ın bu talebini kabul eden Aziz Efendi, ailesini de yanına alıp geçici olarak Kahire'ye yerleşti.²⁵⁰

Ekim 1922'de Tahsînü'l-Hutûti'l-Arabiyye Medresesi ismi ile bir mektep açılarak Halılağa Medresesi bünyesine dâhil edildi. Hat Medresesine büyük bir ilginin gösterilmesi sonucu Melik Hazretleri tarafından Necip Paşa aracılığı ile ikinci bir Hat Medresesinin açılması emri Hattat Aziz Efendi'ye tebliğ edildi. Şeyh Salih Erkek Medresesi ismi ile 3 Şubat 1923 tarihinde kurulan bu okulla ikinci Hat Medresesi ihdâs edilmiş oldu. Melik I. Fuâd'ın husûsî evkaf dîvânına bağlı hale getirilip, sonrasında ise eğitim bakanlığı uhdesine aktarılan bu Hat Medreselerinin oluşturulması Mısır Kültür ve Sanatı açısından tarihi bir değer olarak zikredilmektedir.

İslam âlemi açısından Kahire, önemli ilim merkezleri arasında yer alması hasebiyle muhtelif İslam ülkelerinden ilim ve sanat tahsili için gelen talebelere ev sahipliği yapmış olup, bu Husn-i Hat Medreselerinden de binlerce genç istifade ederek Klasik Türk Hat üslûbunun yayılmasına katkı sağlamıştır.²⁵¹ Aziz Efendi'nin Kahire'de geçen on bir yıllık muallimliği Klasik Türk Hat üslûbunun neşvünema bulmasında başat rol oynadığı âşikârdır.²⁵²

Aziz Efendi'nin riyâsetinde açılan Hat Medreseler'inde öğrencilere klasik yazı tedris usulü ile meşkler yaptırılmış olup, ayrıca çok titiz çalışmalarla büyük boy kâğıtlara hazırlanan harf talimi ve meşklere sınıf tahtasında sergilenecek her bir talebenin Hüsn-i Hat harflerinin inceliklerini görebilmelerine imkân sağlamıştır.²⁵³

²⁵⁰ Serin, "Rifâî Aziz Efendi", C. IV, ss. 336-337; Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 29.

²⁵¹ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 29, Serin, "Rifâî Aziz Efendi", C. IV, ss. 336-337.

²⁵² Serin, "Rifâî Aziz Efendi", C. IV, ss. 336-337.

²⁵³ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 30.

Kahire'nin diğerk medreselerinde de Hattat Aziz Efendi'nin meşkk mecmuaları Ezher idaresinin sevk ve idaresinde öğrencilerin istifade edebilmesi için dağıtıldığı, yazılan hat meşkklerinin tetkik ve izni için Ezher Şeyhine hitaben takdim yazısında şu ifadelere yer verilmektedir:

“Câmiü'l-Ezher Şeyhi Yüce Makamına,

Melik I. Fuâd'ın arzusu üzerine Mushaf yazmak için Âsitâne-i Aliyye'den davet edildim. Ezher ve Diğerk Medreselerin talebeleri için bir meşkk mecmuası hazırladım. Bilgilerinize arz olunmak üzere ilişiktedir. Kabul edildiği takdirde Ezher'de tahrîr edilebilir. Bundan sonraki örnekleri de takdime hazırım. Hürmetlerimin kabulünü arz ederim.”²⁵⁴

Hattat Aziz Efendi'nin muallimlik yaptığı bu medreselerde eğitim ve öğretimle ilgili 15 Şubat 1929 tarihli “el-Musavver” mecmuasında şu ifadelere yer verilmektedir:

“Bu mektepler, ilk mezunlarını verince Haziran 1925'de Melik Hazretleri bir emir çıkararak bu mezun öğrencilerin tezhib san'atını da talim etmeleri için yeni bir bölümün ihdâs edilmesini emretti. Böylece Hat medreselerine bağılı olarak Ekim 1925'de tezhib bölümü oluşturulmuş oldu. İlk evredeki yazıda ihtisas süresi üç yıl olarak kararlaştırıldı. Her yılın sonunda öğrenim gören talebeler yazı çeşitlerinin bazılarında imtihan edilirdi. İmtihanda başarılı olanlar Hüsn-i Hat diploması ile ödüllendirilirdi. Melik Hazretleri öğrencileri teşvik etmek maksadı ile mezun olanlardan dereceye girenlere maddi ödüller verirdi. Bir icâzetnâme cemiyetinde medreseye katılım sağılayan Melik I. Fuâd, Aziz Efendi'ye hitâben “Benim kıymetli hocam evlâd-ı müslimîne büyük hizmetler ettin” takdirlerini sunan bir konuşmayla Hattat Aziz Efendi'nin sırtını okşayarak taltif etmişlerdir.”²⁵⁵

Aziz Efendi, sanatsal faaliyetleri dışındaki zamanını Mevlevihâne'de irşâd halkasına iştirak eden kendisine intisâb etmiş olan Mevlevî dervişlerin manevî yönden yetişmeleri ile geçirirdi.²⁵⁶

²⁵⁴ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, ss. 30-31.

²⁵⁵ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 31.

²⁵⁶ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 31; Serin, “*Rifâi Aziz Efendi*”, C. IV, ss. 336-337.

Kahire'nin iklimi sağlık açısından kendisine iyi gelmeyen Aziz Efendi, 1933 yılı Nisan ayında Mısır hükümetinden emekliliğini talep etmesi üzerine İstanbul'a döndü. 16 Ağustos 1934/5 Cemâziyelülâ 1353 tarihinde dâr-ı ukbâya irtihâl eden Hattat Rifâî Aziz Efendi Edirnekapı kabristanlığına defnedildi.²⁵⁷

Aziz Efendi Hüsn-i Hat alanında çok güzel eserlere imza atmıştır. İstinsah ettiği/yazdığı on iki Mushaf-ı Şerif de kaynaklarda zikredilen şaheserleri arasında geçmektedir.²⁵⁸ Kayıtlarda geçen bilgilere göre o tarihlerde yazılmış olan Mushaf'lardan bir tanesi Afganistan Emîr'inde olduğu, bir diğeri ise Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın validesinde bulunmaktadır.

Mısır Kralı olan Melik I. Fuâd için yazdığı/istinsâh ettiği Mushaf-ı Şerif, 1952 yılında Nâsır ihtilalinde kaybolmuştur. Aziz Efendi tarafından yazılmış olan Mushaf-ı Şerif'lerden iki tanesi İstanbul'da bulunan damadı Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından kurulan Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı Ekrem Hakkı Ayverdi Koloksiyonu bünyesinde dir. İstinsahı yapılmış diğ er Mushaflar'ın akıbeti ise bilinmemektedir.²⁵⁹

"Hutût-i Mütenevvia" ile yedi büyük Hilye-i Şerif, sülüs ve nesih yazı çeşitleri ile kaleme almış olduğu yirmiye aş an eser, ta'lik meşk albümü ve hat san'atında kudretini izhar eden nice levhalar bakiye olarak bıraktığı eserleri arasında yer almaktadır.²⁶⁰

1.5. Hattat Fahrettin Bilgiç'in Hayatı ve Resm-i Osmânî Olan Mushafı

Asıl adı Mehmed Fahreddin Bilgiç olan Hattat Fahreddin Bey, 10 Haziran 1928 Adıyaman'da doğmuştur. İki yaşında iken henüz yirmi yaşında olan babası Mustafa Efendi'yi kaybetmiştir.²⁶¹ Babası Mustafa Bey hakkında hatırladığı hatırası

²⁵⁷ Serin, "Rifâî Aziz Efendi", C. IV, ss. 336-337; Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 35.

²⁵⁸ Serin, *Hattat Aziz Efendi*, s. 40; Serin,

²⁵⁹ Serin, "Rifâî Aziz Efendi", C. IV, ss. 336-337.

²⁶⁰ Berk, *İstanbul'un 100 Hattatı*, s. 152.

²⁶¹ Necmi Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (25/02/2024).

bulunmayan Fahreddin Bilgiç, ağabeyi Habib ile Şer’iyye Baş Kâtipliği vazifesinde bulunmuş olan dedesi Mehmet Sâdi Efendi’nin himayesinde büyümüşlerdir.²⁶²

Hattat Fahreddin Efendi dört yaşındayken ailesi Adıyaman’ın Kâhta ilçe’sinin Akçalı köyüne taşınmıştır. İlkokula Kâhta’nın Narince köyünde başlamış, son sınıfı ise Adıyaman’da tamamlamıştır. Ortaokulu ise dışardan bitirmiştir.

İlkokul çağlarından itibaren resim sanatına ilgi duyduğu ifade edilen Hat San’atı Üstâdı Fahreddin Efendi’nin gördüğü bir şeyin resmini kolaylıkla çizebildiği, birinci sınıftayken bile beşinci sınıf talebelerinden daha güzel resim yapabildiği, okuma bilmediği okul öncesi dönemde iken bile gördüğü yazıları taklit ederek yazabildiği söylenmektedir.

Dedesi Mehmet Sâdi Bey Fahreddin Efendi’nin güzel yazıya ve resme olan maharetinin farkında olup, diğer torunları ve başka çocuklara da “Yâ Fettâh” , “Yâ Allah” gibi lafızları söyler ve bunları kurşun kalemle yazmalarını telkin ederdi. Fahreddin Efendi’nin ise diğer çocuklar arasında öne plana çıktığını aşikâr olarak görürdü. Mehmet Sâdi Bey Fahreddin Efendi’nin gençliğinde yazısının güzelliğine dikkat çekerek bir Mushaf yazması konusunda tenbihte bulunmuş ise de Hattat Fahreddin Efendi bunu dedesi hayatta iken yapmaya muvaffak olamamıştır.

Hattat Fahreddin Efendi gördüğü yazıları taklit ederek yazısını geliştirmiş, Hüsn-i Hat alanında hiçbir hocadan meşk etmemiş/ders almamıştır. Kadîm tabirle hüdâ-yı nâbit bir şekilde Hat sanatını icra edip, geliştiren nadir şahsiyetlerden biridir.²⁶³ Hâfız Osman²⁶⁴ Efendi’nin yazmış olduğu Mushaf’a, Mevlit beyitlerine ve Niyâzî Mısrî’nin Dîvânı’na bakarak yazısının gelişmesine katkı sağlamıştır.²⁶⁵

²⁶² Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (25/02/2024)

²⁶³ Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (25/02/2024)

²⁶⁴ Hâfız Osman (v. 1110/1698) Hâfız Osman Efendi 1052/1642 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiş olup, babası Ali Efendi Haseki Camii Müezzini’dir. Hafızlığını küçük yaşta ikmâl eden Osman Efendi Hâfız Osman nâmı ile tanınıp şöhret buldu. Tahsil ve terbiyesini Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa’nın dairesinde alırken Hüsn-i Hat San’atına ilgi duymuş olup, Derviş (Büyük) Ali ve Suyolcuzâde Mustafa Eyyûbî Efendi’den ders aldığı riyatler arasında zikredilmektedir. Haseki’den Eyüp Sultan semtine kadar karlı bir kış gününde yalın ayak yürüyerek Hat dersine gidişi hocası Suyolcuzâde Efendi’nin muhabbet ve takdirini daha da ziyadeleştirdi. On sekiz yaşında icâzet alan Hâfız Osman, gençlik döneminde Şeyh Hamdullah üslûbunu öğrenmek üzere

Askerlik görevi için 1948 yılında İstanbul'a giden Hattat Fahreddin Bilgiç, iki buçuk yıl burada kalmıştır. Bu esnada bir asker arkadaşı aracılığı ile Necip Fazıl Kısakürek'le tanışma fırsatı bulmuştur. O zamanlar resmetmiş olduğu bir şiiri Üstâd'a göstermiş, büyük bir şair olan Üstâd Necip Fazıl ise şiirin sadece bir yerini düzeltme ihtiyacı duymuştur. Üstâd, Anadolu'dan gelen bu gencin karalamış olduğu bu şiire hayret nazarı ile baktığı zikredilmektedir. Fahreddin Bilgiç askerlik vazifesi sonrasında da Hat sanatı ile ilgili çalışmalarına devam etmiş, piyasaya yönelik faaliyette bulunmamış, daha çok kendisini geliştirmeye gayret göstermiştir. Henüz yirmi üç yaşlarında ilk memuriyet vazifesi olan İmam-Hatiplik görevine başlamış, Çarşı Camii olarak ma'ruf olan Adıyaman Merkez'deki Abdülğani Nablusî Efendi'nin özel gayretleri ile inşaa edilmiş olan camiinin içerisindeki cam üzerine Besmele, Aşere-i Mübeşşere ve İsmi Nebî gibi eserleri yazmıştır.²⁶⁶

bu üslûbun uzmanı Nefeszâde Seyyid İsmâil Efendi'den ibtidâ seviyesinde meşke başlayarak yeniden talebe oldu. Aklâm-ı Sitte'de seneler sonra vucud bulacak olan hamlenin Şeyh Hamdullah mektebinden geçtiğini, san'at hayatının öncesinde idrak ettiğini gösteren işaretlerdendir. Şeyh Hamdullah eserlerini incelemesi ve onun sarayda bulunan Mushaf-ı Şerifini taklit ederek yazması yazısının güzelleşmesinde meleke kesbetmesini sağlamıştır. Hâfız Osman 1083/1672 yılında Mısır'a, 1087/1677'de Hac vazifesi için Hicaz topraklarına, Bursa ve Edirne'ye de birçok defa seyahat etmiştir. İstanbul'un haricindeki şehirlerde kaleme aldığı eserlere imzanın dışında bulunduğu yeri de izhâr etmesi ziyaret ettiği yerin tespit edilmesi bağlamında önem arz eden hususlardandır. 1106/1695 yılında hüsn-i hat dersi için Sultan II. Mustafa'ya muallim olarak vazifelendirilmiştir. Ayrıca Şehzâdeliği zamanında III. Ahmed'e hat dersi vermesi için hocalık görevi verilmiştir. III. Mustafa yazmak istediği hat yazısını önce Hâfız Osman Efendi'den yazmasını ister daha sonra da yazılmış olan ibareyi aynen istinsah ederek benzetmeye çalıştığından bahsedilmektedir. Kendisine Hüsn-i Hat meşki hazırlayan hocası Hâfız Osman Efendi'nin yanında bulunarak hocasına hürmet ve tâzim ile mürekkep hokkasını tutan III. Mustafa, Dervişmeşrep kişiliğe sahip olan Hafız Osman Efendi'ye “ Artık bir Hâfız Osman daha yetişmez” dediği, zât-ı şâhanelerine hayranlığını arz eden Sultan'a ise, “Efendimiz gibi hocasına hokka tutan Padişahlar geldikçe daha nice Hâfız Osman'lar yetişir Hünkâr'ım” cevabı ile mukabelede bulunduğu rivayet edilmektedir. Hâfız Osman Efendi'nin vefatında üç dört yıl öncesinde felç geçirdiği, lakin bu hastalık şiddetli olmadığı için yazılarını yazmada bir gerileme olmadığından bahsedilmektedir. Kocamustafapaşa'daki evinde 29 Cemâziyelevvel 1110/3 Aralık 1698 tarihinde dâr-ı ukbâya göç eyleyen Hâfız Osman, Sünbül Efendi hazînesine defnedildiği ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Derman, *Hâfız Osman, TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları İstanbul, 1997, C. XV, ss. 98-100.

²⁶⁵ Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, [https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31\(25/02/2024\)](https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31(25/02/2024))

²⁶⁶ Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, [https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31\(03/03/2024\)](https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31(03/03/2024))

Sabiha Hanımefendi ile evlilik yapmış olan Fahreddin Bey'in, beş kız ve dört erkek evladı olmuştur. Erkek evlatları arasından sadece Veysel Bey Hüsn-i Hat sanatı ile meşgul olmuştur.²⁶⁷

Memuriyet hayatı boyunca iş yerinden evine dönünce Hüsn-i Hat meşk eden Sanatçı Fahreddin Efendi, İmam-Hatiplik vazifesinden sonra Maliye'de görev yapmış olup, Nisan 1978 yılına kadar bu kurumda çalışarak emekliye ayrılmıştır. Piyasaya yönelik yazdığı yazılarla ilk olarak Diyarbakır civarında boy gösteren Hattat Fahreddin'in yazıları 1974 yılında erkek çocuklarından birini liseye kayıt için götürdüğü bu şehirde saatini tamir ettirmek için bir saatçi dükkânına uğradığı esnada duvarda asılı bulunan Hat yazıları dikkatini çekmiş ve bu yazıları inceleyen Hattat'ın durumu saatçi tarafından fark edilerek kendisine Hüsn-i Hat San'atı ile meşgul olup olmadığından sorulmuştur. Hattat Fahreddin bey saatçinin sorusuna olumlu cevap verince bu esnaf keşfedilen Hattat'ı kitapçı olan komşusu Kısmet Kitabevi'nin sahibi Mehmet Acet bey'in yanına götürmüştür. Kitabevi'nin sahibi Mehmet Bey Hattat Fahreddin Efendi'den birkaç numune yazı yazmasını talep etmiş, akabinde de dört veya beş adet kitap yazılması için sipariş vermiştir. Fahreddin Efendi'nin daha sonrasında ise İstanbul'da bulunan başka bir kitabevine yazılar yazmıştır.²⁶⁸

Fahreddin Efendi meşhur bir Hüsn-i Hat Üstâdı olan Hattat Hamit'le²⁶⁹ 1977 senesinde İstanbul Cağaloğlu'nda bulunan Reşit Efendi hanının ikinci katındaki

²⁶⁷ Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (03/03/2024)

²⁶⁸ Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (16/03/2024)

²⁶⁹ Hamit Aytaç (1891-1982) Asıl adı “Şeyh Mûsâ Azmi” olan Hattat Hamit 1309/1891 yılında o zamanki adı Âmid olan Diyarbakır'da dünyaya gelmiş olup, babası Müstakimzâde'nin *Tuhfe*'sinde adı zikredilen Hattat Âdem-i Âmidî'nin torunlarından Zülfikâr Ağa, annesi ise Münteha hanımdır. İlk ilim tahsilini Diyarbakır'da Sıbyan Mektebi'nde, Askerî Rüşdiye ve İdâdî'yi ikmal edip mezun olduktan sonra 1908 yılında yüksek tahsil için İstanbul'a gitti. Mekteb-i Nüvvâb'a -1910 yılından sonraki adı Mekteb-i Kudât'a- kaydolup bir yıl devam ettikten sonra san'ata olan yeteneğinin hocaları tarafından farkedilmesi ile Sanayi-i Nefise Mektebi'ne kayıt yaptıran Hamit, babasının vefatı üzerine geçim temini için çalışmak durumunda kalarak ilim tahsilini ikmal edemedi. Daha Sıbyan Mektebi'nde iken yazı san'atı ile tanışan Hattat Hamit, ilk Hat Meşkini Mustafa Âkif Tütenk isminde bir Üstâd'dan aldı. Sonrasında ilim tahsil ettiği okullardaki güzel yazı hocalarından sülüs ve rık'a meşk eden Üstâd Hamit, İstanbul Haseki'deki Gülşen-i Maarif Mektebi'nde Hüsn-i Hat ve Resim Muallimi olarak görev yaptı. Bunun yanında özel olarak matbaa işleri ile de meşgul olan Hamit Aytaç, Rüsûmat Matbası, Mekteb-i Harbiyye Matbaası ve daha sonrasında da öğretmeni Hattat Mehmed Nazif Efendi'nin vefatından mütevellit tayin olduğu Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Matbaası'nda Hattat olarak Mehmed Emin Efendi ile

ofiste tanışma fırsatı yakalamış, beraberinde götürdüğü Hat san'atına ait çalışmalarını büyük Üstâd'a takdim ederek incelenmesini ve tetkik etmesini talep etmiştir. Büyük bir Hattat olan Hamit Aytaç, Fahreddin Efendi'ye "Pekâlâ, bir yazı yazın da göreyim" demesi üzerine Fahreddin Bey bir yazı meşk edip Üstâd'a yazısını sunmuş, o esnada bir hanımefendi –Hattat Hamit'in kızı olarak zikredilen kişi- Hamit Bey'e hitaben; "Fahreddin Efendi'nin icazeti hak edip etmediği hakkında sualde bulunmuş, Hamit Bey'in de icazeti hak etti" demesi üzerine de icazetini Hattat Hamit Aytaç'dan almıştır. İcazetini alan Fahreddin Bilgiç, yazmış olduğu yazılarında Hattat Hamit Aytaç'ın talebesi olduğunu dile getirmiştir. Hat Sanatı ile meşgul olan bir kişi için hayattaki bahtiyarlık bidayetinden nihayetine kadar bir Mushaf yazmak olmalıdır ki, Fahreddin Bey de dedesinin tavsiyesini yerine getirebilmiş olup, 1980 yılında tevâfuklu Kur'ân-ı Kerim'i tam bir yıl gibi bir zaman diliminde Adıyaman'da Sıddık Dursun adında bir şahıs için istinsâh etmiş, akabinde 1403/1983 senesinde de İstanbul'da tab' edildiği/ basımı gerçekleştiği belirtilmektedir. 1983 yılında Ankara'ya taşınmış olan Fahreddin Bilgiç emekli olduktan sonra Kültür Bakanlığı tarafından sözleşmeli personel olarak istihdam edilmesi söz konusu olmuşsa da bu planlama hayata geçirilememiştir.²⁷⁰

İlk Mushaf'ını yazmaya nail olan Hattat Fahreddin Bilgiç, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca kendisinden Resm-i Osmânî imlâ ile Mushaf yazması talep edilince yedi ay gibi bir zaman zarfında zikredilen Mushaf'ı istinsâh etmeyi başararak 1405/1985 yılında da bu Mushaf kurum tarafından tab' edilmiş/basımı

beraber vazife yaptı. Almanya'da bir yıl kadar Haritacılık alanında ihtisas yapan Hamit Efendi, avdet ettiği vatanında memuriyeti yanında Bâbîâlî'de Hattat Hâmid Yazı Yurdunu kurarak Hâmid Müstear imzası ile piyasaya eserler üretmeye başladı. Hattat Hamit belli bir süre sonra resmî vazifesinden ayrılarak zamanını Hat eserleri üretmek üzere geçirdi. 1928 yılında gerçekleşmiş olan Harf inkılâbı sonrasında atölyesini matbaaya dönüştürerek Matbaacılık görevi ile meşgul olup, Hüsn-i Hat ile olan ilişkisini de devam ettirerek yurtiçi ve yurtdışından gelen taleplere de karşılık vermeye çalıştı. 1960 yılında Paşabahçe cam fabrikasında cam eşya üzerine muhtelif yazılar resmeden Hamit Bey, 1975 senesinde emekli olup hayatının kalan kısmını yazı yazmakla geçirdiği ifade edilmektedir. Hat yazısı alanında Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet dönemi arasında bir nevi köprü vazifesi görevi yürüten Hattat Hamit, iki adet Mushaf yazmış olup, Hüsn-i Hat San'atkarları arasında zikredilmektedir. 19 Mayıs 1982 tarihinde vefat eden Hamit Aytaç, Karacaahmet Kabristanlığı'nda Şeyh Hamdullah'ın mezarının yakınına defnedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Hüsrev Subaşı, "Aytaç Hamit", *DİA*, TDV Yayınları İstanbul, 1991, C. IV, ss. 287-289; Berk, *İstanbul'un 100 Hattatı*, s. 97.

²⁷⁰ Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (17/03/2024)

gerçekleştirilmiş olup, hali hazırda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından muhafaza edilmektedir. Arapça ve Farsça dillerini iyi derecede bilen Hattat Fahreddin Bilgiç bazı talebelerine Feridüddîn Attâr'ın Pendnâmesini de ders olarak okuttuğu kaynaklarda zikredilmektedir. Eserlerinde Fahrî imzasını kullanan Hattat Fahreddin Efendi, rik'a, nesih, sülüs ve ta'lik gibi muhtelif Hat yazılarında şaheserler üretmiştir. Bu şaheserlerden biri de istinsâh ettiği iki adet tevâfuklu Mushaf'tır.²⁷¹

Mehmed Fahreddin Bey, ayrıca Elif Bâ cüzü, ilmihal kitapları, Hilye-i Şerifler, Çeşitli Sülüs Hat levhaları, Evrâd-ı Fethiyye, (Ankara 2006 ve 2008) gibi dua mecmuaları, kitap kapakları, Mezar taşı yazıları ile Özelif Sitesi Camii ve muhtelif Cami yazıları kaleme almıştır. Örnek ahlâkı ile talebeleri ve etrafınca sevilen Hattat Muhammed Fahreddin Bilgiç, Hat sanatı alanındaki gayretiyle nice icazetli öğrenciyi bakiye olarak bırakarak 12 Aralık 2013 tarihinde vefat etmiş olup, doğduğu şehir Adıyaman'a defnedilmiştir.²⁷²

Fahreddin Efendi'nin Resm-i Osmânî imlâ ile Mushaf yazmasının öncesinde dönemin Diyanet İşleri Başkanı'nın şahit olduğu bir olay şu şekilde geçmektedir: 1980'li yıllarda Kuveyt'te faaliyet gösteren bir firma ya da Kuveyt resmî makamlarından birinin İstanbul'daki "İslâmî Kitabevi" adı ile anılan yayinevi arasında 100.000 adet Mushaf basımı hususunda anlaşmıştır. Ancak basımı yapılmış olan Mushaf'lar "imlâsı hatalı" gerekçesi ile iade edilmiş ve Bursa gümrüğünde uzun süre bekleyerek bir kısmının rutubet sebebiyle çürümüştür.²⁷³

Zikredilen vakia üzerine Tayyar Altıkulaç'ın Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev yaptığı dönemde Mushaf imlâsında Resm-i Osmânî imlâ ile bir Mushaf yazılması hususu müzakere edilmiş, bu minvalde Türk Hattatlar arasında yer alan Hattat Fahreddin Bilgiç'e orijinal imlâ/Resm-i Osmânî ile Hafs rivâyetinin esas alındığı bir Mushaf-ı Şerif'in yazdırılmış/istinsâh ettirilmiştir.²⁷⁴

²⁷¹ Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (17/03/2024)

²⁷² Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (18/03/2024)

²⁷³ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, ss. 99-100-101; Altıkulaç, *Mushaflarda İmlâ Problemi*, s. 53.

²⁷⁴ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 110.

Hattat Fahreddin Bilgiç'in istinsâh ettiği bu Mushaf yedi aylık bir zaman zarfında tamamlanmış,²⁷⁵ ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığınca muhafaza edilmiş ve “Mushafları İnceleme Kurulu”nun onaylayıp mühürlediği nüsha 1985/1405 yılında 30.000 adet basımı yaptırılarak umumun istifadesine sunulmuştur.²⁷⁶

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından daha sonraki yıllarda basımı yapılmış olan Resm-i Osmânî imlâyı barındıran bu Mushaf'ın 2016 yılı baskısının son sayfasında Tayyar Altıkulaç'ın “Bu Baskı Hakkında” başlıklı yazısında şu ifadelere yer verilmektedir:

“Bilindiği gibi Türkiye’de basılan Mushaflarla Suudi Arabistan ve Mısır gibi bazı İslâm ülkelerinde basımı yapılanlar arasında bazı imlâ farkları vardır. Sözü edilen ülkeler bu konuda ‘Resm-i Osmânî’yi esas alırken, ülkemizde Ali el-Kârî imlâsı tercih edilmiştir.

Resm-i Osmânî’den maksat, Hz. Osman’ın oluşturduğu heyet tarafından yazılan ve bazı merkezlere gönderilen Mushaflardaki imlâdır. Ali el-Kârî ise (v. 1014/1605), aynı zamanda Hattat olan bir Osmanlı âlimidir. Herhalde Arapça bilmeyenlere kolaylık olsun diye Resm-i Osmânî’yi kısmen değiştirerek Mushaflar yazmış, ülkemizdeki Mushaf basımında onun imlâsı yaygınlık kazanmıştır.

Ancak bu farklı uygulama, bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Biz bu tartışmalara girmeksizin 1980’li yıllarda Diyanet olarak Hattatlarımızdan Muhterem Fahrettin Bilgiç’e Resm-i Osmânî’ye göre bir Mushaf-ı Şerif yazdırmış ve Mushafları İnceleme Kurulu’nun onayı ile bu Mushaf’tan 30.000 nüsha bastırarak halkımızın istifadesine sunmuştuk (1985). Ancak bu tercih, Diyanet’in süreklilik arzeden uygulaması haline getirilememiştir.

Kişisel kanaatim, İslâm ülkeleri arasında birliğin sağlanması açısından Mushaf basımında Resm-i Osmânî’nin esas alınması yönündedir. Bugün Muhterem Fahrettin Bilgiç’in Hattı olan bu Mushaf-ı Şerif’in Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yeniden basılmasından duyduğum memnuniyeti belirtmek isterim.

²⁷⁵ Atik, *Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu*, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (24/03/2024)

²⁷⁶ Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 110.

Baskının noktalama ve harekeleme sistemi, halkımızın alışık olduğu tarzda yapıldığına göre, meselâ Suudi Arabistan’da basılan Mushaf’ları okurken karşılaşılan zorluk bu Mushaf’ta yaşanmayacaktır.

Vakfin bu kararının hayırlı olması temennisiyle Mushaf’ın Hattatına da sağlıklı uzun ömürler diliyorum.”²⁷⁷

Tayyar Altıkulaç’ın “Araplarla, Acemlerle, İslam ümmetiyle Mushaf’ların imlâsında birleşelim. İslam ülkelerinden gelen Mushaf taleplerine cevap verebilelim. Bu ülkelere gönderdiğimiz Mushaf’lar gümrüklerden geri gelmesin” tezi üzerine 1985 yılında Resm-i Osmânî olarak addedilen Hattat Fahreddin Bilgiç’in istinsâh ettiği Mushaf’a işaret ettiği zikredilmektedir.²⁷⁸

²⁷⁷ Fahrettin Bilgiç, *Resm-i Osmani İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Bsk. 4, TDV. Ankara, 2016, s. 614.

²⁷⁸ Altıkulaç, *Mushaflarda İmlâ Problemi*, ss. 60-61.

İKİNCİ BÖLÜM

KRAL FUÂD NÜSHASI ve FAHRETTİN BİLGİÇ MUSHAFININ İMLÂ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Mushaf'ın imlâsını ilgilendiren nitelikler klasik kaynaklarda ana hatları ile Hazif, Ziyâde, İbdâl, Vasıl-Fasıl (Bazı harf ve edatların bitişik ve/veya ayrı resmedilmesi), hemze ve iki kıraate konu olan kelimelerin herhangi birisini baz alarak resmedilmesi/implâ edilmesi olarak altı başlıkta incelemeye tabi tutulmaktadır.²⁷⁹

Bu minvalde Mushaf imlâsında 'Hazif' ve 'Ziyâde' konusu telaffuz edilmediği halde yazıda resmedilen/yer alan ya da telaffuz edildiği halde implâ olarak resmedilmeyen/yazıda yer almayan harflerin mevcudiyeti ve nitelikleri ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Bununla beraber uzun harekeler olarak vasıflandırılan med harflerinin yazımı/resmedilmesi 'Hazif' ve 'Ziyâde' konuları kapsamına dâhil olup vakıf-vasıl durumunda telaffuz edilmeyen med harflerinin implâ olarak resmedilmesi meselesini de çerçevesi içerisine almıştır.²⁸⁰

'İbdâl' konusunun başlığı altında ise "kelimelerin resminde görülen harf değişimleri" mevzubahis edilirken, ayrıca sessiz harflerin implâ edilmesi de bu alanda incelenen hususlar arasında yer almaktadır.²⁸¹

Harf ve edatların bitişik ya da ayrı resmedilme/yazılma konusu vasıl-fasıl başlığı çerçevesinde ele alınmış ve kıraat/rivayetlerin farklı olması meselesini ilgilendiren kelimelerin implâ edilmesi de bir cihetiyle hazif, bir cihetiyle sessiz harflerin resmedilmesi, bir diğer cihetiyle ise hemzenin yazılması/resmedilmesi ve de istinsâh edilen Mushaf farklılıklarının implâsını mevzu bahis etmiştir.²⁸²

Mushaf imlâsında nitelikli bir incelemenin yapılabilmesi için zikredilen bu klasik başlıkların bünyesinde yer alan "Sessiz Harflerin Resmedilmesi", "Med Harflerinin (Uzun Harekelerin) Resmedilmesi", "Hemzenin Resmedilmesi", "Harf ve

²⁷⁹ İbnu'l-Cezerî, *En-Neşr*, ty., C.I. s.128; Suyûtî, *el-İtkân*, C.II. s.167; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 140.

²⁸⁰ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 140.

²⁸¹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 141.

²⁸² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 141.

Edatların Bitişik ya da ayrı Yazımı” alt başlıkları çerçevesinde tetkik edilmesi esas alınacaktır.²⁸³

2.1. Sessiz Harflerin Resmedilmesi

Arap yazısındaki yirmi sekiz harfin tamamı resmedilmesi açısından aslî harfleri kapsamakla birlikte, bu durum aslî harflerin fonetikselle değişime uğramasında kısmî olarak etkilenmesi ve “fer’i harfler” olarak isimlendirilen harflerin de bazı hurûfât ile etkileşime geçmesi neticesinde meydana çıkan seslere işaret bağlamında hususi bir resmin olmadığı zikredilmektedir.²⁸⁴

Hamza b. Hasan el- İsfahânî’ye göre “Şayet bir kimse, hatadan uzak ve bütün harfleri içine alacak nitelikte bir yazı ortaya koymayı istese, onun kırk harfe ait kırk şekil vazetmesi gerekir”²⁸⁵ ifadeleri kitâbette birden çok sesin tek bir harf resmi ile ortaya koyulduğu, her bir seslendirme için muhtelif şekil belirtmenin icap edeceğini ve yazı ile telaffuz arasındaki ilişkide mutlak bir mutabakatın mümkün olamayacağı ifadelerine yer vermektedir.²⁸⁶ Misal vermek gerekirse Mushaf imlâsı bağlamında sakın “nun” harfinden sonra gelen harfin durumuna göre fonetik olgular barındıran ihfâ, idğâm ve iklap gibi “tâlî sesler” imlâda özel bir resimle gösterilmediğinden, ayrıca elif-i mûmâle dediğimiz “elif” (ل) harfinin “yâ” (ي) harfine meylettirilmesi sonucunda vuku bulan seslendirmeyi de hususi bir resim/şekille imlâda yer verilmemiştir.²⁸⁷

Mushaf kitâbetinde imlâ açısından genel uygulama zikredilen durumda olmakla beraber, bazı durumlarda ise harflerin terkibinden mütevellit lafızlandırılan sesler, seslendirilen hurufat doğrultusunda resmedildikleri de vâki olmuştur.²⁸⁸ Mushaf imlâsı söz konusu olduğunda harf ve edatların bazı yerlerde bitişik

²⁸³ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 141.

²⁸⁴ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 141.

²⁸⁵ İsfahânî, *Kitâbu’t-tenbîh*, s. 33; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 141.

²⁸⁶ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss. 141-142.

²⁸⁷ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 142; Abay, *Osmanlı Döneminde Mushaf İmlâsı Tartışmaları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016, s. 19.

²⁸⁸ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 142; Abay, *Osmanlı Döneminde Mushaf İmlâsı Tartışmaları*, s. 19.

resmedilmesi/yazılması bazı yerlerde de ayrı olarak resmedilmesinin dikkatleri celbettiği zikredilmektedir.²⁸⁹

Çalışmamıza konu olan Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushaf'ı ki Mısır Mushaf'ı diye de zikredilen Mushaf ve Hattat Fahreddin Bilgiç Mushaf'ı da imlâ açısından incelendiğinde terkip halindeki harflerin etkileşimleri seslendirme uzantısı bağlamında resmedildiği gözlenmektedir. Nitekim aslı itibariyle “sin” (س) harfi olan Bakara 2/245'teki “بيصط” , A'râf 7/69'deki “بصطة” , Tûr 52/37'deki “المصيطرون” ve Ğâşiye 88/22'deki “بمصيطر” ayet-i kerîmelerin ilgili kelimelerinde “sâd” (ص) harfi ile imlâ edilmiştir.²⁹⁰ A'râf sûresi 7/69 ayetindeki “بصطة” kelimesi sadece bu ayette 'sâd' harfi ile resmedilmiş, diğer yerlerde ise “بسطة” şeklinde 'sîn' (س) harfiyle imlâ edilmiştir.²⁹¹

Mekkî b. Ebî Tâlib (v. 437/1045)'e göre zikredilen örneklerin asıllarının 'sîn' (س) ya da 'sâd' (ص) harflerinden birinin esas olması gerekir. 'Sâd' (ص) harfinin asıl olması halinde 'sîn' (س) harfine ibdâl edilmesini icap ettirecek bir illetin bulunmaması nedeniyle o harfin 'sîn' (س) harfine tebdîli mümkün değildir. Yani 'sîn' (س) ile okunamaz. Bir harf kendisinden daha zayıf başka bir harfe ibdâl edilemez. Mekkî b. Ebî Tâlib, asıl itibariyle 'sîn' (س) harfi olduğu yönünde hüccet ortaya koymuştur.²⁹²

²⁸⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 142.

²⁹⁰ Bkz. İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, C. II. ss. 294-296.

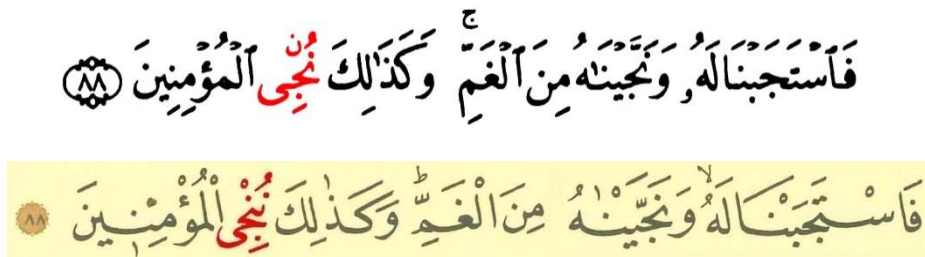
²⁹¹ Bkz. Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'an*, Beyrut, 1980, C. III. s. 93; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 142.

²⁹² Mekkî, *'el-Keşf 'an vucûhi'l-kirâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hücecihâ*, nşr. Muhyiddîn Ramadân, Beyrut, 1407/1987, C.I. s.245.

Tablo 2. 1. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Sessiz Harflerin Resmedilme (س-ص) Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
وَيَبْصُطُ	وَيَبْصُطُ	Bakara 2/245
بَصَّطَةً	بَصَّطَةً	A'râf 7/69
الْمُصَيِّطُونَ	الْمُصَيِّطُونَ	Tûr 52/37
بِمُصَيِّطٍ	بِمُصَيِّطٍ	Ğâşiye 88/22

Mushaf imlâsı açısından harflerin terkip bütünlüğü çerçevesinde birbiri ile etkileşime geçtiği bir diğer örnek ise Enbiya 21/88'de yer alan “تنجى” kelimesi Resm-i Osmânî addedilen Fahreddin Bilgiç Mushaf'ında iki adet ‘nûn’ ile resmedilirken, aynı zamanda araştırmamıza konu olan Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushaf'ında “تنجى” kelimesi gözlendiği üzere tek ‘nûn’ ile yazıldığı müşahede edilmektedir.²⁹³

Resim 2. 1. Kral Fuâd Nüshası/Haddad ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “تنجى” Kelimesinin Mukayesesi

²⁹³ İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, C. III, s. 650. Zikredilen bu kelimeyi İbn Âmir kıraâtı ile Âsım kıraâtı rivayeti Ebû Bekir Şûbe “تنجى” ‘cîm’ harfini şeddeli olarak okumuşlardır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, C. II. s. 324; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 145.

Mushaf kitâbetinde isimlerde yer alan dişilik ‘Tâ’ sı bazı yerlerde açık ‘Tâ’ (ت) şeklinde, bazı yerlerde ise kapalı ‘Tâ’ (ة) şeklinde resmedilmiştir.²⁹⁴ Mushaf imlâsı açısından farklı resimleri bulunan bu kelimelerden bazıları sık kullanılmakla birlikte bazısı da sınırlı sayıda geçtiğine şahit olmaktayız. Mesela sıklıkla karşımıza çıkan kelimelerin başında Kur’ân-ı Kerim’de yetmiş dokuz yerde geçen “Rahme(t)” kelimesi Dâni ve İbn Necâh’ın hamisi olduğu Mushaf imlâsı alanında yer alan klasik müelliflerin de belirttiğine göre yedi yerde açık “Tâ” ile “رحمت” şeklinde²⁹⁵ imlâ edilmiş, Resm-i Osmânî olarak vasıflandırılan Kral Fuâd Nüşası/Haddad Mushafı ve Hattat Fahreddin Bilgiç’in istinsâh ettiği Mushaf’ta da incelemelerimiz sonucunda mutabakat sağlandığı²⁹⁶ diğer geçtiği yerlerde ise kapalı ‘Tâ’ ile “رحمة” resmi ile yazılmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de “وَنِعْمَةٌ”²⁹⁷ ve “النَّعْمَةُ”²⁹⁸ kelimelerinin de dâhil olduğu otuz altı yerde geçmekte olan “ni‘me(t)” kelimesi kaynaklara göre on bir yerde açık ‘Tâ’ ile “نعمت” şeklinde²⁹⁹ yazılmış, diğer geçtiği kısımlarda ise kapalı ‘Tâ’ ile “نعمة” resmiyle imlâ edilmiştir.³⁰⁰

Sünne(t) kelimesi ise Mushaf’da on üç yerde geçtiği, bu yerlerden beşinde açık ‘tâ’ ile “سنت”³⁰¹ imlâsı ile yer aldığı, bunların dışında kalan yerlerde kapalı ‘tâ’ ile “سنة” şekli ile resmedilmiştir.³⁰² Yine Kur’ân-ı Kerim’de imra’e(t) kelimesinin on bir yerde geçmekte olduğunun Mushaf imlâsı açısından bu kelimeler yedi yerde açık

²⁹⁴ Dâni, *el-Muknî*, ss. 82-87; İbn Necâh, *Muhtasarı’t-Tebyîn*, C. II. ss. 268-278.

²⁹⁵ Bakara 2/218; A’râf 7/56; Hûd 11/73; Meryem 19/2; Rûm 30/50; Zuhruf 43/32 (Bu ayette iki defa geçmektedir). “İbn Necâh, Ğâzî b. Kays, Hakem en-Nâkıt ve Atâ b. Yezid el-Horasânî’nin Âl-i İmrân 3/159’daki ‘رحمت’ / ‘Rahmet’ kelimesini de açık ‘tâ’ ile resmettiklerini, fakat onlardan bu kelimenin açık ‘tâ’ ile yazılacağına dair bir kayıt gelmediğini belirtmekte, tercihini açık ‘tâ’ olarak değil de kapalı ‘tâ’ ile yazılması şeklinde kullanmaktadır.” Bkz. İbn Necâh, *Muhtasarı’t-Tebyîn* C. II, s. 269; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 147.

²⁹⁶ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*; Muhammed b. Ali b. Halef el-Huseynî, “*Haddâd Mushafı*”, Bsk. Bulak, Emiriyye Matbaası, Bulak, 1342/1924, Bakara 2/218; A’râf 7/56; Hûd 11/73; Meryem 19/2; Rûm 30/50; Zuhruf 43/32.

²⁹⁷ Duhân 44/27.

²⁹⁸ Müzzemmil 73/11.

²⁹⁹ Bakara 2/231; Âl-i İmrân 3/103; Mâide 5/11; İbrâhîm 14/28 ve 34; Nahl 16/72, 83, 114; Lokmân 31/31; Fâtır 35/3; Tûr 52/29.

³⁰⁰ Dâni, *el-Muknî*, s. 82.

³⁰¹ Enfâl 8/38; Fâtır 35/43 (bu ayette üç defa geçmektedir); Mü’min 40/85.

³⁰² Dâni, *el-Muknî*, s. 83.

‘tâ’ ile “امرات”³⁰³ resmi ile yazılmış, diğer yerlerde ise kapalı ‘tâ’ ile “امراة” imlâsıyla istinsâh edilmiştir.

Kelime(t) kelimesi ile ilgili Kur’ân’da yirmi altı yerde geçtiği, kaynaklarda A’raf 7/137 açık ‘tâ’ ile “كلمت” şeklinde yazıldığı³⁰⁴ ifade edilmekle beraber Resm-i Osmânî olarak kabul edilen Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında da mutabakat sağlanarak açık “tâ” ile resmedildiği³⁰⁵ Mushaf mukayesemize konu olan Resm-i Osmânî imlâyı benimsediğini belirten bir diğer Mushaf Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ı aynı ayetteki aynı kelimeyi kapalı ‘tâ’ ile “كلمة” imlâsını kullandığı gözlenmektedir.³⁰⁶

Ayrıca Dâni’ye göre bu kelime ile ilgili En’am 6/115, Yunûs 10/33 ve 96, Ğâfir 40/6. Ayetlerde yer alan dört yerde³⁰⁷ daha “كلمت” şeklinde açık ‘tâ’ ile resmedildiğini, zikredilen kelimelerle ilgili kıraat farklılığı söz konusu olduğunu bu minvalde tekil/çoğul okunması hususuna dikkat çekmektedir.³⁰⁸ Diğer yerlerdeki kelimeleri ise kapalı ‘tâ’ ile resmedildiğini, vesair Mushaf’larda imlâ açısından farklı uygulamalara yer verildiğini belirterek, Dâni’nin dört yerdeki açık ‘tâ’ yazıldığı ile ilgili verinin, Medine Mushaf’ının kapsamında olduğuna değinmiştir.³⁰⁹

Kur’ân’da la’ne(t) kelimesi iki yerde açık ‘tâ’ ile “لعنت” şeklinde resmedildiği,³¹⁰ geriye kalan diğer yerlerde kapalı ‘tâ’ olarak yazıldığı belirtilmekte olup, ma’siye(t) kelimesi ise Mücâdele 58/8 ve 9’da yer aldığı Dâni’ye göre kapalı ‘tâ’ olarak “معصية” resmi ile yazıldığı,³¹¹ İbn Necâh’ın aktardığı bilgiye göre açık ‘tâ’ ile “معصيت” şeklinde resmedilmesidir.³¹² Bu minvalde gerek Fahreddin Bilgiç Mushaf’ı gerekse Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ı “لعنة/لعنت” imlâsında

³⁰³ Âl-i İmrân 3/35; Yûsuf 12/30; ve 51; Kasas 28/9; Tahrîm 66/10 ve 11. (Tahrîm 66/10’da iki defa geçmektedir).

³⁰⁴ Dâni, *el-Mukni*, s. 83; İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C.III, s. 568.

³⁰⁵ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, A’raf 7/137.

³⁰⁶ el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, A’raf 7/137.

³⁰⁷ İbn Necâh Medine Mushaf’larında açık ‘tâ’ ile diğer yerlerdeki kısımlarda ise kapalı ‘tâ’ şeklinde imlâ edildiğini Mesâhifi’l- Emsâr’ın diğer Mushaf’larında muhtelif uygulamaların söz konusu olduğunu zikretmektedir. (Bkz. İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C. III, s. 511).

³⁰⁸ Bkz. Dâni, *el-Mukni*, ss.83-84; İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C. III, s. 568; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 147.

³⁰⁹ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C. III, s. 511.

³¹⁰ Âl-i İmrân 3/61; Nûr 24/7.

³¹¹ Dâni, *el-Mukni*, s. 85.

³¹² İbn Necâh, *Muhtasaru’t- Tebyîn*, C. IV, s. 1192.

mutabakat sağladığı,³¹³ “معصيت” kelimesinde de açık ‘tâ’ ile yazıldığı gözlenmektedir.³¹⁴

Dânî'nin müstakil başlık altında ele alarak “münferid harfler” diye mevzu ettiği³¹⁵ ve de Kur’ân-ı Kerim’de yer alması bakımından buraya kadar anlatılan kelimeler düzeyinde olmasa da dişilik ‘tâ’larının açık ‘tâ’ ile yazılmış olan kelimelerini de incelemiştir.³¹⁶

Fahrettin Bilgiç Mushaf’ı ve Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushaf’ında yer alan şecera(t) kelimesinin Duhân 44/43’de “شجرت” resminde olduğu gibi açık ‘tâ’ ile yazıldığı, Kasas 28/9’da yer alan kurra(t) kelimesi “قرت” şeklinde, Vâkıa 56/89’da resmedilen cenne(t) “جنت” resmi ile yazıldığı, Hûd 11/86’daki “bagiyye(t)” kelimesi de açık ‘tâ’ şeklinde “بقيت” resmedildiği, Yûsuf 12/10 ve 15. ayetlerde yer alan “ğayâbet” kelimeleri “غيبت” olarak, Fâtır 35/40’da beyyine(t) kelimesi de açık ‘tâ’ ile “بينت” olarak resmedilmiştir.³¹⁷ Mürselât 77/33’deki “cimâlet” kelimesi “جملت” olarak, mü’minûn 23/36’da ise “heyhat” kelimesi “هيهات” şekli ile Rûm 30/30’daki “fitra(t) فطرت” kelimesi ile Mushaf’ta geçtiği yerlerin tamamında yer alan merdâ(t) kelimesi açık ‘tâ’ ile “مرضات” olarak resmedilmiştir.³¹⁸

Bu bağlamda dil bilimcilerden Halil b. Ahmed (v. 175/791) ile Sîbeveyhî (v. 180/796) isimlerdeki dişilik alametinin aslı ‘açık tâ’ ile resmedilmesinin bu hakikati ortaya koyma açısından hüccet olduğunu dile getirmişlerdir.³¹⁹ A’râf 7/137’de “kelime(t) kelimesi ile ilgili kıraat farklılığı olmamasına rağmen resim bakımından farklı uygulamaların görülmesi, dişilik ‘tâ’larının resminde kıraat farklılığını nazarı dikkate alınması meselesine engel teşkil etmekte olduğu dile getirilmektedir. Bu kelime hakkında muhtelif kaynaklarda açık, bazı kaynaklarda ise açık ya da kapalı

³¹³ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Âl-i İmrân 3/61; Nûr 24/7; el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, Âl-i İmrân 3/61; Nûr 24/7.

³¹⁴ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İle Kur’ân-ı Kerim*, Mücâdele 58/8, 9; el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, Mücâdele 58/8, 9.

³¹⁵ Dâni, *el-Mukni*, s. 85; İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, C. II, ss. 278-279.

³¹⁶ Dâni, *el-Mukni*, ss. 85-87; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 148.

³¹⁷ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 148; Bilgiç, *Resm-i Osmânî İle Kur’ân-ı Kerim*; el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*.

³¹⁸ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 148;

³¹⁹ Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sîbeveyhi*, Bulak, 1316, C. II, s. 281; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 148.

‘tâ’ olması noktasında herhangi bir fark olmadığı, her iki yazım şeklinin de geçerli olabileceği ifade edilmektedir.³²⁰

Tablo 2. 2. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Sessiz Harflerin Resmedilme (ت-ة) Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
رحمت	رحمت	Bakara 2/218; A'râf 7/56; Hûd 11/73; Meryem 19/2; Rûm 30/50; Zuhruf 43/32.
نعمت	نعمت	Bakara 2/231; Âl-i İmran 3/103; Maide 5/11; İbrahim 14/28 ve 34; Nahl 16/72, 83, 114; Lokman 31/31; Fâtır 35/3; Tur 52/29.
امرات	امرات	Âl-i İmrân 3/35; Yûsuf 12/30, 51; Kasas 28/9; Tahrîm 66/10, 11.
كلمة	كلمت	Â'raf 7/137 ³²¹
كلمت	كلمت	Enam 6/115; Yunus 10/33, 96; Ğâfir 40/6
شجرت	شجرت	Duhân 44/43
قرت	قرت	Kasas 28/9
جنت	جنت	Vâkıa 56/89

Mushaf imlâsına has olarak sessiz harflerin resmedilmesi bağlamında “te’kid nûn” unun imlâsı konusu karşımıza çıkmaktadır. İmlâ meselesine dair olan eserlerden aktarılan bilgiye göre Yûsuf 12/32’de geçmekte olan “le-yekûnen” kelimesi وَلْيَكُونَا şeklinde imlâ edilerek yazıldığı, Alak 96/15’te yer almış olan “le-nesfe’an” kelimesi ise نَسْفَعَا şeklinde “elif” (ل) ile resmedilmektedir.³²² Bu kelimelerle ilgili olarak çalışmamıza konu olan her iki Mushaf’ın da imlâ açısından mutâbakat sağladığı gözlenmektedir.³²³

³²⁰ Bkz. Mârğînî, İbrâhim b. Ahmed et-Tûnusî, *Delîlu'l-Hayrân 'alâ mevrîdi'z-zamân*, yy., ty., ss. 238-239; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, ss. 152-153.

³²¹ Bu işaret (◉), Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushafı ile Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı arasındaki imlâ farklılığını belirtmektedir.

³²² Dâni, *el-Mukni'*, s. 50.

³²³ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/32; Alak 96/15; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Yûsuf 12/32; Alak 96/15.

Kur'ân-ı Kerim'de tenvin 'nûn' olarak "ke-eyyin" kelimesi ile yedi yerde karşımıza çıkmakta olup,³²⁴ "كَيْن" şekliyle geçtiği yerlerin tamamında bu resimle imlâ edildiği,³²⁵ mukayesemize konu olan Mushaf'ın da bu imlâya muvâfakat sağladığı müşahede edilmektedir.³²⁶

Bu meyanda yine Hûd 11/68, Furkan 25/38, Ankebût 29/38, Necm 53/51 ayetlerinde karşımıza çıkan bir başka kelime "semûd" kelimesi olup, Mushaf imlâsına dair kaynaklarda zikredilen ayetlerin tamamında "ثمودا" şeklinde "elif" ile resmedildiği ifade edilerek,³²⁷ Fahrettin Bilgiç ve Kral Fuâd Nüşası/Haddâd Mushaf'ı da imlâda birliktelik sağlamıştır.

2.2. Sessiz Harflerin Ziyâdesi

2.2.1. Elif Harfinin Ziyâde Kılınması

Mushaf imlâsının bünyesinde kendisine yer bulmuş olan hususlar arasında resimde olduğu halde telaffuzda bulunulmayan bazı harfler karşımıza çıkmaktadır. İmlâ meselesi söz konusu olduğunda bu şekilde bir uygulamaya konu olan harflerin başında "elif" (ل) harfi gelmektedir ki bu harf bazen kelime ortası bazen de kelime sonunda Ziyâde kılındığı durumlar vuku' bulmaktadır. Kelime sonunda Ziyâde kılınması ile ilgili durumları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

"Cem-i müzekker gâib kipleri", "son harfi illetli muzari fiiller", "izafet sebebiyle 'nûn'u düşmüş olan cemi müzekker salimler", "kelime sonundaki hemzenin 'vâv' olarak resmedildiği kelimeler", "merfû hali 'vâv' ile belirtilen bazı kelimeler" ve "başlıklandırmaya tabi tutulamayan müstakil kelimelerdir."³²⁸

Cem-i müzekker gâib kipleri ele alındığında, 'vâv' harfinden sonra muttasıl bir harf olmaması, ya da bu vasıfları taşıyan söz konusu fiilin başına nasb edatı veya cezm edatlarından birinin gelip de merfuluk bildiren 'vâv-nûn'dan 'nûn' harfinin hazfi gerçekleşmiş ise o zaman 'elif' Ziyâdesi vuku' bulmaktadır. Şayet kaynaklarda

³²⁴ Âl-i İmrân 3/146; Yûsuf 12/105; Hac 22/45 ve 48; Ankebût 29/60; Muhammed 47/13; Talâk 65/8.

³²⁵ Dâni, *el-Mukni*, s. 50; İbn Necah, *Muhtasaru't- Tebyîn*, C. II, s. 372.

³²⁶ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'ân-ı Kerim*, el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, Âl-i İmrân 3/146; Yûsuf 12/105; Hac 22/45 ve 48; Ankebût 29/60 Muhammed 47/13; Talâk 65/8.

³²⁷ Dâni, *el-Mukni*, s. 50.

³²⁸ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 159.

bu durum tahakkuk etmesine rağmen ‘elif’in Ziyâde kılınması meselesine konu olmayan imlâdan da bahsedilmektedir.³²⁹

Nitekim bunlar “câ’e” ve “bâ’e” fiilleri olup cem-i müzekker gâib kipleri olarak “جاو”³³⁰ ve “باو”³³¹ resimleri ile geçtikleri her yerde ‘elif Ziyâdesi’ olmaksızın yazılmış, Bakara 2/226’daki “فاو”/“fâ’û”³³², Furkân 25/21’de yer alan “atev”/“عتو”³³², Sebe’ 34/5’de yer alan “se’av”/“سعو”³³³ kelimeleri ile Haşr 59/9’da yer alan “tebevve’û”/“تبوو” kelimesi sadece zikredilen yerlerde ‘elif’ Ziyâdesi olmaksızın resmedildiği ifade edilmektedir.³³⁴ Araştırmamızın konusunu ilgilendiren Fahrettin Bilgiç ve Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushafına bakıldığında zikredilen kelimelerin ilgili Mushaflarda imlâ açısından mutabakat sağladığı gözlenmektedir.³³⁵

Mushaf imlâsı açısından değerlendirildiğinde ‘vâv’dan sonra ‘elif’in Ziyâde kılınması ile ilgi bir diğer kelime grubu da merfû’ ya da mansûb olsun illetli olan muzârî fiilleri kapsamaktadır.³³⁶ Zikredilen bu kelime ilgili, son harfinin yani ‘vâv’ın aslî harf niteliğinde olmasıdır.³³⁷ Bu da istisna olarak sadece Nisâ 4/99’da yer alan “ya’fuve”/ “يعفو” kelimesi ‘elif’ Ziyâdesiz olarak karşımıza çıkmaktadır.³³⁸ İncelediğimiz Mushaflar’da ise gerek Nisâ 4/99’da ‘elif’ Ziyâdesi olmaksızın

³²⁹ İbn Necâh, *Muhtasarü’t- Tebyîn*, C.II. 385.

³³⁰ Âl-i İmrân 3/184; A’râf 7/116; Yûsuf 12/16 ve 18; Nûr 24/11 ve 13; Furkân 25/4; Neml 27/84; Haşr 59/10.

³³¹ Bakara 2/61 ve 90; Âl-i İmrân 2/112.

³³² Bu kelime A’râf 7/77 ve 166, Furkân 25/21, Zâriyât 51/44 olmak üzere dört yerde geçmekte olup sadece Furkân 25/21’de elif ziyadesi olmaksızın yazılmıştır. Bkz. İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, C. III, s.581.

³³³ Hac 22/51 ve Sebe’ 34/5’de olmak üzere iki yerde geçmekte olup, bu yerlerden ilkinde ‘elif’ ziyadesi ile yazılmışken, ikincisinde ise ‘elif’ ziyadesi olmaksızın resmedilmiştir.

³³⁴ Bkz. Dâni, *el-Muknî*, ss. 34-35; İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, C. II, ss. 81-83; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 159.

³³⁵ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim* ve el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, (جاو) Kelimesi ile ilgili Âl-i İmrân 3/184, A’râf 7/116, Yûsuf 12/16, ve 18, Nûr 24/11 ve 13, Furkân 25/4, Neml 27/84 Haşr 59/10; (باو) kelimesi ile ilgili Bakara 2/61 ve 90; Âl-i İmrân 2/112; (فاو) kelimesi ile ilgili Bakara 2/226; (عتو) kelimesi ile ilgili Furkân 25/21; (سعو) kelimesi ile ilgili Sebe’ 34/5; (تبوو) ile ilgili ise Haşr 59/9.

³³⁶ Dâni, *el-Muknî*, s. 35; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s.159.

³³⁷ İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, C. II, s. 79.

³³⁸ Dâni, *el-Muknî*, s. 35; İbn Vesîk el-Endelûsî, *el-Câmi’limâ yuhtâcu ileyhi min resmi’l-mushaf*, nşr. Ğanim Kaddûrî el-Hamed, Bağdat, 1408/1988, s. 52; el-Merrâkuşî, *Unvânu’d-delîl*, s. 59. Rûm 30/39’da yer alan “liyerbuve”/ليروبو kelimesinin de Medine Mushaf’larında ‘elif’ ziyadesi olmaksızın resmedildiği yönünde bilgiler vârid olsa da Dâni ve İbn Vesîk bu bilgi ile alakalı doğru olmadığını, söz konusu kelimenin Mushaf’ların tamamında ‘elif’in ziyadesi ile resmedildiğini ifade etmişlerdir. Bkz.Dâni, *el-Muknî*’ s. 35; İbn Vesîk, *el-Câmi’ limâ yuhtâcu ileyhi min resmi’l-mushaf*, s. 52.

resmedilmesi, gerekse Rûm 30/39'da 'elif'in Ziyâde kılınması ile ilgili mutabakat sağlandığı müşahede edilmektedir.

'Elif'in resmedilme meselesi ile ilgili bir diğer kelime öbeği de izafet sebebiyle 'nûn'u hazfedilmiş olan cem-i müzekker sâlimler olarak karşımıza çıkmaktadır.³³⁹ Bu bağlamda Bakara 2/46'da "mulâkû"/ملقو kelimesi, Kamer 54/27'de "mursilû"/مرسلو kelimesi ve Yûnus 10/90'da yer alan "benû"/بنو kelimeleri bu kapsam çerçevesindedir.³⁴⁰

Mushaf imlâsında 'elif'in Ziyâde kılınmasında merfû hali 'vâv' ile resmedilen bazı kelimelerde 'vâv'dan sonra 'elif' yazılmasıdır. Söz konusu olan "ulû"/اولو kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de on yedi yerde geçmekte olup, geçtiği yerlerin tamamında 'elif'in Ziyâdesi ile resmedilmektedir.³⁴¹ Mushaf mukayesemize konu olan Fahrettin Bilgiç Mushaf'ında sadece Hûd 11/116'da 'elif'in Ziyâdesi olmaksızın resmedilirken,³⁴² Haddâd Mushafı'nda ise Kur'ân-ı Kerim'de geçen bütün اولو kelimelerini 'elif'in Ziyâde kılınması ile yazıldığı gözlenmektedir.

Merfu hali "vâv" ile biten kelimelerden "zû"/ذو kelimesi ise kaidenin dışında kalarak "elif" olmaksızın resmedildiği aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır.³⁴³ Dâni bu kelime ile ilgili 'elif' Ziyâdesi olmaksızın resmedilmesinde ittifak olduğu görüşünü ifade ederken,³⁴⁴ Mârğînî, de Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği her yerde 'elif' olmaksızın yazıldığından bahsetmektedir.³⁴⁵ Ayrıca Mârğînî serdettiği bu görüşünün dışında Taşkent Mushaf'ında zikredilen kelimenin bazı yerlerde 'elif'le bazı yerlerde ise 'elif' Ziyâdesiz resmedilmesi hakkında görüş beyan etmektedir. Bu durum Mesâhif-i Kâdîme/Kadîm Mushaf'lar'da farklı imlâ uygulamasının göstergesi olarak değerlendirileceği ifade edilmektedir.³⁴⁶ Fahrettin Bilgiç ve Haddâd Mushaf'larında

³³⁹ Dâni, *el-Muknî*, s. 35; İbn Vesîk, *el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf*, s. 53.

³⁴⁰ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, C. II, s. 81; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 160.

³⁴¹ Dâni, *el-Muknî*, s. 35; İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, C. II, s. 80.

³⁴² Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'ân-ı Kerim*, Hûd 11/116.

³⁴³ Dâni, *el-Muknî*, s. 36; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 160.

³⁴⁴ Dâni, *el-Muknî*, ss. 35-36.

³⁴⁵ Mârğînî, *Delîlu'l-hayrân 'alâ mevrîdi'z-zamân*, s.190; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, ss. 160-161.

³⁴⁶ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 161.

da bu kelimenin geçtiği her yerde ‘elif’ Ziyâdesi olmaksızın “نو” resmi ile yazılmıştır.

Mushaf imlâsı bağlamın ele alındığında “ribâ”/ربوا kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de sekiz yerde geçtiği,³⁴⁷ geçtiği yerlerin tamamında da ‘elif’ Ziyâdesiyle resmedildiğinden bahsedilerek, ‘elif’in öncesinde bulunan ‘vâv’ harfinin aslında ‘elif’ olduğunu belirtmek maksadıyla yazıldığı dile getirilmektedir.³⁴⁸ Mushaf imlâsı ile ilgili çalışmamıza konu olan Mushaf’ların da bu kelimenin geçtiği bütün yerlerde imlâ birlikteliğini sağladığı görülmektedir.

Mushaf imlâsında “elif Ziyâdesiyle resmedilenler” başlığı altında kitâbete geçen yedi özel kelime vardır ki; bunlardan ilki birinci tekil şahıs olan ‘ene’ / انا kelimesidir. Kehf 18/38’de geçen “lâkinne” / لكنا kelimesi, ise “lâkin” / لكن ile biraz önce zikrettiğimiz “انا”nin birleşmesinden³⁴⁹ müteşekkil bir mürekkep kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahzâb 33/10, 66 ve 67. ayetlerinde geçmekte olan “zunûnâ/الظنوننا” kelimesi, “rasûlâ/الرسولنا” ve “sebîlâ/السبيلنا” kelimeleri ile İnsan 76/4’teki “selâsile/السلاسلنا” ve İnsan 76/15’teki “kavârîrâ/قواريرنا” kelimeleri de bu kelimeler arasında zikredilmektedir.³⁵⁰ Mukayeseye konu olan Mushaf’lar işaret edilen kelimelerin resmedilmesinde uyum sağlamaktadır.

‘Elif’in Ziyâde kılınması ile ilgili buraya kadar bahsedilen meseleler ‘elif’in kelime sonunda Ziyâde kılınıp/kılınmaması özelinde yer almaktadır. ‘Elif’in Ziyâdesini ilgilendiren kısım sadece kelimenin sonunda değil, bazı durumlarda kelime ortasında da ‘elif’in Ziyâde olduğu söz konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklara bakıldığında “mi’e/مئة” ve “mi’eteyn/مئتين” kelimeleri ki bu kelimeler klasik kaynaklarda ifade edilen bilgiler ışığında, Mushaf kitâbeti açısından geçtikleri her yerde ‘elif’ harfinin Ziyâde kılınması yönünde serdedilmektedir.³⁵¹

Ayrıca Tevbe 9/47’de geçen “ve-le-evdaû/ولاواضعوا”, Neml 27/21’de geçen “le-ezbehannehû/لاذبحنه” kelimeleri, Yûsuf 12/87’de geçen “velâ tey’esû/ولا تآيسوا”

³⁴⁷ Bakara 2/275 (ayette üç kez geçmektedir), Bakara 2/276, Bakara 2/278, Âl-i İmrân 3/130, Nisâ 4/161, Rûm 30/39.

³⁴⁸ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 160.

³⁴⁹ Mârğînî, *Delîlu’l-hayrân ‘alâ mevrîdi’z-zamân*, s. 183; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 166.

³⁵⁰ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss. 166-167.

³⁵¹ İbn Necah, *Muhtasaru’t- Tebyîn*, C. II, s. 302.

kelimesi ile “lâ yey’esu/لا يائس” kelimeleri, Ra’d 13/31’de geçen “yey’es/ يائس” ve Kehf 18/23’deki “li-şey’in/لشايء” kelimeleri ‘elif’in Ziyâde edilmesinde noktasında karşımıza çıkmaktadır.³⁵² Mushaf mukayesimize konu olan Haddâd Mushaf’ı ve Fahrettin Bilgiç Mushaf’larının imlâsı ile ilgili zikredilen yerlerdeki ilgili kelimelerden Tevbe 9/47’de yer alan kelime ‘elif’ Ziyâdesi olmaksızın “ولاوضعوا” şekli ile resmedildiği, diğer kelimelerin ise Mushaf imlâsında olduğu gibi yer aldığı görülmektedir.³⁵³ Bazı Mushaf’larda Zümer 39/69 ve Fecr 89/23’te yer alan “cî’e/جاء” kelimeleri ile Âl-i İmrân 3/158’deki “le’ilâ’llâh/لاالى الله” ve Sâffât 37/68’de yer alan “leilâ’l-cehîm/لاالى الجحيم” kelimelerinde ‘elif’ Ziyâdesi ile resmedilmişse de³⁵⁴ Dâni, kadîm Irak Mushaf’larının imlâsında bu şekilde bir yazım tarzı ile karşılaşılmadığına atıf yaparak, üzerinde durulması gereken bir bilgi olmadığına dikkat çekmektedir.³⁵⁵ Burada mevzuya konu edilmiş olan Zümer 39/69 ile Fecr 89/23’deki kelimelerle ilgili Mushaf’a muvafakat ettiği görülürken, Âl-i İmrân 3/158’de ‘elif’ Ziyâdesi olmadan “لاالى الله” şekli, Sâffât 37/68’de “لاالى الجحيم” şeklinde³⁵⁶ hem Haddâd Mushaf’ı hem de Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında resmedildiği görülmektedir.

İbn Necâh konuyu “lâm ve kat’ hemzesinden sonra elifin Ziyâde kılınması” başlığı çerçevesinde ele almakta olup aktardığı bilgilere göre Âl-i İmrân 3/158 ve Sâffât 38/68’de yer alan “leilâ/لاالى” kelimeleri, Tevbe 9/47’deki “vele’evda’û/ولاوضعوا” kelimesi, Neml 27/21’de bulunan “le’ezbehannehû/لااذبحنه” kelimesi ve bu konu uzantısında Ahzâb 33/14’te yer alan “leâtevhâ/لاتوها” kelimesinin ‘elif’ Ziyâdesi ile resmedildiği yönünde bilgilerin vârid olduğunu; hatta Gâzî b. Kays Haşr 59/13’deki “le’entum/لاتتم” kelimesinin de bu resimle kitâbete geçmesi gerektiğini söylemektedir.

³⁵² Dâni, *el-Muhkem*, s. 174; İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, C. II, ss. 302-303; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 167.

³⁵³ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Tevbe 9/47; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Tevbe 9/47.

³⁵⁴ Dâni, *el-Muhkem*, s. 174; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 167.

³⁵⁵ Dâni, *el-Muhkem*, s. 175.

³⁵⁶ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Âl-i İmrân 3/158; Sâffât 37/68; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Âl-i İmrân 3/158; Saffât 37/68.

İbn Necâh bu bilgilerin peşinden şöyle bir analize yer vermektedir: “Ben bu beş yerin ‘elif’siz yazılmasını tercih ediyorum. Çünkü Mushaf’ların çoğunda bu şekilde geçmektedir. Öte yandan Mushaf’ların (elifin hazfi veya isbatı noktasında) ihtilaf ettiği ve genel kuralın dışına çıkan bu beş yer ile Mushaf’ların (elif Ziyâdesiyle yazımında) ittifak ettiği bir yer –ki o da Neml sûresindeki ‘le’ezbehannehû/لاذبحنه/’dür- hariç Kur’ân’da geçip de telaffuzuna ve aslına dayalı olarak yazılan sair kelimelerle de örtüşmektedir. Neml sûresindeki gelince ben bunu Mushaf’ların icmâına dayalı olarak ‘elif’le yazıyorum”³⁵⁷

Tablo 2. 3. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Elifin Ziyâde Kılınmasının Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
اولوا	اولو	Hûd 11/116
مانة	مانة	Bütün Geçtiği yerler
منتين	منتين	Bütün Geçtiği yerler
ولاوضعوا	ولاوضعوا	Tevbe 9/47
لاذبحنه	لاذبحنه	Neml 27/21
لشائ	لشائ	Kehf 18/23
لالى الجحيم	لالى الجحيم	Sâffât 37/68
لالى الله	لالى الله	Âl-i İmrân 3/158

2.2.2. Vâv Harfinin Ziyâde Kılınması

Mushaf’ın imlâsı ile ilgili kaynaklarda ‘vâv’ın Ziyâde kılınması hususunda ele alınması gereken kelimelerin ilki “اولاء/’i/اولاء” kelimesidir. Kur’ân-ı Kerim’de iki yerde gelmekte olup, Âl-i İmrân 3/119 ve Tâhâ 20/84 ayetlerinde olduğu gibi³⁵⁸ çalışmamıza konu olan her iki Mushaf’ın da imlâsına mutabık olup, ilk hemzeden sonra ‘vâv’ın Ziyâdesi ile resmedilmiştir. Aynı kökten gelen “اولوا/’u/اولوا” kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de on yedi yerde geçmektedir. ‘Vâv’ın Ziyâdesi meselesinde hem

³⁵⁷ İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, C. II, ss. 379-381; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 168.

³⁵⁸ Dâni, *el- Mukni*, s. 59; İbn Necah, *Muhtasarü’t- Tebyîn*, C.II, s. 75.

Fahrettin Bilgiç Mushaf'ı hem de Haddâd Mushaf'ına imlâ yönünden mutabakat sağlamıştır. Lakin “Elif Harfinin Ziyâde Kılınması” başlığı altındaki incelememiz sonucunda Hûd 11/116’da Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında ‘elif’in hazfî ile karşılaşılmıştır.

‘Vâv’ harfinin Ziyâdesi başlığı altında incelenmesi gereken bir diğer kelime ise “se’urîkum/ساوريكم” kelimesi olup, A’râf 7/145 ve Enbiyâ 21/37’de geçmektedir.³⁵⁹ ‘Vâv’ Ziyâdesi ile resmedilmiş olan bu kelime incelememize konu olan Resm-i Osmânî uyumlu her iki Mushaf’a da her iki yerde de imlâ yönünden uyum sağlamaktadır.

Mushaf’ın kitâbetinde ‘Vâv’ın Ziyâde kılınması konusu çerçevesine giren bir diğer kelime ise “le’usallibennekum/لاوصلبنكم” kelimesi olup, Kur’ân-ı Kerim’de A’râf 7/124, Tâhâ 20/71 ve Şu’arâ 26/49’da geçmektedir.³⁶⁰ Bu kelime bağlamında Fahrettin Bilgiç ve Haddâd Mushaf’ında “لاصلبنكم” resmi ile üç yerde de ‘vâv’ın Ziyâdesi olmaksızın yani hazifle imlâ edilmektedir.³⁶¹

Buradaki kelimelerle ilgili olarak Ziyâdesinden bahsedilen ‘vâv’ harfinden önceki harfler ‘hemze’ olduğu için onları “hemzenin çift resimle belirtildiği yerler” başlığı çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.³⁶² Merrâkuşî’nin bahsi geçen son iki kelimedeki ‘vâv’ harflerinin ‘hemze’yi teyit maksadı taşıdığını ifade etmesi, ‘hemze’ başlığı altında tetkik edileceğinin göstergesidir.³⁶³

2.2.3. Yâ Harfinin Ziyâde Kılınması

Mushaf imlâsını imtiyazlı addeden temel özellikler bünyesinde kendisine yer bulmuş ‘Ziyâde’ konusu kapsamı üzerine konuşulan kelimelerin kâhîr ekserisi ‘hemze’ ile ilgili meseleler olup, bu kelimelerde Ziyâde kılınan ‘yâ’ harfleri, asıl itibarıyla ‘hemze’ yerine resmedilmiştir. Klasik kaynakların verdiği bilgiler ışığında bu kelimeler şunlardır:

³⁵⁹ Dani, *el-Mukni*, s. 59; İbn Necâh, *Muhtasaru’t- Tebyîn*, C.III, s. 572.

³⁶⁰ Dani, *el-Mukni*, s. 59; İbn Necâh, *Muhtasaru’t- Tebyîn*, C.III, s.564.

³⁶¹ Bilgiç, Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim, A’râf 7/124; Tâhâ 20/71; Şu’arâ 26/49; el-Huseynî, Haddâd Mushaf’ı, A’râf 7/124; Tâhâ 20/71; Şu’arâ 26/49.

³⁶² Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 170.

³⁶³ Bkz. el-Merrâkuşî, *Unvânu’d-delîl*, s. 88; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 170.

Âl-i İmrân 3/144 ve Enbiyâ 21/34'te yer alan “efe'in/افين” kelimesi şekliyle, En'âm 6/34'te bulunan “nebe'i/نبأ” kelimesi, Yûnus 10/15'de geçmekte olan “tilkâi/تلقاى” kelimesi, Nahl 16/90'da geçen “îtâi/يتاى” kelimesi, Tâhâ 20/130'da mevcut olan “ânâi/اناي” kelimesi, Şûrâ 42/51'de geçmekte olan “verâi/وراي” kelimeleri³⁶⁴ ile ilgili Mushaf mukayesemize konu olan Haddâd Mushaf'ı imlâya ittibâ' ederken,³⁶⁵ Fahrettin Bilgiç Mushaf'ı Âl-i İmrân 3/144 ile Enbiyâ 21/34'te yer alan “efe'in” kelimesini “افانن” şeklinde “yâ” veya “hemze” kürsüsü olmasına rağmen resimde ‘yâ’ harfinin Ziyâdesi ile değil de, hazfî ile yazıldığı görülmektedir.³⁶⁶ Yine Tâhâ 20/130'da geçmekte olan “ânâi” kelimesi Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ında “اناء” şekli ile resmedilmiş, ‘isbât-ı yâ’ ile yazılmamıştır³⁶⁷

Keza Zâriyât 51/47'de yer alan “bi'eydin/بييد” kelimesi ile Kalem 68/6'da geçmekte olan “bi'eyyikum/بايكم” kelimeleri imlâları ile ilgili konumuzu ilgilendiren Mushaf'lar arasında mutabakat sağlanmaktadır.³⁶⁸

Bu bağlamda Rûm 30/8 ve 16. ayetlerde yer alan “likâ'i/لقاى” kelimeleri ile ilgili muhtelif Mushaf'lar arasında ‘yâ’nın Ziyâde kılınması noktasında imlâ farklılığı olup,³⁶⁹ Resm-i Osmânî olarak addedilen Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushafı ve Fahrettin Bilgiç Mushaf'ları açısından ‘yâ’nın Ziyâdesi ile resmedilerek imlâ birlikteliği tekevvün etmiştir.

³⁶⁴ Dâni, *el-Muhkem*, ss. 194-195; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 170.

³⁶⁵ el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Âl-i İmrân 3/144; Enbiyâ 21/34; En'âm 6/34; Yûnus 10/15; Nahl 16/90; Tâhâ 20/130; Şûrâ 42/51.

³⁶⁶ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim*, Âl-i İmrân 3/144; Enbiyâ 21/34.

³⁶⁷ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim*, Tâhâ 20/130.

³⁶⁸ Dâni, *Muknî*, 59; Dâni, *el-Muhkem*, ss. 194-195; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 170.

³⁶⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 171.

Tablo 2. 4. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Yâ Harfinin Ziyâde Kılınmasının Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
أَفَايِن	أَفَانِ	Âl-i İmrân 3/144; Enbiyâ 21/34
نَبَايِ	نَبَائِي	En'am 6/34
ءَانَايِ	أَنَا	Taha 20/130 ★
بَايِيدِ	بَايِيدِ	Zâriyât 51/47
بَايِيكُمُ	بَايِيكُمُ	Kalem 68/6
لِقَايِ	لِقَائِي	Rûm 30/ 8,16
تَلْقَايِ	تَلْقَائِي	Yunus 10/15
وَإِيَتَايِ	وَإِيَتَائِي	Nahl 16/90

2.3. Med Harflerinin Yazım Özellikleri

Resm-i Mushaf'dan önce Arap yazısı alfabesinde bulunan bütün şekiller/resimler ünsüz harflere yani sessiz harflere ait olup, sesli harfleri/ünlüleri işareten gösterecek herhangi bir resim bulunmamaktadır.³⁷⁰ Bu minvalde zaman geçtikçe sesli harflerde belirtmeye başlandığı, med harfleri olarak adlandırılan üç harf 'elif', 'vâv' ve 'yâ' harfleri sessiz harfleri resmetmekte kullanılır oldu.³⁷¹ Med harfleri olarak isimlendirilen bu üç harfin Mushaf'ın imlâsında ne şekilde resmedildiğini, Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushafı ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ına imlâ yönünden ne gibi bir uygulama sağladığını tetkik etmemiz önem arz etmektedir. Bu bağlamda her bir med harfinin (uzun harekenin) kitâbet açısından özelliklerini münferit başlıklar altında incelememiz isabetli olacaktır.

³⁷⁰ Zeyn, Abdulfettâh, *Kadâyâ Luğaviyye fî dav'i'l-insâniyye*, Beyrut, 1987, ss. 34-35; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 171.

³⁷¹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 171.

2.3.1. Uzun Kesre'nin İmlâ Özellikleri

Uzun kesre ile ilgili imlâda görülen en bâriz özellik hazfedilmesidir. Resmu'l-Mushaf'ın kitâbetinde uzun kesreler bazı durumlarda hazfedilmekle yazıda yer almamaktadır. Diğer taraftan uzun kesrenin resmedilmesi kelime ortasında ya da sonunda olması durumuna göre imlâ açısından farklılık arz etmektedir. Mushaf İmlâsı açısından şu da ifade edilmelidir ki kelime ortasında bulunan uzun kesreyi gösteren 'yâ' harfi/harfleri yazıda belirtilmenin yanında aynı kelime içerisinde sessiz harf olan 'yâ' harfiyle yanyana gelmesi durumunda zikredilen bu 'yâ' harflerinden biri kitâbette resmedilmeyerek hazfedilmektedir.³⁷² Haddizatında bu hazif meselesini alimler "iki aynı cismin yanyana gelmesi caiz değildir." kaidesiyle ifade etmişler,³⁷³ ve hazfetmenin asıl maksadının 'ihtisâr' olduğunu söylemişlerdir.³⁷⁴

Bu bağlamda Mushaf imlâsı açısından Mâide 5/111'deki "el-havâriyyîn/الحواريين" kelimesi, Âl-i İmrân 3/20 ve 75'de yer alan ve Cum'a 62/2'de geçmekte olan "el-ummiyyîn/الامين" kelimeleri ile Kur'ân-ı Kerim'de on üç yerde³⁷⁵ geçen "ennebiyyîn / النبيين" kelimelerinin ve Âl-i İmrân 3/79'da geçmekte olan "rabbâniyyîn / ربانيين" kelimesinin yazımında 'yâ'nın hazfi ile resmedilmiş, yani tek 'yâ' kullanılmıştır.³⁷⁶ Mukayesemize konu olan Mushaf'larda da aynı durum söz konusu olup, ayrıca Dâni ve İbn Necâh da zikredilen kelimelerin tek 'yâ' olarak resmedilmesi noktasında ittifak mevcuttur.³⁷⁷

³⁷² İbn Vesîk, *el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf*, s. 45; Mârğînî, *Delîlu'l-hayrân 'alâ mevrîdi'z-zamân*, s. 146; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 173.

³⁷³ Dâni, *el-Mukni'*, s. 56.

³⁷⁴ Dâni, *el-Mukni'*, s. 55.

³⁷⁵ Bakara 2/61, 177, 213; Âl-i İmrân 3/21, 80, 81; Nisâ 4/69, 163; İsrâ 17/55; Meryem 19/58; Ahzâb 33/7, 40; Zümer 39/69.

³⁷⁶ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 173.

³⁷⁷ İbn Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn*, C. II, ss. 150-335.

Tablo 2. 5. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Kesranın Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
الْحَوَارِیْنَ	الْحَوَارِیْنَ	Maide 5/111
الْأَمِیْنِ	الْأَمِیْنِ	Âl-i İmran 3/20, 75; Cuma 62/2
النَّبِیِّیْنَ	النَّبِیِّیْنَ	Geçtiği Yerler
رَبَّنِیْنَ	رَبَّنِیْنَ	Âl-i İmran 3/79

Bu minvalde Mushaf imlâsı açısından iki aynı resmin yanyana gelmesi genel manada uygun görülmesi de, bu uygulamanın hilâfına imlâ edilen kelimeler de mevcuttur. Nitekim kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda Mushaf'ların tamamında Mutaffifin 83/18'de yer alan "illiyyîn/علین" kelimesi kaide dışında bırakılarak kitâbette çift 'yâ' ile resmedilmiştir.³⁷⁸ Bu örneğin yanı sıra imlâ açısından resimde iki aynı harfin yanyana gelmesinde mevcut olan med harfî 'yâ' ile sessiz harf olan 'yâ'dan sonra zamirin gelmesi durumunda nadiren de olsa her iki 'yâ'nın resmedildiği görülmektedir.³⁷⁹

Mesela; Kâf 50/15'deki "efe'ayîna/أفیعینا" kelimesi, Şu'arâ 26/81'de yer alan "yuhÿîn/یحیین" ile Bakara 2/28, Enfâl 8/24, Hac 22/66, Rûm 30/40 ve Câsiye 45/26'da geçen "yuhÿikum/یحییکم" kelimeleri ile Yâsîn 36/79'de mevcut olan "yuhÿihâ/یحییها" kelimesinin yanında, Nisâ 4/86'da geçen "huyÿitum/حییتم" kelimeleri çift 'yâ' resmi ile yazılmış kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁰ Mushaf mukayesemizi ilgilendiren Haddâd Mushafı ve Fahrettin Bilgiç Mushaf'ında zikredilen kelimelerin imlâsı açısından birliktelik görülmektedir.³⁸¹

³⁷⁸ Dâni, *el-Muknî*, s. 55; İbn Vesîk, *el-Câmi limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf*, s. 45; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 174.

³⁷⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 174.

³⁸⁰ Dâni, *el-Muknî*, s. 56; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 174.

³⁸¹ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/28; Nisâ 4/86; Enfâl 8/24; Hac 22/66; Şu'arâ 26/81; Rûm 30/40; Yâsîn 36/79; Câsiye 45/26; Kâf 50/15; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*,

Uzun kesre/med harfi olan ‘yâ’ için verilen örnekler kelime ortasında geçmiş ‘yâ’ larla ilgili örnekler olup, kelime sonunda geçen ‘yâ’ harfinin durumu söz konusu olunca Bakara 2/26, Kasas 28/4 ve Ahzâb 33/53 ayetlerinde yer alan “yestehî/يستحي” kelimesi,³⁸² Enfâl 8/42’de geçmekte olan “men hayye/من حي” kelimesi ile Furkân 25/49’da geçmekte olan “linuhiyye/لنحي” kelimeleri, Ahkâf 46/33 ve Kıyâme 75/40 “en yuhiyye/ان يحيي” kelimesi Mushaf imlâsı sahasında tek ‘yâ’ olarak resmedilen bu kelimeler Haddâd Mushaf’ı için tamamen uyum sağlarken, Fahrettin Bilgiç Hattı Mushaf’da kahir ekserisi uyum sağlamakla beraber Furkân 25/49’da yer alan “لنحي” şeklinde çift ‘yâ’ imlâsıyla, Ahkâf 46/33 ve Kıyâme 75/40’da bulunan ilgili kelime de yine çift ‘yâ’ resmi ile “ان يحيي” şeklinde yazıya geçmektedir.³⁸³

Yûsuf 12/101’de geçen “veliyyî/ولى” kelimesi gibi kelimelerde med harfi olan ‘yâ’ ile sessiz harf olan ‘yâ’ resim olarak kelimenin nihayetinde peşpeşe gelmiş, ikinci konumunda olan bu ‘yâ’ harfleri bazısında sakin, bazısında harekeli olduğu bu özellikteki kelimeler Mushaf imlâsı açısından tek ‘yâ’ şeklinde resmedilmişlerdir.³⁸⁴

A’râf 7/196’da geçmekte olan “veliyyiya’llâh/ولى الله” kelimesi³⁸⁵ Mushaf mukayesemize konu olan Haddâd Mushaf’ında tek ‘yâ’ ile diğer Mushaf Fahrettin Bilgiç Hattı’nda ise çift ‘yâ’ ile resmedilmektedir.

Bakara 2/28; Nisâ 4/86; Enfâl 8/24; Hac 22/66; Şu’arâ 26/81; Rûm 30/40; Yâsîn 36/79; Câsiye 45/26; Kâf 50/15.

³⁸² İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C. II, s. 108. “يستحي” kelimesi ile ilgili mazî kipi Hicâz lehçesinde “استحيي” olarak çift ‘yâ’ şeklinde iken Temim ve Bekr b. Vâil lehçelerinde “استحي” şeklinde tek ‘yâ’ ile ele alınmıştır. İbn Muhaysın da tek ‘yâ’ ile kıraat etmiştir.(Bkz. Dimyâtî, *İthâf’ü Fudalâi’l-Beşer*, C. I, s. 382.) Temim ve Bekr b. Vâil lehçelerinde ‘yâ’-nın herhangi birisinin hazfedilme nedeni ile ilgili olarak dil bilimciler muhtelif açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Ahfeş “لاادري” kelimesindeki gibi kelimenin çokça isti’mâl edilmişinden dolayı hazfın vuku’ bulunduğunu ifade ederken, Sibeveyh ise iki ‘yâ’-nın peşpeşe gelişine bağlamaktadır.(Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 174.)

³⁸³ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı Kur’ân-ı Kerim*, Furkân 25/49, Ahkâf 46/33, Kıyâme 75/40.

³⁸⁴ İbn Vesîk, *el-Câmi limâ yuhtâcu ileyhi min resmî’l-mushâf*, s. 45; Mârğînî, *Delîlu’l-hayrân ‘alâ mevridi’z-zamân*, s. 147; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 174.

³⁸⁵ Söz konusu olan bu kelime aslında üç adet ‘yâ’ harfi barındırır. Bu harflerden ilki sakin, ikincisi harekeli, üçüncüsü ise meftûh’tur. Mushaf Müstensihleri ilk iki ‘yâ’-yı hazfetmişler, meftûh olan üçüncü ‘yâ’ harfini bâkî bırakmışlardır. Bkz. İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C. III, s. 590; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 174.

Tablo 2. 6. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Kesre/Med Harfi Olan ‘yâ’ Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
يَسْتَحْيِي	يَسْتَحْيِي	Bakara 2/26, Kasas 28/4; Ahzab 33/53
وَلَيْسَ اللَّهُ	وَلَيْسَ اللَّهُ	Â'râf 7/196
لَنُحْيِي	لَنُحْيِي	Furkan 25/49
بِحْيِي	بِحْيِي	Ahkâf 46/33; Kıyâme 75/40

Zâid olan ‘yâ’ harfleri fiille birlikte buldukları zaman mef’ûl, isimle birlikte buldukları zaman ise muzâfun ileyh pozisyonunda yer alan mütakellim/birinci şahıs zamiri olarak işlev görür³⁸⁶ ve kelime sonunda yer alan bu ‘yâ’ harfleri umumiyetle hazif meselesinin mevzuunda yer alırlar. Dâni’ye göre kendinden önceki kesrenin alametine bağlı olarak hazif meselesi³⁸⁷ ile ilgili Mushaf imlâsında bazı yerde imlâ olarak resmedilmeyen söz konusu ‘yâ’ harfini ilgilendiren kelimeler tabloda şu şekilde ele alınmaktadır:

³⁸⁶ İbn Vesîk, *el-Câmi’ limâ yuhtâcu ileyhi min resmi’l-muhaf*, s. 46; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 175.

³⁸⁷ Dâni, *el-Muknî*, ss. 38-40.

Tablo 2. 7. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Ayet sonunda Yer Alan Hazif Meselesinin Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
فَارْهَبُونَ	فَارْهَبُونَ	Bakara 2/40, Nahl 16/51
فَاتَّقُونَ	فَاتَّقُونَ	Bakara 2/41; Nahl 16/2; Zümer 39/16
وَلَا تَكْفُرُونَ	وَلَا تَكْفُرُونَ	Bakara 2/152
وَأَطِيعُونَ	وَأَطِيعُونَ	Âl-i İmran 3/50; Şuarâ 26/108, 110, 126, 131, 144, 150, 163, 179; Zuhruf 43/63; Nuh 71/3
يُكَذِّبُونَ	يُكَذِّبُونَ	Şuarâ 26/12; Kasas 27/34
يَقْتُلُونَ	يَقْتُلُونَ	Şuarâ 26/14; Kasas 27/33
يَهْدِينَ	يَهْدِينَ	Şuarâ 26/78
يَسْقِينَ	يَسْقِينَ	Şuarâ 26/79
يَسْفِينِ	يَسْفِينِ	Şuarâ 26/80

Âlimler tabloda gösterilmiş olan imlâ resimlerinin sebepleri ile ilgili muhtelif görüşler beyan etmişlerdir. Sîbeveyh ve İbn Vesîk'e göre³⁸⁸ bu yazılardaki imlâ ile ilgili "ayet sonu uyumu sağlama" olarak görüş serdederken, Ferrâ ve Dânî, kendilerinden önce gelen kesrelerin, bu harflere karşılık gelmelerini hüccet göstermişlerdir.³⁸⁹ Bu bağlamda Sîbeveyhi "Hazfe uğramayanlar ile hazfe uğramaması uygun görülenlerin tamamı, ayet sonlarında hazfedilir." sözü ile ayet sonu olan yerlerin istisnâlığına dikkat çekmekte, diğer yerlerde hazfi uygun olmayan kelimelerin ayet sonunda hazfedildiğini ifade etmektedir.³⁹⁰

Ayetin ortası ve ayetin sonunda yer alan zikredilen nitelikteki kelimelerle ilgili ayetin ortasında yer alan kelimedede hazif meselesi mevzu edilmezken, ayetin

³⁸⁸ İbn Vesîk, *el-Câmî' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf*, s. 48; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 176.

³⁸⁹ Dânî, *el-Muknî'*, s. 38; Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-kur'ân*, Beyrut, 1980, C. I. s. 90, C. III. s. 260; Bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 176.

³⁹⁰ Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyhi*, C. II., s. 289; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 176.

sonunda yer alan kelime hazfîn vuku' bulması dile getirilen kelimelerdeki haziflerde ilgili kelimenin ayetin nihayetinde bulunmasının etkisini ortaya koymaktadır.³⁹¹ Bu meyanda “ellezî halakanî fehuve yehdîni ve'ilezî hüve yut'imunî ve yeskîni” (وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ) Şu'arâ 26/78-81 ayetlerinde geçen “halakanî/خالقنى” kelimesi, “yehdîni/يهدىنى” kelimesi, “yut'imunî/يطعمنى” ve “yeskîni/يسقىنى” kelimeleri aynı özellikleri barındırmalarına rağmen, ayet-i kerimenin ortasında yer alan “خالقنى” ve “يطعمنى” kelimeleri med harfî olan 'yâ'nın isbat edilmesiyle resmedilirken, ayetin sonunda yer alan kelime med harfinin hazfî şeklinde kitâbete geçmiştir.³⁹² Burada cereyan durum, Sîbeveyhi ile İbn Vesîk'in ifadesini destekler nitelikte olup, nitekim bazı kıraat imâmları/râvîlerinin bu gibi kelimeleri vasıl ve vakıf halinde bazı Kurrâ'nın ise sadece vasıl halinde isbât-ı yâ ile kıraat etmeleri teyit edilir olarak zikredilmektedir.³⁹³ İmâm-ı Ya'kub, usul olarak ayet sonundaki 'yâ' harflerini isbat ile okurken, bazı kıraat alimleri ise Kur'ân-ı Kerim'deki muhtelif kelimeleri Kıraat İmâmı Ya'kub'a muvafakat ederek isbat ile okumuşlardır.³⁹⁴

Fahrettin Bilgiç Mushafı'nda Neml 27/36'daki “â'tâniya/أتاني” kelimesi 'yâ'nın isbatı olmaksızın müstakil bir 'yâ harfî resimde gösterilmiş, Haddâd Mushaf'ında ise 'yâ' resimde görülmemiş yani hazfedilmiştir. Rûm 30/53'de yer alan “bihâdi/بيد” kelimesinde, Kamer 54/5'de yer alan “tuğni/تغن” kelimesi ve Kâf 50/41'deki “yunâdi/يناد” kelimesi “yâ” hazfî ile her iki Muhaf'ta da kitabetteki yerini almıştır.³⁹⁵ Bu durumla alakalı kelimeler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

³⁹¹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 177.

³⁹² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 177.

³⁹³ Bkz. Alemuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ ve kemâlu'l-ikrâ*, nşr. Abdükerîm Zubeydî, Beyrut, 1413/1993, C. II. s. 498 vd.

³⁹⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, C.II. s. 190. Burada zikredilen muhtelif kelimeler şunlardır: “nezîr/نذير” “va'id/وعيد” “el-mute'âl/المتعال” “el-vâd/الواد” “ehânen/اهانن” “ekramen/اكرمن” “et-Tenâd/التناد” “et-telâk/التلاق” “ed-du'â/الدعاء” “nuzur/نذير” “tercumûn/ترجمون” “fe'tezilûn/فاعتزلون” “turdîn/تردين” “yunkizûn/ينقذون” “yukezzibûn/يكنذبون” “neki'r/تكير”

³⁹⁵ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'ân-ı Kerim*, Neml 27/36; Rûm 30/53; Kamer 54/5; Kâf 50/41; *el-Huseynî, Haddâd Mushafı*, Neml 27/36; Rûm 30/53; Kamer 54/5; Kâf 50/41.

Tablo 2. 8. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Kelime Sonu Yer Alan Hazif Meselesinin Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
فَاءَاتِنِ	فَاءَاتِنِ	Neml 27/36 ★
بِهَدِ	بِهَدِ	Rum 30/53
فَمَا تُغْنِ	فَمَا تُغْنِ	Kamer 54/5
يُنَادِ	يُنَادِ	Kâf 50/41

Uzun kesre ile ilgili son harfi illetli olarak bulunan fiil ya da isimlerdeki meseleye gelince zikredilen kelimeler kaide gereği daima ‘yâ’nın hazfî ile resmedilmektedir.³⁹⁶ Dâni’ye göre bu kelimelerin resmedilişi yönünden Mushaf’lar arasında imlâ farklılığı bulunmamaktadır.³⁹⁷ Bu özellikteki kelimeler Ra’d 13/10’deki “müstahfin/مستخف” kelimesi, Ra’d 13/34 ve 37, Sâd 38/15 ve Mü’min 40/21’de yer alan “vâkın/واق” kelimeleri, Ra’d 13/7 ve 33, Zümer 39/23 ve 36 ile Mü’min 40/33’de geçmekte olan “hâdin/هاد” kelimesi, Bakara 2/173, En’âm 6/145, Nahl 16/115’de bulunan “bâğın/باغ” kelimesi, Mushaf’lar açısından imlâ farklılığı söz konusu değildir.

Zikredilen özellikler çerçevesinde nâkıs isimler marife olarak geldiğinde sonda bulunan ‘yâ’ harfî kaide gereği isbat ile resmedilmektedir. Bu kaidenin Mushaf imlâsında dokuz yerde istisnası olduğu yani ‘yâ’ harfinin hazfî vuku’ bulunduğu ifade edilmektedir.³⁹⁸ Söz konusu kelimeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

³⁹⁶ Dâni, *el- Mukni*, s. 42.

³⁹⁷ Dâni, *el- Mukni*, s. 42.

³⁹⁸ Betül Özdirek, *İbnü'l-Bevvâb Mushafı ve İmlâ Yapısı*, Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s. 109.

Tablo 2. 9. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Kesranın Son Harfi İletli Olan İsim ya da Fiildeki Hazif Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
مُسْتَحْفٍ	مُسْتَحْفٍ	Ra'd 13/10
وَاقٍ	وَاقٍ	Ra'd 13/34, 37; Sad 38/15; Mümin 40/21
هَادٍ	هَادٍ	Ra'd 13/7, 33; Zümer 39/23, 36 Mümin 40/33
بَاغٍ	بَاغٍ	Bakara 2/173; En'am 6/145; Nahl 16/115

Uzun kesrenin kitâbeti ile ilgili olarak münâdâ olan kelimelere de dikkat çekmek icap etmektedir. Münâdâ, kelimenin sonunda yer alan med harfi 'yâ'nın birinci şahıs zamirine muzaf olduğu vakit ve nidâ edatı da zaman zaman yazıda resmedildiği, zaman zaman da hazfedilmesidir.³⁹⁹ Bu bağlamda hazifle ilgili bu yerlerin az bir kısmı istisnâî olarak 'yâ' harfinin isbatı söz konusu olmuştur.⁴⁰⁰ Nitekim "yâ ibâdi/يعباد" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçmekte olup, Ankebût 29/56 ve Zümer 39/53'de "يعبادى" resmi ile 'yâ' harfinin isbatıyla yazılmıştır. Zümer 39/10 ve 16'da geçmekte olanlar "يعباد" şeklinde "yâ'nın hazfiyle resmedilmektedir. Zuhruf 43/68'de geçmekte olan münâdâyâ gelince sonunda yer alan med harfinin resimde isbat ya da hazfedilmesi noktasında Mushaf'da imlâ farklılığı olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁰¹ Asım kıraatı Hafs rivâyetini esas alan çalışmamıza konu olan her iki Mushaf'ın da zikredilen kelimelerin yazımında mutabık olduğu, imlâ farklılığının bulunmadığı görülmektedir.⁴⁰²

Uzun Kesrenin resmedilmesi ile ilgili özellikler buraya kadar aktarılan kelimelerle sınırlı olmayıp, daha başka kelimelerin de olduğu bilinmelidir. Nitekim İbn Vesîk'e göre zikredeceğimiz yirmi üç yerde geçen bu kelime öbeklerindeki 'yâ'

³⁹⁹ Dâni, *el-Muknî*, s. 41; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 181.

⁴⁰⁰ Dâni, *el-Muknî*, s. 38; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 182.

⁴⁰¹ İbn Necâh, *Muhtasarü't-tebyîn*, C. II. ss. 140-141; İbn Vesîk, *el-Câmi' limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushâf*, s. 46; Bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 182.

⁴⁰² Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim*, Ankebût 29/56; Zümer 39/10, 11, 53; Zuhruf 43/68; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Ankebût 29/56; Zümer 39/10 ve 16; Zuhruf 43/68.

harfleri hazif sebebiyle resimde imlâ olarak yer almamaktadır.⁴⁰³ İşaret edilen kelimeler şunlardır; “de’âni/دعان” (Bakara 2/196), “vettekûni/واتقون” (Bakara 2/197), “Ûttebe’ani/اتبعن” (Âl-i İmrân 3/20), “vehâfûni/وخافون” (Âl-i İmrân 3/175), “ve’hşevni/واخشون” (Mâide 5/3 ve 5/44), “hedâni/هدان” (En’âm 6/80), “kîdûni/كيدون” (Â’raf 7/195), “tes’elni/تسنلن” (Hûd 11/46), “tuhzûni/تحزون” (Hûd 11/78), “ye’ti/يات” (Hûd 11/105), “tu’tûni/توتون” (Yûsuf 12/66), “eşraktumûni/اشركتمون” (İbrâhîm 14/22), “ahharteni/اخرتن” (İsrâ 17/62), “yehdiyeni/يهديين” (Kehf 18/24), “terani/ترن” (Kehf 18/39), “yu’tiyeni/يوتين” (Kehf 18/40), “tu’allimeni/تعلمن” (Kehf 18/66), “tettebiâni/تتبعن” (Tâhâ 20/93), “etumiddûneni/اتمدونن” (Neml 27/36), “ittebi’ûni/اتبعون” (Mü’min 40/38 ve Zuhruf 43/61). Nitekim zikredilen kelimeler incelendiğinde ‘yâ’ nın isbatının buralarda söz konusu olmayarak Mushaf’lar arasında imlâ birlikteliğinden bahsetmek mümkündür. Dâni de İbn Vesîk gibi bu kelimelerle ilgili ‘yâ’nın hazfedilme meselesinin kendilerinden önceki kesre harekelere delalet etmesidir.⁴⁰⁴

Bu kelimeler özelinde ele alındığında Kıraat İmâmlarından Ebû Amr, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb’un zikredilen kelimelerden sekizinde ‘yâ’ harflerinin isbatı ile kıraat ettikleri görülmektedir.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Dâni, *el-Muknî*, ss. 38-39.

⁴⁰⁴ İbn Vesîk, *el-Câmî’ limâ yuhtâcu ileyhi min resmi’-i-mushaf*, s. 50; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 183.

⁴⁰⁵ Dâni, *el-Muknî*, s. 38; İsbat-ı ‘yâ’ ile zikredilen kelimeler şunlardır: “واتقون” (2/197), “وخافون” (Âl-i İmrân 3/175), “واخشون” (Mâide 5/3, 5/44), “هدان” (En’âm 6/80), “كيدون” (A’raf 7/195), “تحزون” (Hûd 11/78), “اشركتمون” (İbrâhîm 14/22), “اتبعون” (Zuhruf 43/61); Bkz. Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 183.

Tablo 2. 10. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Kesranın Resmedilmesinde “yâ” Harfinin Hazif Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
وَأَتَّقُوا	وَأَتَّقُونَ	Bakara 2/197
وَأَخَافُونَ	وَأَخَافُونَ	Âl-i İmrân 3/175
أَشْرَكَكُمْ	أَشْرَكَكُمْ	İbrâhim 14/22
أَتَمِدُونَ	أَتَمِدُونَ	Neml 27/36

2.3.2. Uzun Damme'nin İmlâ Özellikleri

‘Vâv’ harfi imlâ açısından hareke vasfı ile uzun damme olarak isti’mâl edilmiş olup, bunun yanında uzun damme diye vasıflandırdığımız ‘vâv’ın hali kelime ortası ve kelime sonundaki durumuna göre farklılık oluşturmaktadır. Uzun damme ile ilgili çoğu zaman kelimenin ortasında yer aldığında resim olarak imlâ edilmekle birlikte, cemi ‘vâv’ı olarak addedilen ‘vâv’ ile nefsi kelimedenden yani sessiz harf olan ‘vâv’ peşpeşe gelirse iki ‘vâv’ dan birisi hazfedilerek ilgili kelime tek ‘vâv’ ile resimde gösterilir.⁴⁰⁶ Kastedilen kelimelere gelince “فَاوَا” (Kehf 18/16), “فَادِرُوا” (Âl-i İmrân 3/168), “لِيسُوا” (İsrâ 17/7), “الغاون” (Şu’arâ 26/94 ve 224), “يَسْتُونَ” (Tevbe 9/19, Nahl 16/75 ve Secde 32/18) ve “تَلُونَ” (Âl-i İmrân 3/153) kelimelerinde cemi ‘vâv’ı bulunan uzun damme yer almakta, Mushaf mukayesemize konu olan Haddâd Mushaf’ı ilgili kelimelerden Âl-i İmrân 3/168’de yer alan “فَادِرُوا” kelimesi hariç diğer kelimeleri ihtiyat için küçük ‘vâv’ harfi ile de resmederek imlâ etmiş, lakin Fahreddin Bilgiç Mushaf’ında tek ‘vâv’ ile yazılarak imlâyâ ittibâ’ edilmiştir.⁴⁰⁷ Tabloda şu şekilde yer almaktadır:

⁴⁰⁶ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 185.

⁴⁰⁷ el-Huseynî, *Haddâd Mushaf’ı*, Âl-i İmrân 3/168.

Tablo 2. 11. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Dammenin Cemi Vavının Hazif Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
فَاوْرًا	فَاوْرًا	Kehf 18/16 ★
فَادْرُؤًا	فَادْرُؤًا	Âl-i İmrân 3/168
لَيْسُؤًا	لَيْسُؤًا	İsrâ 17/7
وَالْغَاوُونَ	وَالْغَاوُونَ	Şuarâ 26/94, 224 ★
لَا يَسْتُونَ	لَا يَسْتُونَ	Tevbe 9/19; Nahl 16/75; Secde 32/18 ★
وَلَا تَلُون	وَلَا تَلُون	Âl-i İmrân 3/153 ★

Bu konuda yine bir başka kelime Kur’ân-ı Kerim’de on altı yerde geçmekte olan “داود” kelimesi⁴⁰⁸ ve A’râf 7/20’de yer alan “ورى” kelimelerinde nefsi kelimedden olan ‘vâv’ ile uzun damme denilen ‘vâv’ harfi peşpeşe gelmiş, hazif sebebiyle de tek ‘vâv’ olarak resmedilmiştir.⁴⁰⁹ Dâni resmedilen ‘vâv’ harfinin kelimenin aslından olduğu görüşünü ifade etmiş,⁴¹⁰ İbn Necâh ise bu görüşün hilafına bir durumun ihtimal dâhilinde yer alamayacağına dikkat çekmiştir.⁴¹¹ Mukayesemize konu olan Mushaf’larda Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushaf’ında her iki kelimedede de ‘vâv’

⁴⁰⁸ Bakara 2/251; Nisâ 4/163; Mâide 5/78; En’âm 6/84; İsrâ 17/55; Enbiyâ 21/78 ve 79; Neml 27/15 ve 16; Sebe’ 34/10 ve 13; Sâd 38/17, 22, 24, 26, 30.

⁴⁰⁹ Bkz. İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. II. ss. 97-299-375; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 186.

⁴¹⁰ Dâni, *el-Muknî*, s. 43; İbn Vesik, *el-Câmî’ limâ yuhtâcu ileyhi min resmi’l-mushaf*, s. 43; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 186.

⁴¹¹ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. II., s. 299, C. III., s. 533. İbn Necâh “داود” kelimesindeki ‘elif’in hazfedilmesinin imkân dahilinde olamayacağını, aksi takdirde ‘vâv’ın hali hazırda hazfedildiğini, buna ilaveten ‘elif’in de hazfedilme durumunda ilgili kelimenin yapısının küllî manada bozulacağını ifade etmektedir.

harfi hazfedilmeksizin resmedilmiş olup,⁴¹² Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ında ise tek 'vâv' ile Resmu'l-Mushaf'a uygun şekilde imlâ edilmiştir.⁴¹³

Tablo 2. 12. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Damme İsmi verilen Vavın Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
دَاوُدُ	دَاوُدُ	Bakara 2/251; Nisa 4/163; Maide 5/78; En'am 6/84; İsrâ 17/55; Enbiya 21/78, 79; Neml 27/15, 16; Sebe' 34/10, 13; Sad 38/17, 22, 24, 26, 30 ★
مَأْوَدِرِي	مَأْوَدِرِي	A'râf 7/20 ★

Uzun dammeyi resimde ifade eden 'vâv'ın, kelime sonundaki durumunda ise kahir ekserisinin kitâbette resmedildiği görülmekte, lakin bu hususta istisnai durumların da bulunduğu zikredilmektedir.⁴¹⁴ Zikredilen bu kelimelere gelince bunlar: “yed'u/يدع” (İsrâ 17/11, Kamer 54/6), “yemhu/يمح” (Şûrâ 42/24) ve “sened'u/سندع” (Alak 96/18) bu kelimelerin yazımında Mushaf imlâsı açısından 'vâv'ın hazfî söz konusu olup, bu bağlamda Mushaf'ların tamamında mutabakat sağlandığı gözlenmektedir.⁴¹⁵ Muhtelif kaynaklarda Tahrîm 66/4'te yer alan “sâlihu/صالح” lafzında da 'vâv' harfinin hazfî meselesi söz konusu olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁶

2.3.3. Uzun Fetha'nın İmlâ Özellikleri

Uzun Fethanın imlâsı diğer uzun harekelere göre daha çetrefilli bir yapıya sahiptir. Bunun da başlıca sebebi uzun fethada 'elif' kullanılmasının yanında bazı

⁴¹² Bkz. el-Huseynî, Haddâd Mushafı, Bakara 2/251; Nisâ 4/163; Mâide 5/78; En'âm 6/84; İsrâ 17/55; Enbiyâ 21/78 ve 79; Neml 27/15 ve 16; Sebe' 34/10 ve13; Sâd 38/17, 22, 24, 26, 30, A'râf 7/20.

⁴¹³ Bilgiç, Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/251; Nisâ 4/163; Mâide 5/78; En'âm 6/84; İsrâ 17/55; Enbiyâ 21/78 ve 79; Neml 27/15 ve 16; Sebe' 34/10 ve13; Sâd 38/17, 22, 24, 26, 30, A'râf 7/20.

⁴¹⁴ Hamed, *Resmu'l-Mushaf dirâse luğaviyye târihiyye*, s. 299; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 186.

⁴¹⁵ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim*, İsrâ 17/11; Kamer 54/6; Şûrâ 42/24; Alak 96/18; el-Huseynî, *Haddâd Mushaf'ı*, İsrâ 17/11; Kamer 54/6; Şûrâ 42/24; Alak 96/18.

⁴¹⁶ Mârğînî, *Delîlu'l-hayrân 'alâ mevrîdi'z-zamân*, s. 149; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 186.

durumlarda ‘yâ’ ve ‘vâv’ harfinin de kullanılmasından kaynaklanmaktadır.⁴¹⁷ Bu açıdan uzun fethayı ele alırken evvel emirde ‘elif’ olarak imlâ edildiği yerleri tedkîk etmeye çalışacağız. Uzun fethaya işaret eden ‘elif’ler kelimenin ortasında resmedilmesi bakımından genel olarak hazfedilmiş, yani resimde gösterilmemiştir. İbn Necâh’ın ifadesine göre kullanım açısından çokça yer alan cem-i sâlim ve zâtında iki ‘elif’ barındıran cem-i müennes sâlimlerde kelime ortasındaki uzun fetha olarak isimlendirilen ‘elif’lerin hazfininin gerçekleşmesidir.⁴¹⁸

Mesâhif-i Osmâniyye’nin istinsâh çalışmalarının yapıldığı döneme yakın olan h. 31 tarihinin yer aldığı Kâhire kitâbesinde kelime ortasındaki ‘elif’ler yazıda imlâ edilmemiş, “kitâb/كتب”, “hicâzî/حزبي” ve “selâsîne/ثلثين” gibi kelimeler uzun fetha denilen ‘elif’le resmedilmemektedir.⁴¹⁹ Bahsi geçen bu yazım tarzı aslında Arap yazısının menşeinin dayandığı Nabat yazısının temel özelliklerindedir.⁴²⁰ Genellik arzeden bu durumun aksine Mushaf imlâsı edebiyatında uzun fethanın kelimenin ortasında isbat edilerek resmedildiği yerlerden de bahsedilmektedir. Mesela İsrâ 17/93’te bulunan “subhân/سبحان” kelimesi, Cin 72/9’da geçmekte olan “el-âne/الان” kelimesi, Fussilet 41/12’de bulunan “semâvât/سموات” kelimesi, Ra’d 13/5, Neml 27/67 bir de Nebe’ 78/40’da geçen “turâben/ترابا” kelimesi, Yûsuf 12/2 ile Zuhruf 43/3’te yer alan “kur’ânen/قرانا” kelimesi, Yûnus 10/15 ve 10/21’deki “âyâtinâ/آياتنا” kelimesi, Ra’d 13/38, Hıcr 15/4, Kehf 18/27 ve Neml 27/1’de geçen “kitâb/كتاب” kelimesi, son olarak da Zâriyât 51/52’de bulunmuş olan “sâhir/ساحر” kelimesi ortasında bulunan uzun fetha diye ifade edilen ‘elif’lerin kitâbete yansıdığı yerlerdir.⁴²¹

Kral Fuâd /Mısır Mushaf’ı dediğimiz Haddâd Mushaf’ı ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’larına bakıldığında ilgili kelimelerin imlâları zikredilen ayetlerde Yûsuf 12/2 ile Zuhruf 43/3’te yer alan “قرءنا” kelimesi hariç diğerlerinin ‘elif’ resmi

⁴¹⁷ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 189.

⁴¹⁸ İbn Necâh, *Muhtasarı’t-tebyîn*, C. II., ss. 30-34.

⁴¹⁹ Nâmî, *Aslu’l-Hattî’l-‘Arabî ve Târîhu*, s. 91; Maşalı, *Metin Yapısı Kur’an’ın*, s. 190.

⁴²⁰ Nâmî, *Aslu’l-Hattî’l-‘Arabî*, s. 88.

⁴²¹ Dâni, *el-Muknî*, ss. 27-28; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss. 190-191.

ile yazılmış,⁴²² belirtilen iki sûredeki “قرءنا” kelimesi ise ‘elif’in hazfî ile resmedilmiş,⁴²³ Kur’ân-ı Kerim’in diğer yerlerinde geçen “قران” kelimesi uzun fetha diye isimlendirilen ‘elif’in Ziyâdesi ile imlâya geçmiştir.

Tablo 2. 13. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Fethanın Kelime Ortasında Elifle Resmedilmesinin Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
سُبْحَانَ	سُبْحَانَ	İsrâ 17/93
آلَانَ	آلَانَ	Cin 72/9
سَمَوَاتِ	سَمَوَاتِ	Fussilet 41/12
تُرَابًا	تُرَابًا	Ra’d 13/5; Nebl 27/67; Nebe’ 78/40
قُرْءَانًا	قُرْءَانًا	Yûsuf 12/2; Zuhruf 43/3
ءَايَاتِنَا	ءَايَاتِنَا	Yûnus 10/15, 21
كِتَابٌ	كِتَابٌ	Ra’d 13/38; Hıcr 15/4; Kehf 18/27; Nebl 27/1
سَاحِرٌ	سَاحِرٌ	Zâriyât 51/52

Mushaf’da istisnaları bulunmakla birlikte, kelime sonunda yer alan ‘elif’lerin yani uzun fethanın imlâsı isbât-ı elif olarak resmedilmiştir. Bu bağlamda Nûr 24/31, Zuhruf 43/49 ve Rahmân 55/31’de yer alan “eyyuhâ/يها” kelimesi, kelimenin sonunun ‘elif’in hazfî ile “يه” şeklinde resmedildiği⁴²⁴ ve mukayeseye konu olan Mushaf’lar arasında da mutabakatın olduğu gözlenmektedir. Zikredilen bu kelime

⁴²² Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, İsrâ 17/93; Cin 72/9; Fussilet 41/12; Ra’d 13/5; Nebl 27/67; Nebe’ 78/40; Yûnus 10/15 ve 10/21; Ra’d 13/38; Hıcr 15/4; Kehf 18/27; Nebl 27/1; Zâriyât 51/52; *el-Huseynî, Haddâd Mushafı*, İsrâ 17/93; Cin 72/9; Fussilet 41/12; Ra’d 13/5; Nebl 27/67; Nebe’ 78/40; Yûnus 10/15 ve 10/21; Ra’d 13/38; Hıcr 15/4; Kehf 18/27; Nebl 27/1; Zâriyât 51/52.

⁴²³ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Yûsuf 12/2; Zuhruf 43/3; *el-Huseynî, Haddâd Mushafı*, Yûsuf 12/2; Zuhruf 43/3.

⁴²⁴ Dâni, *el-Mukni*, s. 28; İbn Necah, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. IV, s. 904.

anılan yerlerde ‘elif’in hazfî ile resmedilirken, Kur’ân-ı Kerim’in diğer yerlerinde kelimenin sonunda ‘elif’in isbat edilmesi şeklinde imlâ edilmiştir.⁴²⁵

Nidâ edatı olan ‘ya’ harfî ile tenbih edatı olan ‘hâ’nın sonunda yer alan med harfî ‘elif’ler yani uzun fetha diye zikredilen ‘elif’ de, istisnalar arasında yer almış, ihtimal ki kelime ortasında bulunan durumu gibi değerlendirilerek hazfî söz konusu olmuştur.⁴²⁶ Bahsi geçen bu kelimeler, (Hûd 11/81 ve Şu’arâ 26/167)’de geçen “yâ lûtu/يلوط” kelimesi ile muhtelif yerlerde geçen “yâ kavmi/يقوم” kelimeleri, (Meryem 19/28)’de “yâ uhte/ياخت” kelimesi, (Hûd 11/44)’de yer alan “yâ ardu/يارض” kelimesi, Kur’ân’da bütün geçtiği yerlerde “hâzâ/هذا” kelimesi, “hâ’ulâ’i/هولاء” ile “hâ entum/هانتم” Kur’ân-ı Kerim’de kırk kusur yerde geçmekte olup, ‘elif’ Ziyâdesiz olarak resmedilmektedir.⁴²⁷

Uzun fetha diye ifadelendirilen med harfî ‘elif’in peşinden bir zamirin gelmesi halinde bahsedilen ‘elif’ harfî kelime ortasında olarak addedilmiş ve yazıdan düşürülerek hazfedilmiş bir şekilde kitâbete geçirilmiştir. Bu duruma örnek olan kelimelere gelince; “fe-enceynâhu/فانجينه” kelimesi altı yerde geçmekte olup,⁴²⁸ (Enbiyâ 21/9)’da yer alan “fe-enceynâhum/فانجينهم” kelimesi, (Yûsuf 12/68, Kehf 18/65, Enbiyâ 21/80, Yâsîn 36/69)’da bulunan “allemnâhu/علمنه” kelimesi, (Sâffât 37/147, Zâriyât 51/38)’de “erselnâhu/ارسلنه” kelimesi ve (Zâriyât 51/48)’de geçen “feraşnâhâ/فرشنها” kelimelerine zamir bitiştigi, bu minvalde kelime sonunda yer almış olan uzun fetha vasfındaki ‘elif’ler kelimenin ortasında değerlendirmeye tâbî tutularak mezkûr ‘elif’ler imlâda resmedilmemiştir.⁴²⁹ Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushafî ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’ının da zikredilen kelimelerin imlâsında ‘elif’in hazfî ile Mushaf’lar arasında kitâbette birliktelik söz konusudur.⁴³⁰ Bu kelimeler tabloda şu şekilde yer almaktadır:

⁴²⁵ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 194.

⁴²⁶ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 195.

⁴²⁷ Dâni, *el-Muknî*, s. 24; Bkz. İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. II. ss. 101-102; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 195.

⁴²⁸ A’râf 7/64, 72 ve 83; Şu’arâ 26/119; Neml 27/57, Ankebût 29/15.

⁴²⁹ Bkz. Dâni, *el-Muknî*, s. 26.

⁴³⁰ Bkz. Hattat Fahrettin Bilgiç’in istinsah ettiği Mushaf ve Haddâd Mushaf’ı diye anılan Kral I. Fuâd’ın istinsah ettirdiği Melik Fuâd Nüşhası olarak da bilinen Mushaf’taki ilgili ayetler olan A’râf 7/64, 72, 83; Şu’arâ 26/119; Neml 27/57, Ankebût 29/15; Enbiyâ 21/9; Yûsuf 12/68; Kehf 18/65; Enbiyâ 21/80; Yâsîn 36/69; Sâffât 37/147; Zâriyât 51/38 ve 48.

Tablo 2. 14. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Uzun Fethadan Sonra Zamirin Gelmesi İle Elifin Hazif Mukayesesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
فَأَنْجَيْنَاهُمْ	فَأَنْجَيْنَهُمْ	Enbiyâ 21/9
عَلَّمْنَاهُ	عَلَّمْنَاهُ	Yûsuf 12/68, Kehf 18/65, Enbiyâ 21/80, Yasin 36/69
وَأَرْسَلْنَاهُ	وَأَرْسَلْنَاهُ	Sâffât 37/147, Zâriyât 51/38
فَرَشْنَاهَا	فَرَشْنَاهَا	Zâriyât 51/48

Uzun fetha olarak bilinen ‘elif’ harfinin ‘yâ’ şeklinde resmedildiği durumlar mevcut olup, kıraat kaynaklarında “zevâtu’l-yâ” diye isimlendirilerek hem isim hem de fiil formatındaki kelimelerin sonunda yer alan uzun fetha ki; sonrasında zamir bulunsun ya da bulunmasın, akabindeki kelimenin ilk harfi sakın olsun veyahut olmasın ‘yâ’ resmi ile yazılan kelimelerdir.⁴³¹ Bu özellikteki kelimeler şunlardır: (Bakara 2/286 ve Tevbe 9/51)’de yer alan “mevlânâ/مولينا” kelimesi, (Secde 32/19, Necm 53/15, Nâzi’at 79/39 ve 41)’de geçmekte olan “el-me’vâ/الماوى” kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de dokuz yerde geçen “mesvâ/مثنوى” kelimesi,⁴³² (Nâzi’at 79/31)’de bulunan “mer’âhâ/مرعيها” kelimesi, yine dört yerde geçen “erâkum/اريكم” kelimesi,⁴³³ (Yûsuf 12/69, 99; Kehf 18/10)’de yer alan “âvâ/اوى” kelimesi, Kur’ân’da dört yerde geçen “da’vâhum/دعويهم” kelimeleri,⁴³⁴ (Tevbe 9/35)’de bulunan “yuhmâ/يحمى” kelimesi ile yine aynı ayette geçen “fe-tukvâ/فتكوى” kelimeleri İbn Necâh’a göre ‘yâ’ asıllı olup, ‘yâ’ harfi ile resmedilmeleri hüccet gösterilmekte ayrıca muhtelif kıraat imâmları tarafından imâle⁴³⁵ ile okunmaktadır.⁴³⁶ İlgili kelimelerin tetkik edilmesi neticesinde Mushaf imlâsı açısından kelime iskeleti olarak resmedilme yönünde ittifak söz konusu olup, uzun fetha olan ‘elif’ harfleri ‘yâ’ olarak imlâ edilmektedir. Tablo şeklinde bu bilgiler somut hale getirilebilmektedir.

⁴³¹ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 195.

⁴³² Âl-i İmrân 3/151; Nahl 16/29; Ankebût 29/68; Zümer 39/32, 60 ve 72; Mü’min 40/76; Fussilet 41/24; Muhammed 47/12.

⁴³³ Âl-i İmrân 3/152; Hûd 11/29, 84; Ahkâf 46/23.

⁴³⁴ A’râf 7/5; Yûnus 10/10 (iki defâ geçmektedir); Enbiya 21/15.

⁴³⁵ Fetha harekeyi kesreye ya da ‘elif’i ‘yâ’ harfine meylettirmek/eğmektir. Bkz. Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimler Sözlüğü*, s.52.

⁴³⁶ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. III. ss. 586-602-621; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 196.

Tablo 2. 15. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Zevâtü'l-Yâ Mukayeseleri

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
مَوْلَانَا	مَوْلَانَا	Bakara 2/286 ve Tevbe 9/51
الْمَأْوَى	الْمَأْوَى	Secde 32/19, Necm 53/15, Nâziat 79/39, 41
وَمَرَّعَهَا	وَمَرَّعَهَا	Nâziat 79/31
ءَاوَى	اَوَى	Yûsuf 12/69, 99 ★
يُحْمَى	يُحْمَى	Tevbe 9/35
دَعْوَاهُمْ	دَعْوَاهُمْ	Â 'râf 7/5; Yunus 10/10; Enbiyâ 21/15
اَوَى	اَوَى	Kehf 18/10
مَثْوَاهُ	مَثْوَاهُ	Yûsuf 12/21

Uzun fethanın 'yâ' harfi şeklinde resmedildiği hallerin istisnaları da bulunmakla birlikte, kastedilen kelimelerin bir kısmını belli bir kaide çerçevesinde incelemek mümkündür. Bu kastedilen kaide “zevâtü'l-yâ” olarak isimlendirilen kelime uzun fetha olarak zikredilen 'elif'den önceki harfin de 'yâ' harfi olmasını ihtivâ etmektedir.⁴³⁷ Nitekim bu özellikteki kelimeler uzun fetha 'elif' harfi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³⁸ Bu meyanda bahsedilemeyen kelime grubunda Kur'ân-ı Kerim'de yüz onbeş yerde geçmekte olan “ed-dunyâ/الدنيا” kelimesi, Resmu'l-Mushaf'da imlâ edildiği gibi diğer Mushaf'larda da aynı şekilde resmedilmiştir. Yine (Yûsuf 12/43, İsrâ 17/60, Sâffât 37/105 ve Feth 48/27)'de yer alan “er-ru'yâ/الرويا” kelimesi, (Tevbe 9/40)'da bulunan “el-ulyâ/العليا” kelimesi, (En'âm 6/146)'da geçen “el-havâyâ/الحوايا” kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de on dört yerde geçmekte olan “ahyâ/احيا” kelimesi,⁴³⁹ (Mü'minûn 23/37 ve Câsiye 45/24)'te yer alan “nahyâ/نحيا” kelimesi, (Bakara 2/38 ve Tâhâ 20/123)'de “hudâye/هداي” kelimesi, ile (Yûsuf

⁴³⁷ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 196.

⁴³⁸ Dâni, *el-Mukni*, s. 69.

⁴³⁹ Bakara 2/154, 164; Âl-i İmrân 3/169; Mâide 5/32 (iki defa geçmektedir); Nahl 16/21, 65; Hac 22/66; Ankebût 29/63; Fâtır 35/22; Fussilet 41/39; Câsiye 45/5; Necm 53/44; Mürselât 77/26.

12/23)’te geçmekte olan “mesvâye/مثنوى” kelimeleri hem Kral Fuâd Nüşhası hem de Fahrettin Bilgiç Mushaf’larında Mesâhif-i Osmâniyye’deki imlâ gibi ‘elif’ harfiyle resmedildiği görülmektedir. Klasik kaynaklara bakıldığında zikredilen vasıfları barındırdığı halde ister isim olsun ister fiil olsun kelimenin asıl harfi ve uzun fethaya bedel olmak üzere iki adet ‘yâ’ harfi ile resmedilen kelimelere de dikkat çekilmektedir.⁴⁴⁰ Söz gelimi “yahyâ/يحيى” kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de sekiz yerde geçmekte olup,⁴⁴¹ iki aynı resim peşpeşe geldiği halde çift ‘yâ’ ile imlâ edilmiştir.⁴⁴² Bunun yanında Şems 91/13’te yer alan “sukyâhâ/سقيها” kelimesi ile ilgili imlâ edilmesi konusunda klasik eserlerde muhtelif görüşler serdetmekte olup, “سقيها” şeklinde ‘elif’ Ziyâdesi ile mi, yoksa “سقيها” gibi tek ‘yâ’ ile mi ya da çift ‘yâ’ resmi ile mi yazılacağı hususu dile getirilmiştir. Dolayısıyla tek ‘yâ’ resmi ile imlâ edilmesi gerektiği zikredilmektedir.⁴⁴³ Mukayesemize konu olan iki Mushaf da tek ‘yâ’ ile olan imlâyı kullanmaktadırlar.⁴⁴⁴

Bu bağlantı çerçevesinde uzun fethanın ‘yâ’ ile resmedildiği müstakil kelimelerden de bahsetmek yerinde olacaktır. (İbrâhîm 14/36)’da geçen “asânî/عصاني” kelimesi, (İsrâ 17/1, Kasas 28/20 ve Yâsîn 36/20)’de yer alan “el-aksâ/الاقصا” kelimesi, (Hac 22/4)’te bulunan “tevellâhu/تولاه” kelimesi, (Feth 48/29)’daki “sîmâhum/سيماهم” kelimesi ile (Hâkka 69/11)’de geçmekte olan kelimeler hem mukayesemize konu olan Mushaf’larda hemde Resm-i Osmânî olan Hz. Osman Mushaf’larının imlâsında uzun fetha diye zikredilen ‘elif’ harfi ile resmedilmiştir.⁴⁴⁵ Dâni, İbn Necâh ve Mârğînî’nin de bulunduğu âlimlerin kâhir ekserisinin görüşüne göre “zevâtu’l-yâ” olarak addedilen kelimelerde uzun fethanın ‘yâ’ şeklindeki resmi, “imâleyi ifade etme” ve “kelimenin aslını belirtme”yi amaçlamaktadır.⁴⁴⁶

⁴⁴⁰ Dâni, *el-Muknî*, s. 70; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 196.

⁴⁴¹ Âl-i İmrân 3/39; En’âm 6/85; Enfâl 8/42; Meryem 19/7, 12; Tâhâ 20/74; Enbiyâ 21/90; A’lâ 87/13.

⁴⁴² Dâni, *el-Muknî*, s. 70; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 196.

⁴⁴³ Bkz. İbn Vesîk, *el-Câmî’ limâ yuhtâcu ileyhi min resmî’l-mushaf*, s. 59; Mârğînî, *Delîlu’l-hayrân ‘alâ mevrîdi’z-zamân*, ss. 205-206; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss. 196-197; İbn Vesîk’in görüşüne göre ‘elif’ harfinin isbatı olmaksızın resmedilmesi olduğu yönündedir.

⁴⁴⁴ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Şems 91/13; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Şems 91/13.

⁴⁴⁵ Bkz. Dâni, *el-Muknî*, s. 70; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 197.

⁴⁴⁶ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 197; Dâni, *el-Muknî*, s. 70.

Uzun fethanın bazı durumlarda ‘elif’ bazı durumlarda ise ‘yâ’ harfi olarak imlâda yer aldığı kelime öbeklerinden biri de Fu’âlâ/Fa’âlâ vezninde müennes yani dişil kelimelerdir. Örneğin (Ra’d 13/29)’da “tûbâ/طوبى” kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de on üç yerde geçmekte olan “yetâmâ/يتمى” kelimesi,⁴⁴⁷ Mushaf’larda ‘yâ’ harfi ile resmedilen bu kelimeler Resm-i Osmânî’de de bu şekli ile imlâ edilmektedir. (Nisâ 4/142 ile Tevbe 9/54)’de yer alan “kusâlâ/كسالى” kelimesi, yine Kur’ân’da on bir yerde geçmekte olan “necvâ/نجوى” kelimesinde,⁴⁴⁸ mukayeseye konu olan Mushaf’larda imlâ açısından birlikteliğin olduğu, bunun yanında Resmu’l-Mushaf’a da muvâfakat ettikleri gözlenmektedir. İbn Necâh Nisâ 4/144’te geçmekte olan “نجويهم” uzun fethanın ‘yâ’ resmi ile imlâ edilmesi gerektiğine işaret ederek bu kelimenin “fa’âlâ” kalıbında olduğunu, Nisâ 4/142’de yer alan “كسالى” kelimesindeki uzun fetha denilen ‘elif’in ‘yâ’ resmi ile imlâ edilmesiyle bu kelimenin “fu’âlâ” vezninde olduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁴⁹

Bu mülâhaza çerçevesinde ‘yâ’ asıllı olduğu ya da olmadığı belli olmayan kelimelerdeki uzun fethanın resmedilmesi hususunda yedi kelime ele alınmaktadır.⁴⁵⁰ Nitekim bu kelimeler “hattâ/حتى”, “ilâ/الى”, “alâ/على”, “ennâ/انى”, “metâ/متى”, “belâ/بلى” ve “ledâ/لدى” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵¹ Dâni’nin ifadesine göre, Yûsuf 12/25’te yer alan “ledâ’l-bâb/لداالباب” kelimesinde uzun fetha ‘elif’ ile resmi yapılmakta olup, Mushaf’lar arasında imlâ açısından mutabakat söz konusuyken, Mü’min 40/18’de bulunan “ledâ’l-hanâcir/لدى الحناجر” kelimesiyle ilgili muhtelif imlânın söz konusu olup, bazı Mushaf nüshalarında ‘elif’ harfinin resmi kabul görürken, bazı Mushaf’lar ise ‘yâ’ harfini ihtiyar etmektedir.⁴⁵² Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushafı ve Fahrettin Bilgiç Mushaf’ı bahse konu olan kelimelerin imlâlarında mutabakat sağlamıştır. Bunun yanında her iki Mushaf da Yûsuf 12/25 ve Mü’min 40/18’de yer alan “ledâ” kelimelerinin resmedilişi ile ilgili Yûsuf 12/25’de

⁴⁴⁷ Bakara 2/83, 177, 215, 220; Nisâ 4/2, 3, 6, 8, 10, 36, 127; Enfâl 8/41; Haşr 59/7.

⁴⁴⁸ Nisâ 4/114; Tevbe 9/78; İsrâ 17/47; Tâhâ 20/62; Enbiyâ 21/3; Zuhruf 43/80; Mucâdele 58/7, 8, 10, 12, 13.

⁴⁴⁹ İbn Necâh, *Muhtasarü’t-tebyîn*, s. C.II. ss. 418-424; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 198.

⁴⁵⁰ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 198.

⁴⁵¹ Dâni, *el-Muknî*, s. 70.

⁴⁵² Dâni, *el-Muknî*, s. 71.

“elif” olarak imlâ etmişken, Mü’min 40/18’de bulunan ilgili kelimeyi ‘yâ’ olarak resimde göstermiş ve kendi arasında imlâ birlikteliği söz konusu olmuştur.⁴⁵³

Yine bu bağlamda “alâ/على” olan harf-i cer ile birbirine karıştırılma olasılığı olan “uluvv/علو” mastarının mazi kipi olan “alâ/علا” fiili, birincisi Mü’minün 23/91’de, ikincisi ise Kasas 28/4’te olmak üzere Kur’ân-ı Kerim’de iki yerde geçmektedir. Bu zikredilen kelimelerden ilkinin başında “te’kid lâmi”nin bulunması ve sonrasında “alâ” harf-i cer’inin yer alması, ikincisinde ise devamında başka bir harf-i cer geliyor olması, söz konusu karışıklık durumunu izâle etmekte rol oynamaktadır.⁴⁵⁴

Zevâtü'l-Vâv denilen ‘vâv’ asıllı sülâfî kelimelerin uzun fethalarının ne şekilde resmedileceği hususu da Mushaf imlâsı açısından ‘elif’ ile gösterileceği şeklindedir.⁴⁵⁵ Bu konuda (Âl-i İmran 3/103 ve Tevbe 9/109)’da “şefâ/شفا” kelimesi, (Bakara 2/76 ve Fâtır 35/24)’te bulunan “halâ/حلا” kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de yedi yerde geçmekte olan “afâ/عفا” kelimesi,⁴⁵⁶ (Âl-i İmrân 3/38, Zümer 39/8 ve Fussilet 41/33)’te yer alan “de’â/دعا” kelimesi, (Yûsuf 12/45)’te geçmekte olan “necâ/نجا” kelimeleri Mesâhif-i Osmâniyye ve mukayesemize konu olan Mushaf’larda imlâda ittifakın olduğu ve ‘vâv’ asıllı olup ‘elif’le resmedilmektedir.⁴⁵⁷

Kur’ân-ı Kerim’de on bir yerde geçmekte olan altı kelime asıl itibariyle ‘vâv’ olup, zikredilen uygulamanın dışına çıkılarak uzun fethalar ‘yâ’ ile resmedilmiştir.⁴⁵⁸ Bahsi geçen konunun içerisinde yer alan kelimeler şunlardır: (A’râf 7/98, Tâhâ 20/59, Nâzi’ât 79/29 ve 46, Şems 91/1, Duhâ 93/1)’de geçmekte olan “Duhâ/ضحى” kelimesi, (Nûr 24/21)’de yer alan “zekâ/زكى” kelimesi, (Nâzi’ât 79/30)’da “dehâ/دهى” kelimesi, (Şems 91/2)’de bulunan “telâ/تلى” kelimesi, (Şems 91/6)’da geçen “tahâ/طحي” kelimesi ve (Duhâ 93/2)’de geçen “secâ/سجى” kelimeleridir. Mushaf mukayesesine konu olan Mushaf’ların Resm-i Osmânî’ye tâbi oldukları, kendi aralarında da tenâkuz olmadığı, uzun fethanın ‘yâ’ resmi ile kitâbette yer aldığı

⁴⁵³ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Yûsuf 12/25; Mü’min 40/18; el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, Yûsuf 12/25; Mü’min 40/18.

⁴⁵⁴ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss. 199- 200.

⁴⁵⁵ Bkz. Dâni, *el-Muknî*, s. 72; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 200.

⁴⁵⁶ Bakara 2/187; Âl-i İmrân 3/152, 155; Mâide 5/95, 101; Tevbe 9/43; Şûrâ 42/40.

⁴⁵⁷ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. III. ss. 623-624.

⁴⁵⁸ Dâni, *el-Muknî*, s. 72; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 200.

görülmektedir. Ayrıca bu on bir kelime hakkında benzerlerine muhalif olarak ‘yâ’ ile resmedilmesi âlimlerin bir kısmı tarafından kitâbette ayet sonundaki uyuma dikkat çekmektedir.⁴⁵⁹

Uzun fethanın ‘vâv’ harfi ile resmedilme meselesini ele alacak olursak, kaide gereği sürekli olarak ‘vâv’ harfi ile kitâbette yer alan kelimeler ve müstakil kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶⁰ Zikredilecek olan bu kelimelerin bir kısmı Kur’ân-ı Kerim’de çok sık geçerken bir kısmı ise nadir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kelime grubları ve onların kitâbette resmediliş tarzı şu şekildedir: Kur’ân’da altmış yedi yerde geçen “salât/صلاة” kelimesi,⁴⁶¹ Mushaf’da otuz iki yerde geçmekte olan “zekât/زكاة” kelimesi,⁴⁶² Kur’ân’da yetmiş bir yerde bulunan “hayât/حياة” kelimesi⁴⁶³ ve yedi yerde geçmekte olan “ribâ/ربوا” kelimeleri⁴⁶⁴ olarak zikredilmektedir.⁴⁶⁵ Zikredilen bu yazım tarzı bu kelimeler için bir zamire muzaf olma durumu vuku’ bulmaması şartını taşıması gerekmektedir. Bu çerçevede “salâtî/صلاتي” kelimesi, “salâtuke/صلاتك” kelimesi, “hayâtî/حياتي” ve “hayâtukum/حياتكم” misallerinde olduğu gibi izâfet halinde uzun fetha ‘elif’ harfi ile resmedilmektedir.⁴⁶⁶

⁴⁵⁹ Dâni, *el-Muknî*, s. 72; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 201.

⁴⁶⁰ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss. 208-209.

⁴⁶¹ Bakara 2/3, 43, 45, 83, 110, 153, 177, 238 (bu ayette iki defa geçmektedir), 277; Nisâ 4/43, 77, 101, 102, 103 (bu ayette üç defa yer almaktadır), 142, 162; Mâide 5/6, 12, 55, 58, 91, 106; En’âm 6/72; A’râf 7/170; Enfâl 8/3; Tevbe 9/5, 11, 18, 54, 71; Yûnus 10/87; Hûd 11/114; R’ad 13/22; İbrâhîm 14/31, 37, 40; İsrâ 17/78; Meryem 19/31, 55, 59; Tâhâ 20/ 14, 132; Enbiyâ 21/73; Hac 22/35, 41, 78; Nûr 24/37, 56, 58 (Burada iki defa geçmektedir.); Neml 27/3; Ankebût 29/45 (bu ayette iki defa geçmektedir); Rûm 30/31; Lokmân 31/4, 17; Ahzâb 33/33; Fâtr 35/18, 29; Şûrâ 42/38, Mücâdele 58/13; Cum’a 62/9 ve 10; Müzzemmil 73/20; Beyyine 98/5.

⁴⁶² Bakara 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ 4/77, 162; Mâide 5/12, 55; A’râf 7/156; Tevbe 9/5, 11, 18, 71; Kehf 18/81; Meryem 19/13, 31, 55; Enbiyâ 21/73; Hac 22/41 ve 78; Mü’minûn 23/4; Nûr 24/37 ve 56; Neml 27/3; Rûm 30/39; Lokmân 31/4; Ahzâb 33/33; Fussilet 41/7; Mücâdele 58/13; Müzzemmil 73/20; Beyyine 98/5.

⁴⁶³ Bakara 2/85, 86, 96, 179, 204, 212; Âl-i İmrân 3/14, 117, 185; Nisâ 4/74, 94, 109; En’âm 6/32, 70, 130; A’râf 7/32, 51, 152; Tevbe 9/38 (bu ayette iki defa geçmektedir), 55; Yûnus 10/7, 23, 24, 64, 88, 98; Hûd 11/15; R’ad 13/26 (bu ayette iki defa geçmektedir), 34; İbrâhîm 14/3, 27; Nahl 16/97, 107; İsrâ 17/75; Kehf 18/28, 45, 46, 104; Tâhâ 20/72, 97, 131; Mü’minûn 23/33; Nûr 24/33; Furkân 25/3; Kasas 28/60, 61, 79; Ankebût 29/25, 64; Rûm 30/7; Lokmân 31/33; Ahzâb 33/28; Fâtr 35/5; Zümer 39/26; Mü’min 40/39, 51; Fussilet 41/16, 31; Şûrâ 42/36; Zuhruf 43/32, 35; Câsiye 45/35; Muhammed 47/36; Necm 53/29; Hadîd 57/20 (bu ayette iki defa geçmektedir); Mülk 67/2; Nâzi’ât 79/38; A’lâ 87/16.

⁴⁶⁴ Bakara 2/275 (bu ayette üç yerde geçmektedir), 276, 278; Âl-i İmrân 3/130; Nisâ 4/161.

⁴⁶⁵ Dâni, *el-Muknî*, s. 60.

⁴⁶⁶ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 208.

Kaynaklarda imlâda muhtelif uygulamalara yer verildiği ifade edilse de, Mushaf mukayesemize konu olan Mushaf'lar da dâhil, bu kelimelerle ilgili Mushaf'ların kâhir ekseriyâtının 'vâv' ile resmedildiğidir.⁴⁶⁷

Belirtilen muhtelif uygulamalar zikredilen kelime ile ilgili bir zamire muzaf oldukları zaman (En'âm 6/92 ve Mü'minûn 23/9)'da yer alan "salâtihim/صلواتهم" kelimesi, (Tevbe 9/99)'da bulunan "salavât/صلوات" kelimesi, (Tevbe 9/103)'te geçen "salâtek/صلواتك" kelimesi ve (Hûd 11/87)'de geçmekte olan "salâtuk/صلواتك" kelimesi uzun fethalar 'vâv resmi ile imlâ edilmiştir. Bu durumda unutulmaması gereken bir husus da "صلوة" kelimesi için bazı Mushaf'larda uzun fethaya işaret eden bu 'vâv'lerden sonra ilaveten bir 'elif'in resme dâhil edildiği yönünde bilgilere de yer verilmektedir.⁴⁶⁸ "زكوة" kelimesi ile ilgili 'vâv' harfinden sonra ilave olarak 'elif'in imlâda yer aldığı bilgisi vârid olmadığı, çünkü bu kelimenin bir zamire muzaf olarak geçmediği ifade edilmektedir.⁴⁶⁹

Bahsi geçen kelimeler kadar Kur'an-ı Kerim'de çokça geçmeyen "Müstakil Kelimeler" dediğimiz kelime gruplarının imlâsı açısından uzun fethanın 'vâv' harfi ile kitâbete geçtiğinin de ifade edilmesi yerinde olacaktır. Bu kelimeler kaynaklarda şöyle belirtilmektedir:⁴⁷⁰ En'âm 6/52 ve Kehf 18/28'de geçen "ğadât/غداة" kelimesi, Nûr 24/35'de geçmekte olan "mişkât/مشكوة" kelimesi, Mü'min 40/41'de bulunan "necât/جوة" kelimesi, Necm 53/20'de yer alan "menât/منوة" kelimesi Resm-i Osmânî olan Mushaf'ların imlâsında 'vâv' ile resmedilmiştir. Dâni'ye göre bahsi geçen kelimelerin aslı itibariyle ya da Hicâz lehçesinin baz alınması çerçevesinde resmedildiği, nitekim Hicâz ahalisinin bu vasıflarda bulunan uzun fethalı kelimelerin okuyunuşunda tefhim yapılması noktasında mübalağa yapmışlardır.⁴⁷¹

Mushaf İmlâsı açısından incelendiğinde uzun fethanın 'vâv' olarak resmedilişinde sebepleri şu şekilde izah etmek mümkündür: (1) Konu kapsamında olan kelimelerdeki uzun fethalar Hicâz lehçesindeki telaffuzda 'vâv'a doğru imâle yapılarak okunması şeklindedir. (2) Bahsedilen kelimelerin tefhim ile okunmasıdır.

⁴⁶⁷ Dâni, *el-Muknî*, s. 60; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 208.

⁴⁶⁸ Dâni, *el-Muknî*, ss. 60-61.

⁴⁶⁹ Dâni, *el-Muknî*, s. 61; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, ss. 208-209.

⁴⁷⁰ Dâni, *el-Muknî*, s. 61.

⁴⁷¹ Dâni, *el-Muhkem*, s. 189.

(3) Konuya dâhil olan kelime grubunun ‘vâv’ asıllı olduğudur. (4) Arap yazısının menşesindeki imlâ uygulamasının yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷²

2.4. “Müfred/Tek Hemze” ve “Çift Hemze” Yazım Özellikleri

Hemzenin Mushaf’taki imlâsı ile ilgili ne şekilde resmedilmesi gerektiği konusu, Mushaf imlâsı açısından en netâmeli konuların başında gelmektedir. Çünkü hemze bazı kelimelerde tek resimle gösterilirken bazı kelimelerde ise çift resimle peşpeşe gösterildiği durumlar söz konusu olabilmektedir. Hemzenin Mushaf’daki imlâsı genelde tahkik ve tahfif olmak üzere iki şekilde resmedilmektedir. İlk olarak ele alınan mesele hemzenin harekesine bakılmaksızın aslı ifade eden yani tek bir ‘elif’ harfiyle yazıya geçirilen resme, hemzenin tahkiki olarak belirtilmektedir.⁴⁷³ İkincisi ise, hemzenin teshil ya da ibdâl/nakledilmesiyle tahfifinin vuku’ bulduğu kitâbette gösterilen imlâ tarzı olarak dile getirilmektedir.⁴⁷⁴ Bu durum da hemzenin ya harekesi cinsinden med harfine tebdil/ibdâl edilmesiyle, ya da kendi harekesinin cinsinden bir med harfine teshili ile ve yahut kitâbette kendisinden önceki harfin harekesinin cinsine taalluk eden bir med harfi ile imlâ edilmesidir.⁴⁷⁵ Mushaf imlâsı ve Kıraat kaynaklarında hemze kapsamındaki hükümler müellifler tarafından “Müfred/Tek Hemze” ve “Çift Hemze” başlıkları çerçevesinde incelenmekte olup, bizce de zikredilen başlıklar ve bu konunun alt başlıkları içerisinde tetkik edilmeye çalışılacaktır.

2.4.1. Müfred/Tek Hemzenin İmlâ Özellikleri

2.4.1.1. Hemze’nin Tek Resimle Kitâbette Yer Alması

Mushaf imlâsı perspektifinde hemzenin yazım özellikleri tetkik edildiğinde bazı yerde hemzeyi gösterebilmek için tek harfe ihtiyaç duyulduğu, bazı yerde de iki harfle bu ihtiyacın karşılandığı görülmektedir. Hemzenin resmedilmesi noktasında tabi ki onun kelime başı ya da ortası ve yahut sonunda yer alması muhtelif imlâ şekillerini beraberinde getirecektir.

⁴⁷² Bkz. Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 209.

⁴⁷³ Hamed, *Resmu’l-Mushaf dirâse luğaviyye târihiyye*, s. 352; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 215.

⁴⁷⁴ Hamad, *Resmu’l-Mushaf dirâse luğaviyye târihiyye*, s. 354.

⁴⁷⁵ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, ty., C. I. s. 446.

Müfred Hemze yani tek hemze Mushaf'daki kitâbet açısından harekesi fark etmeksizin kelime başında 'elif' harfi ile resmedilmiştir.⁴⁷⁶ Bu durumun sebebine gelince kelimenin başında yer alan 'elif'in ibdâl ve teshil gibi vasıtalarla tahfife uğramamasıdır.⁴⁷⁷ Zira tahfif edilmesi halinde sükun konumuna yakın bir durum söz konusu olur ki sâkin bir harfin ifadenin başında bulunması muhaldir.⁴⁷⁸ İlk harfi hemze olup da başına zâid bir harfin gelmesi söz konusu olursa hüküm yine değişkenlik göstermeyip, 'elif' ile resmi gerçekleşir.⁴⁷⁹ Farz-ı misal "se'asrifu/ساصرف" kelimesi,⁴⁸⁰ "se'urikum/سارايكم" kelimesi,⁴⁸¹ "lebiimâm/ليامام" kelimesi⁴⁸² ve "liummih/لامه" kelimelerindeki⁴⁸³ hemzeler 'elif' ile resmedilerek zâid bir harfin kendilerinden önce gelmesiyle bile kelime başı hemzesi olma özelliğini kaybetmemiştir.⁴⁸⁴ Hemze'nin kitâbette gösterilmesi noktasında zikredilmiş olan bu kelimeler imlâ bakımından mukayeseye muhatap olan Mushaf'ların mutabakat sağladığı gözlenmekte olup⁴⁸⁵, sadece "sawikim/ساويكم" kelimesi konunun bağlamı dışında 'vâv' Ziyâdesiyle imlâ edilmiştir.⁴⁸⁶ Bu durumun uzantısında zâid olarak bitişen harfin beraberinde tek kelime vasfında değerlendirilen bazı kelimelerde, hemzenin hareke durumuna göre kitâbette farklılık göstermektedir. Zira bu farklılık hemze için "Kelime Ortası Hemzesi" olarak addedilip, kendisinde bulundurduğu hareke cinsinden bir med harfiyle kitâbetteki yerini almaktadır.⁴⁸⁷ Bahse konu olan bu kelimelere gelince, Hadîd 57/29'de yer alan "liellâ/لئلا" kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de almış bir yerde geçmekte olan "lein/لئن" kelimesi, Tâhâ 20/94'te geçen "yebneumme/يبنوم" kelimesi, Vâkı'a 56/84'te bulunan "hîneiz/حينئذ" kelimesi,

⁴⁷⁶ İbn Necah, *Muhtasaru't- Tebyîn*, C.II. s. 42.

⁴⁷⁷ İbn Necah, *Muhtasaru't- Tebyîn*, C. II. 43.

⁴⁷⁸ Dâni, *el-Muknî'*, s. 66.

⁴⁷⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 218.

⁴⁸⁰ A'râf 7/146.

⁴⁸¹ A'râf 7/145.

⁴⁸² Hıcr 15/79.

⁴⁸³ Nisâ 4/11.

⁴⁸⁴ Dâni, *el-Muknî'*, s. 66; İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn*, C. II. s. 44; Bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 218.

⁴⁸⁵ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'ân-ı Kerim*, A'râf 7/145 ve 146; Hıcr 15/9; Nisâ 4/11; el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, A'râf 7/145 ve 146; Hıcr 15/9; Nisâ 4/11.

⁴⁸⁶ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'ân-ı Kerim*, A'râf 7/145; el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, A'râf 7/145.

⁴⁸⁷ İbn Vesîk, *el-Câmî' limâ yuhtâcu ileyhi min resmî'l-mushaf*, s. 65; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, ss. 218-219.

Kur’ân-ı Kerim’de yetmiş yerde geçtiği belirtilen “yemeiz/يومئذ” kelimesi ve “hâ’ulâi/هولا” kelimelerindeki⁴⁸⁸ konusu geçen hemzelerin, harekelerinin cinsinden med harfleri ile resmedilmektedir.⁴⁸⁹

Kelime ortasında bulunan Müfred hemzenin tek resim şeklinde imlâ edilmesi meselesine gelince, hemze kelimenin ortasında yer alıp, kendi harekesinin cinsinden herhangi bir med harfî ile kitâbette yer almış; şayet bu hemze fethalı, kendinden önceki harf de kesralı ya da dammeli veyahut hemzenin bizâtihi kendisinin dammeli bir önceki harfin de kesralı olması dışında, kendi harekesinin cinsi nibetinde bir med harfî ile imlâda yer almaktadır.⁴⁹⁰ Hemzenin hareke durumuna göre fethalı olunca ‘elif’, kesre harekeli ise ‘yâ’ harfî, damme harekeli ise ‘vâv’ harfî ile kitâbetteki yerini alır.⁴⁹¹ Bu bağlamda “fi’e/فئة” kelimesi⁴⁹² ve “fi’eteyn/فتين” kelimeleri⁴⁹³ ‘yâ’ ile imlâ edilmiştir.⁴⁹⁴ Hemzenin harekesinin fetha, kendinden bir önceki harfin harekesi de kesre ya da hemzenin harekesi damme kendinden önceki harfin harekesi de kesre olması, bunun yanında hemzeden sonra da ‘vâv’ harfinin gelmemesi halinde ise, hemzenin zatına ait hareke değil de, kendinden önceki harfin harekesinin cinsinden olan med harfî ile imlâ edilmektedir. Zikredilen şartları taşıyan hemzenin ibtâli, kendinden önceki harfin harekesi doğrultusunda vâki olmaktadır.⁴⁹⁵ Bu minvalde Kral Fuâd Nüşası/Haddâd Mushafî ve Fahrettin Bilgiç Mushaf’lar incelendiğinde zikredilen şartlar çerçevesinde imlâda birlikteliğin vâki’ olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda kelime ortasındaki hemzenin sakin olması halinde kendinden bir önceki harfin harekesinin cinsinden med harfî ile imlâ edilmektedir.⁴⁹⁶

⁴⁸⁸ Bakara 2/31, 85; Âl-i İmrân 3/66; Nisâ 4/41, 51, 78, 109, 143 (bu ayette iki defa geçmektedir); Mâide 5/53; En’âm 6/53, 89; A’râf 7/38, 49, 139; Enfâl 8/49; Yûnus 10/18; Hûd 11/18, 78, 109; Hicr 15/66, 68, 71; Nahl 16/86, 89; İsrâ 17/20 (ayette iki defa geçmektedir), 102; Kehf 18/15; Enbiyâ 21/44, 65 ve 99; Furkân 25/17; Şûrâ 26/54; Kasas 28/63; Ankebût 29/47; Sebe’ 34/40; Sâd 38/15; Zümer 39/51; Zuhruf 43/29, 88; Duhân 44/22, 34; Muhammed 47/38; İnsân 76/27; Mutaffifin 83/32

⁴⁸⁹ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. II. s. 379; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 219.

⁴⁹⁰ Dâni, *el-Muknî*, s. 66; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 219.

⁴⁹¹ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. II. ss. 45-46.

⁴⁹² Bakara 2/249 (ayette iki defa geçmektedir); Âl-i İmrân 3/13; Enfâl 8/16, 45; Kehf 18/43; Kasas 28/81.

⁴⁹³ Âl-i İmrân 3/13; Nisâ 4/88.

⁴⁹⁴ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. II. ss. 298-330.

⁴⁹⁵ Dâni, *el-Muknî*, ss. 66-67; İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. II. s. 46; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 219.

⁴⁹⁶ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 219.

Bahsedilen bu şartlar çerçevesinde öncesindeki hareke fetha ise ‘elif’ ile ‘damme’ ise ‘vâv’ ile kesre ise ‘yâ’ ile kitâbete yansımaktadır. Ancak istisnâ olan kelimelerin varlığından da söz etmek icâp etmektedir. Bunlar “ru’yâ/رِيا” kelimesi ile “ri’yâ/رِيا” kelimesi olarak zikredilmektedir.⁴⁹⁷ Dâni’ye göre kendisinden önceki harfin harekesi kesre olmakla, sakin hemzenin resim olarak belirtilmediği tek yer Meryem 19/74’de yer alan “ri’yâ/رِيا” kelimesidir. Mezkûr kelime Mushaf imlâsında “رِيا” resmiyle kitâbette yer almaktadır.⁴⁹⁸ Mukayesemize konu olan Mushaf’larda bu kelimenin imlâsı “رِيا” şeklinde resmedilmiştir.⁴⁹⁹ Yine bu konunun uzantısında “tu’vî/توى”⁵⁰⁰ ile “tu’vîh/تويه”⁵⁰¹ kelimelerindeki hemzeler kitâbette resim olarak yer almamıştır.⁵⁰² Mushaf imlâsında belirtilmeyen hemze mukayesemize konu olan Mushaf’larca resimde gösterilmiştir.

Hemzenin kelimenin ortasında yer alması meselesinde bir diğer durum ise birleşik kelimelerin durumudur. Bir araya gelerek iki kelimenin bitişik yazılması sonucunda meydana çıkan ve hemzenin kelime ortasında yer alması özel bir durum olarak ifadelendirilmektedir. Nitekim Mushaf hattında üç kelime olan ‘yâ’, ‘ibn’ ve ‘umm” kelimelerinin birleşmesi sonucu “yebneumme/يَبْنُوم” ile tenbîh edatı işlevini benimseyen ‘hâ’ ve işaret ismi olarak zikredilen “ulâ” kelimesinden neşet olmuş “هولاء” bitişik isimler tek kelime gibi değerlemeye tâbi tutulmuş, bundan müteşekkil olarak da “ام” ve “ولاء” kelimelerinin evvelki harfî olan hemzeler, hemzenin kelime ortasında geçmiş hali gibi addedilerek “يَبْنُوم” ve “هولاء” resminde görüldüğü gibi harfin önünde yer alan harekesinin cinsinden bir med harfî vasıtasıyla imlâda yer almıştır.⁵⁰³ Tek kelime statüsünde değerlendirmeye tâbi tutulan mürekkep kelimelerden oluşan isimler, bahsedilen kelimelerle sınırlandırılmış değildir. Daha

⁴⁹⁷ Dâni, *el-Muhkem*, s. 167.

⁴⁹⁸ Dâni, *el-Muknî*, s. 56.

⁴⁹⁹ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Meryem 19/74; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Meryem 19/74.

⁵⁰⁰ Ahzâb 33/51.

⁵⁰¹ Meâric 70/13.

⁵⁰² İbn Vesîk, *el-Câmî’ limâ yuhtâcu ileyhi min resmî’l-mushaf*, s. 71; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 221.

⁵⁰³ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 221.

önce de konu çerçevesinde ele alındığı üzere “يَوْمِنَا”، “حِينِنَا”، “لَنَلَا” ve “لَنَنْ” gibi mürekkep isimlerin de durumları konusunda bir farklılık mevcut değildir.⁵⁰⁴

Hemzenin kelimenin ortasında yer aldığı ve kendisinden önceki harfin sakin olarak bulunduğu durumda, hemzenin resmedilmediği ifade edilmektedir.⁵⁰⁵ Şundan dolayı ki bu vasıfta olan hemze ibdâl yahut nakil vasıtasıyla tahfif edilerek telaffuzdan sâkıt olmaktadır.⁵⁰⁶ Misal olması açısından Kur’ân’da otuzdan fazla yerde geçmekte olan “yes’elu/يسئل” kelimesi ve türevleri,⁵⁰⁷ Nahl 16/53’de yer alan “tec’erûn/تَجْرُونَ” kelimesi, Fussilet 41/38’de bulunan “yes’emûn/يسئمون” kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de dört yerde geçmekte olan “henî’en/هِنِينَا” kelimesi,⁵⁰⁸ Nisâ 4/4’te yer alan “merî’en/مَرِينَا” kelimesi, bir diğer kelime “hafî’eten/حَفِينِيَّة” kelimesi,⁵⁰⁹ En’âm 6/26’da bulunan “yen’evne/يَنْوُونَ” kelimesi ve üç yerde geçen “ef’idetuhum/اَفْدَتَهُمْ” kelimeleri⁵¹⁰ zikredilebilir. Mushaf’ın hattı açısından bahsi geçen bu kelimelere ait olan hemzeler kendine has bir şekilde resmedilmemiştir. İbn Necâh’ın görüşüne göre kendinden önceki harf illetli olsun ya da olmasın sâkin olarak geçen hemzeler resimde gösterilmemektedir. Haddi zâtında mevzu edilen bu hemzeler tahfife uğradıklarından dolayı telaffuzda yer almamaktadırlar.⁵¹¹ Bu şartlara sahip oldukları halde Ankebût 29/20, Necm 23/47 ve Vâkı’a 56/62’de geçmekte olan “en-neş’et/النَّشَاة” kelimesi, Kehf 18/58’de yer alan “mev’ilen/مَوِيلَانَا” kelimesi, Rûm 30/10’da bulunan “es-sû’â/السَّوَايَا” kelimelerinde bulunan hemze kendine has olan resimle imlâda yer almaktadır.⁵¹² Mukayesemize konu olan Mushaf’lar açısından da kitâbete yansımaları aynı şekilde olmuştur. Kaynaklarda geçen bilgilere göre zikredilen kelimelerin istisnâ oluşuyla ilgili muhtelif görüşler

⁵⁰⁴ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 221.

⁵⁰⁵ İbn Necâh, *Muhtasarü’t-tebyîn*, C. II. s. 47; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 222.

⁵⁰⁶ Dâni, *el-Muknî*, s. 67; İbn Necâh, *Muhtasarü’t- Tebyîn*, C. II. s. 47

⁵⁰⁷ Bakara 2/189, 215, 217, 219 (bu ayette iki defa geçmektedir), 220, 222, 273; Nisâ 4/153; Mâide 5/4; A’râf 7/187 (bu ayette iki defa geçmektedir); Enfâl 8/1; İsrâ 17/85; Kehf 18/83; Tâhâ 20/105; Enbiyâ 21/23 (bu ayette iki defa geçmektedir); Kasas 28/78; Ankebût 29/13; Ahzâb 33/8, 20, 63; Yâsîn 36/21; Zuhruf 43/19; Muhammed 47/36, 37; Zâriyât 51/12; Rahmân 55/29, 39; Mümtehine 60/10; Meâric 70/10; 27; Kıyâme 75/6; Nâzi’ât 79/42.

⁵⁰⁸ Nisâ 4/4; Tûr 52/19; Hâkka 69/24; Mürselât 77/43

⁵⁰⁹ Bakara 2/81; Nisâ 4/112; Şu’arâ 26/82.

⁵¹⁰ En’âm 6/110; İbrâhîm 14/43; Ahkâf 46/26.

⁵¹¹ İbn Necâh, *Muhtasarü’t-tebyîn*, C. II. ss. 193-392; C. III. ss. 476-510; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 222.

⁵¹² Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 222.

serdedilmektedir. Nitekim Dâni'nin ve Harrâz'ın görüşlerine göre anılan ilk iki kelimenin istisnâ kelimeler arasında oluşuna dair bilgilere yer verilirken,⁵¹³ İbn Necâh, İbn Vesîk ve Şâtîbî'nin tercih ettiği görüş Rûm 30/10'daki anılan kelime hakkında istisna kategorisinde ele alınmaktadır.⁵¹⁴

Kelime ortasında yer alan hemzenin kendisinden hemen sonra, sahip olduğu harekenin türünden bir uzun hareke gelme durumu söz konusu olursa mezkûr hemze resimde gösterilmemektedir.⁵¹⁵ Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'de kırk üç yerde geçmekte olan “isrâ'îl/اسرئيل” kelimesi,⁵¹⁶ Bakara 2/65 ve A'râf 7/166'da yer alan “hâsi'în/حسين” kelimesi, Mâide 5/2 ve 8'de geçen “şene'ân/شنان” kelimesi, Hicr 15/95'de yer alan “el-mustehziîn/المستهزئين” kelimesi, Kur'ân'da yedi yerde geçmekte olan “müttekiîn/متكئين” kelimesi,⁵¹⁷ Bakara 2/62 ve Hac 22/17'de bulunan “es-sâbiîn/الصابين” kelimelerinde Mushaf mukayesemize konu olan Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushafı ve Fahrettin Bilgiç Mushaf'ında hemze kelimenin içinde yer almış olup, bazıları 'yâ' kürsüsü üzerinde bazıları da müstakil olarak gösterilmiştir.⁵¹⁸

⁵¹³ Dâni, *el-Muknî*, ss. 49-50; Mârğînî, *Delîlu'l-hayrân 'alâ mevrîdi'z-zamân*, s. 160; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 222.

⁵¹⁴ İbn Vesîk, *el-Câmî' limâ yuhtâcu ileyhi min resmî'l-mushâf*, s. 72; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 222.

⁵¹⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 224.

⁵¹⁶ Bakara 2/40, 47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49, 93 (bu ayette iki defa geçmektedir); Mâide 5/12, 32, 70, 72, 78, 110; A'râf 7/105, 134, 137, 138; Yûnus 10/90 (bu ayette iki defa geçmektedir), 93; İsrâ 17/2, 4, 101, 104; Meryem 19/58; Tâhâ 20/47, 80, 94; Şu'arâ 26/17, 22, 59, 197; Neml 27/76; Secde 32/23; Mü'min 40/53; Zuhruf 43/59; Duhân 44/30; Câsiye 45/16; Ahkâf 46/10; Saf 61/6, 14.

⁵¹⁷ Kehf 18/31; Sâd 38/51; Tûr 52/20; Rahmân 55/54, 76; Vâkı'a 56/16; İnsân 76/13.

⁵¹⁸ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'ân-ı Kerim*, “اسرئيل” kelimesi ile ilgili Bkz. Bakara 2/40, 47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49, 93 (bu ayette iki defa geçmektedir); Mâide 5/12, 32, 70, 72, 78, 110; A'râf 7/105, 134, 137, 138; Yûnus 10/90 (bu ayette iki defa geçmektedir), 93; İsrâ 17/2, 4, 101, 104; Meryem 19/58; Tâhâ 20/47, 80, 94; Şu'arâ 26/17, 22, 59, 197; Neml 27/76; Secde 32/23; Mü'min 40/53; Zuhruf 43/59; Duhân 44/30; Câsiye 45/16; Ahkâf 46/10; Saf 61/6, 14; “حسين” kelimesi ile ilgili Bkz. Bakara 2/65; A'râf 7/166; “متكئين” kelimesi için Bkz. Kehf 18/31; Sâd 38/51; Tûr 52/20; Rahmân 55/54, 76; Vâkı'a 56/16; İnsân 76/13; “الصابين” kelimesi için Bkz. Bakara 2/62; Hac 22/17; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, “اسرئيل” kelimesi için Bkz. Bakara 2/40, 47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49, 93 (bu ayette iki defa geçmektedir); Mâide 5/12, 32, 70, 72, 78, 110; A'râf 7/105, 134, 137, 138; Yûnus 10/90 (bu ayette iki defa geçmektedir), 93; İsrâ 17/2, 4, 101, 104; Meryem 19/58; Taha 20/47, 80, 94; Şu'ara 26/17, 22, 59, 197; Neml 27/76; Secde 32/23; Mü'min 40/53; Zuhruf 43/59; Duhân 44/30; Câsiye 45/16; Ahkâf 46/10; Saf 61/6, 14; “حسين” kelimesi ile ilgili Bkz. Bakara 2/65; A'râf 7/166; “متكئين” kelimesi için Bkz. Kehf 18/31; Sâd 38/51; Tûr 52/20; Rahmân 55/54, 76; Vâkı'a 56/16; İnsân 76/13; “الصابين” kelimesi için Bkz. Bakara 2/62; Hac 22/17.

Mushaf imlâsı açısından bakıldığında kelime ortasında olmamanın yanında kitâbette ortasındaymış gibi değerlendirilen hemzeleri de görmek mümkündür. Aslı itibariyle kelimenin sonunda yer alıp, kendisinden sonra herhangi bir zamirin bitişmesi sonucu istisnâ olmaksızın kelime ortası hükümleri tahakkuk ediyor olup, sahip oldukları harekenin türünden bir med harfiyle resmedilmiştir.⁵¹⁹ Bahsi geçen konunun çerçevesinde Enbiyâ 21/42’de yer alan “yekle’ukum/يكلوكم” kelimesi, Fussilet 41/31’de geçen “evliyâ’ukum/اولياؤكم” kelimesi, Nisâ 4/11 ve Tevbe 9/24’te yer alan “ebnâ’ukum/بنائوكم” kelimeleri harekesi damme olup da ‘vâv’ harfî ile resme yansımıştır. Harekesi kesre olup da ‘yâ’ olarak resmedilmiş olanlar ise; Bakara 2/246’da geçmekte olan “ebnâ’inâ/بنائنا” kelimesi, En’âm 6/121’de geçen “evliyâ’ihim/اوليائهم” kelimesi örneklerinde zikredilmiştir. Harekesi fetha olanlara gelince Âl-i İmrân 3/61’de geçmekte olan “ebnâ’enâ/بنائنا” kelimesi, Âl-i İmrân 3/175 ve Enfâl 8/34’te geçen “evliyâeh/اولياؤه” kelimeleri olup, kitâbette hemzeleri resmedilmemiştir.⁵²⁰ Mushaf mukayesine konu olan Mushaf’larca harekesi damme olup, ‘vâv’ harfî ile resme yansıyanlar: “يكلوكم”, “اولياؤكم”, “بنائوكم” şeklinde ‘vâv’ kürsüsü üzerinde kitâbete geçmiştir. Yine harekesi kesre olup, ‘yâ’ olarak kitâbete yansıyanlar: “بنائنا”, “اوليائهم” misalinde olduğu gibi kürsü üzerinde hemzenin imlâsı gerçekleşmiştir. Harekesi fetha olan kelimeler ise; “بنائنا” ve “اولياؤه” resimleri ile kitâbetteki yerini almıştır.

⁵¹⁹ Dâni, *el-Muknî*, s. 44; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 224.

⁵²⁰ Bkz. İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I. s. 450; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss. 224-225.

Tablo 2. 16. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Kelimenin Ortasında Yer Alan Hemzenin Resmedilmesi

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
إِسْرَائِيلَ	إِسْرَائِيلَ	Bakara 2/40, 47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49, 93
خَاسِعِينَ	خَاسِعِينَ	Bakara 2/65; Ârâf 7/166
الْمُسْتَهْزِئِينَ	الْمُسْتَهْزِئِينَ	Hicr 15/95
شَعَانُ	شَعَانُ	Mâide 5/2, 8
مُتَكِينٍ	مُتَكِينٍ	Kehf 18/31; S'ad 38/51; Tur 52/21; Rahman 55/54, 76; Vâkıa 56/16; İnsan 76/13
وَالصَّابِغِينَ	وَالصَّابِغِينَ	Bakara 2/62; Hac 22/17
يَكْفُرُكُمْ	يَكْفُرُكُمْ	Enbiya 21/42
أَوْلِيَاءُكُمْ	أَوْلِيَاءُكُمْ	Fussilet 41/31
وَأَبْنَاؤُكُمْ	وَأَبْنَاؤُكُمْ	Nisa 4/11; Tevbe 9/24
وَأَبْنَاؤُنَا	وَأَبْنَاؤُنَا	Bakara 2/246
أَوْلِيَاءِهِمْ	أَوْلِيَاءِهِمْ	Enam 6/121
أَبْنَاؤُنَا	أَبْنَاؤُنَا	Âl-i İmrân 3/61
أَوْلِيَاءَهُرُ	أَوْلِيَاءَهُرُ	Âl-i İmrân 3/175; Enfal 8/34 ★

Bu meyanda hemzelerin bir öncesindeki harf harekeli ise ilgili harekenin cinsinden med harfî ile imlâ edilmektedir.⁵²¹ Burada bilinmesi gereken mesele onların ibdâl ve teshil olma durumları kendisinden önceki harfin harekesinin doğrultusunda icrâ edilmesidir.⁵²² Bu kaideler çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim'de on bir

⁵²¹ Dâni, *el-Muknî*, s. 68; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 225.

⁵²² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 225.

yerde geçmekte olan “bede’e/بدا” kelimesi,⁵²³ Neml 27/22 ve Sebe’ 34/15’te geçen “sebe/سبا” kelimesi, misallerinde olduğu gibi öncesindeki harf fethalı olursa ‘elif’ ile A’râf 7/204 ve İnşikâk 84/21’de yer alan “kuri’e/قرى” kelimesinin resmindeki gibi kesreli olursa ‘yâ’ ile Nisâ 4/176’da bulunan “imru’un/امرو” kelimesi örneğinde olduğu gibi kendinde önceki harf dammeli ise ‘vâv’ harfi ile kitâbete yansıtılmaktadır.⁵²⁴ Meftûh olan harfin ‘elif’le yazılması gereken misaller için Kral Fuâd Nüşhası denilen Haddâd Mushaf’ında hareke olduğu anda ‘hemze’ kırık olarak resim durumunda imlâda yer almıştır. Bir önceki harfin meksûr olma durumu söz konusu olduğunda “قُرَى” kelimesi kitâbette görüldüğü üzere ‘yâ’ harfinin üzerine kırık hemze şeklinde resmedilerek mukayeseye konu olan Mushaf’larda imlâ edilmiştir. Kendinden önceki harfin durumu madmûm olduğunda “ان امرؤ” şeklinde olduğu üzere hemzenin ‘vâv’ı kürsü olarak imlâda kullandığı da gözükmetedir.

Şayet öncesindeki harfin sâkin olması durumu söz konusu olursa, bu özellikteki hemzeler kitâbette yer almamaktadırlar.⁵²⁵ Haddi zâtında kendilerine ait olan hareketleri tahfife uğradıkları zaman bir önceki harfe naklolunmaktadırlar.⁵²⁶ Nitekim Bakara 2/228’de geçmekte olan “kurû’/قرو” kelimesi, hem Kral Fuâd Nüşhası hem de Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında “قروء” şekli ile resmedildiği belirtilmektedir.⁵²⁷ Yine “mâ/ما” kelimesi, “ماء” olarak ilgili Mushaf’larda geçmekte, Âl-i İmrân 3/91’de yer alan “mil’/مل” kelimesi, “ملء” resmi ile imlâda yer almaktadır.⁵²⁸ Bu özellikteki hemzelerin beraberinde meftûh bir tenvînin gelmesi durumunda, kelime sonunda ‘elif’in Ziyâde kılındığı şekil resimle imlâ edilmektedir.⁵²⁹ Nitekim Bakara 2/260 ve Zuhuf 43/15’te geçen “cuz’en/جزا” kelimeleri ile Kasas 28/34’te yer alan “rid’en/ردا” kelimesi bu kategoride ele alınmış, anılan bu kelimelerde yer alan hemzeden sonraki ‘elif’, hemzeyi belirten bir resmin

⁵²³ En’âm 6/28; A’râf 7/29; Yûsuf 12/35, 76; Enbiyâ 21/104; Ankebût 29/20; Secde 32/7; Zümer 39/47, 48; Câsiye 45/33, Mümtehine 60/4.

⁵²⁴ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, C. II. ss. 50-51, 429; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, ss. 225-226.

⁵²⁵ İbn Necâh, *Muhtasaru’t- Tebyîn*, C. II. ss.136-137.

⁵²⁶ Dâni, *el-Muknî*, s. 68; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 226.

⁵²⁷ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Bakara 2/228; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Bakara 228.

⁵²⁸ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Âl-i İmrân 3/91; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Âl-i İmrân 3/91.

⁵²⁹ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 226.

göstergesi olarak değil de, sadece vakıf halinde tenvîne işaret kastı ile Ziyâde kılındığı belirtilmiştir.⁵³⁰ Mushaf mukayesine konu olan Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushafı ve Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında bu kelimeler “جُزْءًا” ve “رُدْعًا” resmi ile kitâbete geçmiştir.⁵³¹

Buna ilaveten bazı yerlerde kelimenin sonunda yer alan hemzeden önce med harfinin de geldiği durumlar olabilmektedir. Böyle durumlarda yazıda hemze has bir resim ya da şekil söz konusu değildir. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerim’de kırk beş yerde geçmekte olan “سُو/سُو” kelimesi⁵³² ve dokuz yerde geçen “berî/برى” kelimesi,⁵³³ örnek olarak zikredilebilir. Bahsi geçen kelimeler her iki Mushaf’ta da “سوء” ve “برى” resmi ile kitâbete geçmiştir. Mamafih belirtilen iki kelime için de genel olan uygulamanın muhalifinde durum söz konusu olup, hemzenin ‘elif’le resmedildiği zikredilmektedir. Bu istisnâî durum Mâide 5/29’te geçen “تبوا/تبوا” kelimesi ve Kasas 28/76’da yer alan “letenû/u/تَنَوُّوا” kelimelerinde görülmektedir.⁵³⁴ Hem Kral Fuâd Nüshası hem de Fahrettin Bilgiç Mushaf’ı işaret edilen bu iki kelimeye Mushaf imlâsına muvâfakat etmişlerdir.⁵³⁵

2.4.1.2. Hemze’nin Çift Resimle Kitâbette Yer Alması

Müfred hemze kelime başında bazı durumlarda ‘elif’ ve ‘vâv’, bazı durumlarda ‘elif’ ve ‘elif’, bazı yerlerde ise ‘elif’ ve ‘yâ’ şelinde çift resimle kitâbette karşımıza çıkmaktadır. Mushaf imlâsı çerçevesinde hemzenin ‘elif’ ve ‘vâv’ resmiyle imlâ edildiği kelimeler kaynaklarda şu şekilde izâh edilmektedir: Kur’ân-ı Kerim’de on yedi yerde geçmekte⁵³⁶ olan “ulû/ولو” kelimesi, Talâk 65/4 ve 6. ayetlerde geçen “ulâtu/ولات”

⁵³⁰ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 226.

⁵³¹ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Bakara 2/260; Zuhuf 43/15; Kasas 28/34; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Bakara 2/260; Zuhuf 43/15; Kasas 28/34.

⁵³² Bakara 2/49, 169; Âl-i İmrân 3/30, 174; Nisâ 4/17, 148, 149; En’âm 6/157; A’râf 7/73, 141, 165, 167, 188; Tevbe 9/37; Hûd 11/54, 64; Yûsuf 12/24, 51, 53; R’ad 13/18, 21, 25; İbrâhîm 14/6; Nahl 16/27, 28, 59, 94, 119; Tâhâ 20/22; Furkân 25/40; Şu’arâ 26/156; Neml 27/5, 11, 12, 62; Kasas 28/32; Fâtır 35/8; Zümer 39/24, 47, 61; Mü’min 40/37, 45, 52; Muhammed 47/14; Mümtehine 60/2.

⁵³³ En’âm 6/19, 78; Enfâl 8/48; Tevbe 9/3; Yûnus 10/41; Hûd 11/35, 54; Şu’arâ 26/216; Haşr 59/16.

⁵³⁴ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 227.

⁵³⁵ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Mâide 5/29; Kasas 28/76; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Mâide 5/29; Kasas 28/76.

⁵³⁶ Bakara 2/269; Âl-i İmrân 3/7, 18; Nisâ 4/8; Enfâl 8/75; Tevbe 9/86; Hûd 11/116; R’ad 13/19; İbrâhîm 14/52; Nûr 24/22; Neml 27/33 (bu ayette iki defa geçmektedir); Ahzâb 33/6; Sâd 38/29; Zümer 39/9, 18; Ahkâf 46/35.

kelimeleri ile Â'râf 7/145 ve Enbiyâ 21/37'de geçmekte olan "se'urikum/ساوركم" kelimesi ve de A'râf 7/124, Tâhâ 20/71, Şu'arâ 26/49'da bulunan "le'usallibennekum/لاوصلبنكم" kelimeleri olarak zikredilmektedir. "*Vâv Harfinin Ziyâde Kılınması*" başlığı altında 'vâv'ın Ziyâde olarak resmedilip/resmedilmemesi meselesi ele alınırken bahsi geçen kelimeler hakkında konuşulmuştu. En son kelime olan "لاوصلبنكم" kelimesi hariç diğer kelimeler bu konu çerçevesinde ele alınırsa 'elif' ve 'vâv'ın resimde yer aldığı yani hemzenin çift resimle kitâbete yansıdığı ifade edilmektedir. Ancak A'râf 7/145, Tâhâ 20/71 ve Şu'arâ 26/49'da bulunan ilgili kelimenin, Mushaf imlâsı söz konusu olunca farklı imlânın bulunduğunu⁵³⁷, Mukayese konumuz olan Kral Fuâd Nüshası ve Fahrettin Bilgiç Mushaf'ında ise, 'vâv' harfi olmaksızın "لاوصلبنكم" şeklinde imlâ edilmektedir.⁵³⁸

Hemzenin 'elif'-'elif' olarak çift resimle kitâbette belirtildiği yerlere gelince, Tevbe 10/47'de yer alan "le'evda'û/لاوضعوا" kelimesi Mushaf imlâsı açısından çift 'elif'le resmedilirken,⁵³⁹ Mukayese konu olan Mushaf'lar tarafından tek resimle "لاوضعوا" resmi ile imlâ edilmiştir. Bir diğer yer Neml 27/21'de geçen "le'ezbehannehu/لاذبحنه" kelimesi, çift 'elif' şeklinde imlâyaya girmiştir.

Mushaf imlâsı çerçevesinde hemzenin 'elif' ve 'yâ' şeklinde imlâ edilerek çift resimle ele alınan yerlere bakıldığında,⁵⁴⁰ Zâriyât 51/47'de geçen "bi'eydin/بايد" kelimesi ile Kalem 68/6 'da geçen "bi'eyyikum/بايكم" kelimesi de Mushaf imlâsı açısından ve Mukayeseye konu olan Mushaf'larca çift resimle imlâda yer almıştır. İbrâhîm 14/5'te yer alan "bi'eyyâm/بايم" kelimesi, tek resimle "بايم" şeklinde imlâ edilmiştir. Ayrıca Âl-i İmrân 3/144, Enbiyâ 21/34'de bulunan "efe'in/افين" kelimesi de "*Yâ Harfinin Ziyâde Kılınması*" başlığı altında irdelenirken bahsedilmiş, Fahrettin Bilgiç Mushaf'ında 'yâ'nın hazfî, Kral Fuâd Nüshasında ise, 'isbat-ı yâ' ile kitâbete geçmiştir.

⁵³⁷ Dâni, *el-Mukni'*, ss. 59-60; İbn Necah, *Muhtasaru't- Tebyîn*, C. III, s. 564; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 227.

⁵³⁸ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim*, A'râf 7/145; Tâhâ 20/71; Şu'arâ 26/49; el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, A'râf 7/145; Tâhâ 20/71; Şu'arâ 26/49.

⁵³⁹ Dâni, *el-Mukni'*, s. 51.

⁵⁴⁰ Dâni, *el-Mukni'*, s. 53-54; İbn Necah, *Muhtasaru't- Tebyîn*, C. II, s. 369.

Tablo 2. 17. Kral Fuâd Nüşası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Hemzenin Çift Resimle (Vav-Elif) Kitâbette Yer Alması

Kral Fuâd Nüşası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
أُولُوا	أُولُوا	Bakara 2/269; Âl-i İmrân 3/7, 18; Nisâ 4/8; Enfâl 8/75 vd.
وَأُولَاتُ	وَأُولَاتُ	Talâk 65/4 ve 6
سَأُورِيكُمْ	سَأُورِيكُمْ	A'râf 7/145; Enbiyâ 21/37
لَأُصَلِّبَنَّكُمْ	لَأُصَلِّبَنَّكُمْ	A'râf 7/124, Tâhâ 20/71, Şu'arâ 26/49
وَلَا أَوْضَعُوا	وَلَا أَوْضَعُوا	Tevbe 10/47
بِأَيْدِي	بِأَيْدِي	Zâriyât 51/47
بِأَيْمِ	بِأَيْمِ	İbrâhîm 14/5
أَفْأَيْنَ	أَفْأَيْنَ	Âl-i İmrân 3/144, Enbiyâ 21/34 ★

İmlâ perspektifinden bakıldığında bir diğer durum kelimenin sonunda yer alan Müfred hemzenin ‘vâv’-‘elif’ ile ‘elif’-‘yâ’ şeklinde çift resimle karşımıza çıkan kelimeler vardır. “Vâv-elif” şeklinde resmedilen kelimeler özelinden konuya bakarsak; İbrâhîm 14/9, Sâd 38/21, 67, Teğâbün 64/5’te geçen “Nebe’u/نبوا” kelimesi, Yûsuf 12/85’te yer alan “tefte’u/تفتوا” kelimesi, Nahl 16/48’de bulunan “yetefeyye’u/يتفيا” kelimesi, Tâhâ 20/18’de “etevekke’u/اتوكوا” kelimesi, Tâhâ 20/119’da bulunan “tazme’u/تظموا” kelimesi, Mü’minûn 23/24, Neml 27/29, 32, 38’de geçen “mele’u/ملوا” kelimesi, Nûr 24/8’de “yedra’u/يدروا” kelimesi, Furkân 25/77’de “ya’be’u/يعبوا” kelimesi ve “yebde’u/يبدوا” kelimesi,⁵⁴¹ Zuhurf 43/18’de “yuneşşe’u/يششوا” kelimesi ve son olarak Kıyâme 75/13’te yer alan “yunebbe’u/ينبوا” kelimeleri zikredilebilir. Kral Fuâd Nüşası/Haddâd Mushafı ve Fahrettin Bilgiç

⁵⁴¹ Yûnus 10/4, 34 (bu ayette iki kez geçmekte); Neml 27/64; Rûm 30/11, 27.

Mushaf'larının bu kelimelerle ilgili imlâsı aynı resimle olup, 'vâv' kürsüsü üzerine kırık hemzenin olduğu görülmektedir. Hem Mushaf imlâsı, hem de mukayeseye konu olan Mushaf nüshaları zikredilen kelimelerle ilgili mutâbakat sağlamaktadır.⁵⁴²

Tablo 2. 18. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Hemzenin Çift Resimle (Vav-Hemze-Elif) Kitâbette Yer Alması

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
نَبَأُ	نَبَأُ	İbrahim 14/9; S'ad 38/21, 67; Teğabün 64/24
تَفْتَوُا	تَفْتَوُا	Yûsuf 12/85
يَتَفَيَّوُا	يَتَفَيَّوُا	Nahl 16/48
أَتَوَكُّوُا	أَتَوَكُّوُا	Taha 20/18
لَا تَظْمُوُا	لَا تَظْمُوُا	Taha 20/119
الْمَلُوُا	الْمَلُوُا	Mü'minûn 23/24; Neml 27/29, 32, 38
وَيَدْرُوُا	وَيَدْرُوُا	Nur 24/8
مَا يَعْبُوُا	مَا يَعْبُوُا	Furkan 25/77
يَبْدُوُا	يَبْدُوُا	Yunus 10/4, 34; Neml 27/64; Rum 30/11, 27
يَنْشُوُا	يَنْشُوُا	Zuhuf 43/18
يَنْبُوُا	يَنْبُوُا	Kiyâme 75/13

Bir başka kelime öbeklerinin olduğu, "vâv-elif" ile resmedilen hemzenin evvelindeki fethanın uzun fetha olma meselesidir. Nitekim bu mesele ile ilgili kaynaklarda şu kelimelere yer verilmektedir: Mâide 5/29, 33, Zümer 39/34, Şûrâ

⁵⁴² Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'ân-ı Kerim*, "نَبَأُ" kelimesi için Bkz. İbrâhîm 14/9; Sâd 38/21, 67; Teğâbün 64/5; "تَفْتَوُا" kelimesi için Bkz. Yûsuf 12/85; "يَتَفَيَّوُا" kelimesi için Bkz. Nahl 16/48; "أَتَوَكُّوُا" kelimesi için Bkz. Tâhâ 20/18; "تَظْمُوُا" kelimesi için Bkz. Tâhâ 20/119; "الْمَلُوُا" kelimesi için Bkz. Mü'minûn 23/24; Neml 27/29, 32 ve 38; "وَيَدْرُوُا" kelimesi ile ilgili Bkz. Nûr 24/8; "مَا يَعْبُوُا" kelimesi için Bkz. Furkân 25/77; "يَبْدُوُا" kelimesi için Ayrıca Bkz. Yûnus 10/4 ve 34; Neml 27/64; Rûm 30/11 ve 27.

42/40, Haşr 59/17’de yer alan “cezâ’u/جزوا” kelimesi, En’âm 6/94, Şûrâ 42/21’de geçmekte olan “şurakâ’u/شركوا” kelimesi, En’âm 6/5, Şu’arâ 26/6’da⁵⁴³ yer alan “enbâ’u/انبوا” kelimesi, Hûd 11/87’de “neşê’u/نشوا” kelimesi, Şu’arâ 26/197, Fâtır 35/28’de geçen “ulemâ’u/علموا” kelimesi, İbrâhîm 14/21 ve Mü’min 40/47’de yer alan “du’afâ’u/الضعفوا” kelimesi, Mü’min 40/50’de geçmekte olan “du’â’u/دعوا” kelimesi, Rûm 30/13’te yer alan “şufe’â’u/شفعوا” kelimesi, Sâffât 37/106, Duhân 44/33’te geçen “belâ’u/بلوا” kelimesi ve son olarak Mümtehine 60/4’de yer alan “bura’â’u/بروا” kelimeleri olarak zikredilmektedir.⁵⁴⁴ Mushaf imlâsı bağlamında mukayeseye konu olan her iki Mushaf nüshaları çerçevesinde ele alınan kelimelerden Zümer 39/34’te geçen “جزاء” kelimesi⁵⁴⁵ ‘vâv’ olmaksızın ‘elif’ ve hemze ile imlâ edildiği dikkat çekici olarak gözlenmektedir. Diğer zikredilen ilgili kelimeler gerek Kral Fuâd Nüshasında olsun gerekse Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında olsun resim yönünden uyum sağlayıp, ‘vâv’ harfi ve hemzenin de kitâbete yansıdığı görülmektedir.

⁵⁴³ Bkz. Dâni, *el-Muknî*, ss. 63-65; İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C. II. s. 84; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 235.

⁵⁴⁴ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 235.

⁵⁴⁵ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Zümer 39/34; el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Zümer 39/34.

Tablo 2. 19. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Hemzenin Çift Resimle (Vav-Uzun Fetha-Elif) Kitâbette Yer Alması

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
جَزَاؤًا	جَزَاؤًا	Mâide 5/29, 33, Şûrâ 42/40, Haşr 59/17
جَزَاءٍ	جَزَاءٍ	Zümer 39/34
شُرَكَوًا	شُرَكَوًا	En'âm 6/94, Şûrâ 42/21
أَنْبِئُوا	أَنْبِئُوا	En'âm 6/5; Şû'arâ 26/6
مَا نَسْتَوِي	مَا نَسْتَوِي	Hûd 11/87
عَلَّمُوا	عَلَّمُوا	Şu'arâ 26/197, Fâtır 35/28
الضَّعْفَانِ	الضَّعْفَانِ	İbrâhîm 14/21; Mü'min 40/47
دَعَاؤًا	دَعَاؤًا	Mü'min 40/50
شَفَعُوا	شَفَعُوا	Rûm 30/13
الْبَلَاؤًا	الْبَلَاؤًا	Sâffât 37/106; Duhân 44/33
بِرَّاءًا	بِرَّاءًا	Mümtehine 60/4

Mushaf imlâsı penceresinden bakıldığında ‘elif-yâ’ şeklinde resmedilen kelimelere⁵⁴⁶ de değinmek gerekir ki onlar; Kur’ân-ı Kerim’de A’raâf 7/103, Yûnus 10/75, Hûd 11/97, Mü’minûn 23/46, Kasas 28/32, Zuhruf 43/46’da geçmekte olan “ ve-meleihî/وملائه” kelimesi, Kral Fuâd Nüshasında “وملاءه” şeklinde kırık hemze ‘yâ’ kürsüsünün altına bazen de ‘lâm-elif’ harfinin altına gelerek imlâ edilmiştir.⁵⁴⁷ Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında ise bu kelime “وملائه” şeklinde hemzenin ‘yâ’

⁵⁴⁶ Dâni, *el-Mukni*, s. 54; İbn Necah, *Muhtasaru't- Tebyîn*, C. II, s. 369.

⁵⁴⁷ el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, A'râf 7/103; Yûnus 10/75; Hûd 11/97; Mü'minûn 23/46; Kasas 28/32; Zuhruf 43/46.

kürsüsü üzerinde resmedildiği görülmektedir.⁵⁴⁸ En'âm 6/34'te yer alan “nebei/نبأى” kelimesi Kral Fuâd Nüşhasında resimde yer alan ‘yâ’ nın imlâsı olmakla beraber, kırık hemze ‘yâ’nın altında olacak biçimde kitâbette yer almıştır.⁵⁴⁹ Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında ise “نبأى” olarak ‘yâ’nın imlâda yer alması ve hemzenin ‘yâ’ üzerine resmi ile yazılmıştır.⁵⁵⁰ Ayrıca bu kelimelerin yanında kaynaklarda⁵⁵¹ Yûnus 10/15’de yer alan “tilkâ’i/تلقاى” kelimesi, Nahl 16/90’da geçen “itâ’i/ايتاى” kelimesi, Tâhâ 20/130’da geçen “enâ’ı/انئاى” kelimesi, Rûm 30/8 ve 16’da yer alan “likâ’i/لقاى” kelimesi ve Şûrâ 42/51’de geçen “verâ’i/وراى” kelimeleri de zikredilmektedir. Bahsi geçen kelimelerde Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ında ‘yâ’nın isbâtı ve hemzenin ‘yâ’ kürsüsü altında resmedildiği görülmekte olup,⁵⁵² Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında ise, Tâhâ 20/130’da geçen “انئا” kelimesinde ‘yâ’ harfi düşürülerek ‘elif’ ve hemzenin resmi esas alınmıştır.⁵⁵³ Diğer kelimeler ise ‘elif-yâ’ ile resmedilmiş olup, hemze ‘yâ’ kürsüsü üzerinde resmedilmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, A’râf 7/103; Yûnus 10/75; Hûd 11/97; Mü’minûn 23/46; Kasas 28/32; Zuhruf 43/46.

⁵⁴⁹ el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, En’âm 6/34.

⁵⁵⁰ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, En’âm 6/34.

⁵⁵¹ Dâni, *el- Mukni’*, s. 54; İbn Necah, *Muhtasarı’t- Tebyîn*, C.II. ss. 369-370.

⁵⁵² el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Yûnus 10/15; Nahl 16/90; Tâhâ 20/130; Rûm 30/8, 16; Şûrâ 42/51.

⁵⁵³ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Tâhâ 20/130.

⁵⁵⁴ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Yûnus 10/15; Nahl 16/90; Rûm 30/8, 16; Şûrâ 42/51.

Tablo 2. 20. Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafı Hemzenin Çift Resimle (Elif-Yâ) Kitâbette Yer Alması

Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı	Hattat Fahreddin Bilgiç Mushafı	Geçtiği Ayetler
وَمَلَأَهُ	وَمَلَأَهُ	A'râf 7/103, Yûnus 10/75, Hûd 11/97, Mü'minûn 23/46, Kasas 28/32, Zuhruf 43/46 ★
نَبِيَّ	نَبِيَّ	En'âm 6/34 ★
تَلْقَايَ	تَلْقَايَ	Yûnus 10/15 ★
وَإِنِّي	وَإِنِّي	Nahl 16/90 ★
ءَانَايَ	ءَانَايَ	Tâhâ 20/130 ★
بِلِقَايَ	بِلِقَايَ	Rûm 30/8, 16 ★
وَرَأَيَ	وَرَأَيَ	Şûrâ 42/51 ★

Bunun neticesinde Mukayese konumuz olan her iki Mushaf da, büyük oranda İmam Mushaf'a imlâ açısından uymakla beraber, bazı kelimelerde 'yâ' harfinin hazfî gibi kitâbette farklılık arz eden resimlerle de karşılaşmak mümkündür.

2.4.2. “Çift Hemze” İmlâ Özellikleri

Çift hemze, herhangi bir kelimenin ilk harfi hemze ile başlayıp, başına istifham hemzesi gelmesiyle, ya da bir kelimenin en son harfi hemze ile bitip peşinden gelen kelimenin evvelki harfi hemze ile başlaması veya her iki hemzenin peşpeşe gelerek bir kelimenin aslî harfleri arasında bulunmasına denir. Kaynaklarda bu konu “Çift Hemze İle İlgili Hükümler” başlığı altında ele alınmaktadır. Mushaf kitâbetinde çift hemze muhtelif kelimelerde vukû' bulduğunda imlâ açısından farklılık arzetmemektedir. Bundan dolayı iki hemze meselesi sadece aynı kelimedeki yer alan çift hemzenin resmedilmesi bağlamında tetkik edilecektir.⁵⁵⁵

⁵⁵⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 238.

2.4.2.1. Kelime Başına Resmedilen Kat‘ Hemzesi

Fethalı Kat‘ hezesinin bulunduğu bir kelimenin başına istifham hemzesinin gelmesi halinde zikredilen bu iki hemze tek resimle kitâbete yansımaktadır.⁵⁵⁶ Bu durumun sebebi aynı olan iki resmin yanyana bulunmasının makul karşılanmaması olarak ifade edilmektedir.⁵⁵⁷ Kur’ân-ı Kerim’de “eâmentum/ءمنتتم” kelimesi⁵⁵⁸ ile Zuhruf 43/58’de bulunan “e’âliheta/ءالھتئا” kelimeleri bu çerçevede ele alınmaktadır.⁵⁵⁹ Kral Fuâd Nüşhası dediğimiz Mısır’da neşredilen Mushaf, bu kelimeyi kırık hemze ve ‘elif’ harfinin bulunduğu çift resimle “ءءمنتتم” imlâya almıştır.⁵⁶⁰ Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında ise, tek resimle gösterilmiş olup, Zuhruf 43/58’de “ءءالھتئا” şekli ile resme yansımaktadır.⁵⁶¹ Bununla birlikte ilgili kelimenin asıl harfleri arasında bulunan hemzeden sonra ibdâl edilmiş veya zâid bir ‘elif’ bulunduğu hemze ve ‘elif’ tek resimle kitâbette yer alır.⁵⁶² Yine Kur’ân’da Muhammed 47/16’da yer alan “ânifen/انفا” kelimesi, Muhammed 47/15’de bulunan “âsin/اس” kelimesi, En’âm 6/74’te geçen “âzer/ازر” kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de onbeş yerde geçmekte olan⁵⁶³ “âdem/ادم” kelimeleri de bu kategoride yer almaktadır. Bahsi geçen kelimeler Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ında “ءانفا”, “ءاس”, “ءازر” ve “ءادم” şekli ile çift resimle yer alırken,⁵⁶⁴ Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında ise, “اس”, “انف”, “ازر” ve “ادم” şekillerinde olduğu gibi tek resimle imlâda yer almaktadır.⁵⁶⁵

Kat‘ hemzesinin harekesinin damme olması durumuna gelince bazı yerlerde ‘vâv’ imlâda yer alırken bazı yerlerde ise kitâbete yansıtılmamıştır. Bu bağlamda hemzenin sahip olduğu harekenin cinsinden bir med harfiyle resmedildiği, hemzenin

⁵⁵⁶ Dâni, *el- Mukni*, s. 32.

⁵⁵⁷ Dâni, *el- Mukni*, s. 32; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 239.

⁵⁵⁸ Â’râf 7/123, Tâhâ 20/71, Şu’arâ 26/49’da geçmektedir.

⁵⁵⁹ İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, C. II. s. 87, C. III. ss. 562-563.

⁵⁶⁰ el-Huseynî, Haddâd Mushafi, A’râf 7/123; Tâhâ 20/71; Şu’arâ 26/49.

⁵⁶¹ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Zuhruf 43/58.

⁵⁶² Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 240.

⁵⁶³ Bakara 2/31, 37; Âl-i İmrân 3/33, 59; Mâide 5/27; A’râf 7/26, 27, 31, 35, 172; İsrâ 17/70; Meryem 19/58; Tâhâ 20/115, 121; Yâsîn 36/60.

⁵⁶⁴ el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, En’âm 6/74; Muhammed 47/15, 16; “ادم” kelimesi için bkz. Bakara 2/31, 37; Âl-i İmrân 3/33, 59; Mâide 5/27; A’râf 7/26, 27, 31, 35, 172; İsrâ 17/70; Meryem 19/58; Tâhâ 20/115, 121; Yâsîn 36/60.

⁵⁶⁵ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, En’âm 6/74; Muhammed 47/15, 16; “ادم” kelimesi için bkz. Bakara 2/31, 37; Âl-i İmrân 3/33, 59; Mâide 5/27; A’râf 7/26, 27, 31, 35, 172; İsrâ 17/70; Meryem 19/58; Tâhâ 20/115, 121; Yâsîn 36/60.

tahfifi, diğer yerlerde ise hemzenin tahkiki doğrultusunda imlâ edilmektedir. Zira tahkiki durumunda hemze ‘elif’le kitâbette yer alırken, ‘elif’le yazılması söz konusu olunca, iki aynı resim yan yana yer almakta dolayısıyla hemze resimde yer almamaktadır.⁵⁶⁶ Klasik kaynakların bu konu hakkında bize işaret ettiği Âl-i İmrân 3/15’de “e’unebbi’ukum/اونبؤكم” kelimesi, Sâd 38/8’de yer alan “e’unzile/انزل” kelimesi ve Kamer 54/25’de geçen “e’ulkiye/القى” kelimeleri bu fasılda ele alınmaktadır.⁵⁶⁷ Dâni’ye göre iki ‘elif’in peşpeşe gelmesi neticesinde ‘elif’lerden birinin hafzedildiğini ve tek ‘elif’le resmedildiği belirtilir.⁵⁶⁸ Mukayese konumuz olan her iki Mushaf’ta ise ilgili kelimelerin imlâsında birliktelik olduğu, “اونبؤكم” “انزل” ve “القى” şeklinde resmedilgi görülmektedir.

Kat’ hemzesinin harekesinin kesre olması durumu söz konusu olursa, ilgili kelimenin başında yer alan asıl hemzeler bazı yerde ‘yâ’ harfi, bazı yerde ise imlâda yer almamıştır. Bu kelimelerden olan “e’innâ/اننا” kelimesi,⁵⁶⁹ “e’innâ/اننا” kelimesi,⁵⁷⁰ “e’in/اين” kelimesi,⁵⁷¹ Sâffât 37/86’da geçen “e’ifken/ايفكا” kelimesi, Tevbe 9/12, Enbiya 21/73’de geçmekte olan “e’immeten/ايممة” kelimeleri olarak belirtilir. Âlimlerin aktardığı bilgiye göre ‘yâ’ ile kitâbette yer almasının sebebini “tahfifin murad edilmiş” olacağı yönünde ifadelendirmektedirler.⁵⁷² Zikredilen bu kelimeler hem Kral Fuâd Nüşhası, hem de Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında ‘yâ’ kürsüsünde hemze ile yani çift hemze ile resmedilmiştir.⁵⁷³

Mushaf imlâsı açısından bakıldığında bazı yerlerde ‘yâ’ harfinin yazıldığı bazı yerlerde ise yazılmadığı iki adet kelimeyi⁵⁷⁴ de burada zikretmeden geçemeyeceğiz. Kur’ân’da “e’izâ/انذأ” kelimesi ve “e’innâ/اننا” kelimeleri olarak yer

⁵⁶⁶ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 241.

⁵⁶⁷ İbn Vesîk, *el-Câmî’ limâ yuhtâcu ileyhi min resmi’l-mushâf*, ss. 65-66; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 240.

⁵⁶⁸ Dâni, *el-Mukni’*, s. 65.

⁵⁶⁹ En’âm 6/19; Neml 27/55; Ankebût 29/29; Fussilet 40/9.

⁵⁷⁰ Neml 27/67; Sâffât 37/36.

⁵⁷¹ Şu’arâ 26/41; Yâsîn 36/19.

⁵⁷² Dâni, *el-Mukni’*, s. 57.

⁵⁷³ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, “اننكم” kelimesi için bkz. En’âm 6/19; Neml 27/55; Ankebût 29/29; Fussilet 40/9; “اننا” kelimesi için bkz. Neml 27/67; Sâffât 37/36; “انمة” kelimesi için bkz. Tevbe 9/12; Enbiyâ 21/73; “انفكا” kelimesi için bkz. Sâffât 37/86; “انن” kelimesi için bkz. Şu’arâ 26/41; Yâsîn 36/19.

⁵⁷⁴ Dâni, *el-Mukni’*, s. 58.

almaktadır. Bu zikredilen iki kelime bir ayet içerisinde beraber geçtiği yerler Ra'd 13/5, İsrâ 17/49 ve 98, Mü'minûn 23/82, Neml 27/67, Secde 32/10, Sâffât 37/16 ve 53, Vâkı'a 56/47 olarak zikredilmektedir. Bu geçen yerlerden sadece Vâkı'a 56/47'de yer alan "انفا" şeklinde 'yâ' ile imlâ edilmiş, bunun dışındaki yerlerde kitâbette hemze için özel bir resme yer verilmemiştir.⁵⁷⁵ Neml 27/67 ile Sâffât 37/36'da bulunan "انفا" kelimesi 'yâ' ile kitâbette yer almışken, diğer yerlerde bu kelimedede hemze için özel bir resim belirleyici olmamıştır.⁵⁷⁶ Resm-i Osmânî imlâyı benimseyen Kral Fuâd Nüşhası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ları da Mesâhif-i Osmânî'ye bu kelimelerin imlâlarında muvâfakat etmektedirler.

2.4.2.2. Kelime Başına Resmedilen Vasl Hemzesi

Herhangi bir kelimenin başındaki asıl hemzeden önce istifham hemzesi gelir, kelimenin aslî hemzesi de meksûr Hemze-i vasl olması durumunda aslî hemze telaffuzda sâkıt olur ve hususi bir şekille resmedilmez.⁵⁷⁷ Sâffât 37/153'de yer alan "estafâ/اصطفى" kelimesi ile Sâd 38/75'de geçmekte olan "estekberte/استكبرت" kelimeleri bu vasıftadır. Şayet aslî hemze yani hemze-i vasl meftûh olursa çift hemze tek resimle imlâ edilmektedir. En'âm 6/143'de geçen "âz-zekerayn/الذكرين" kelimesi, Yûnus 10/59'da yer alan "Âllâh/الله" lafzı ve Yûnus 10/91'de geçmekte olan "â'l-âne/الن" kelimeleri için aynı durum geçerlilik arz etmektedir.⁵⁷⁸

2.5. Harf ve Edatların İmlâsı

Mushaf kitâbeti tetkik edildiği vakit peşpeşe gelen iki edatın durumunun imlâ açısından bazen ayrı bazen de bitişik yazıldığı dikkat çekmektedir.⁵⁷⁹ Bunun da uzantısında bazı yerlerde ayrı, bazı yerlerde ise tek kelime şeklinde bitişik imlâ edildiği görülmektedir. Bu çerçevede klasik kaynaklarda bu konu "el-maktu" "ve'l-Mevsûl" olarak müstakil bir başlık altında irdelenmiştir.⁵⁸⁰ Mushaf kitâbetine yansımaları bağlamında muhtelif resim/imlâ ile yanyana gelmiş harf ve edatların

⁵⁷⁵ Dâni, *el-Muknî* s. 58; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, ss. 241-242.

⁵⁷⁶ Dâni, *el-Muknî*, s. 57.

⁵⁷⁷ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 243.

⁵⁷⁸ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 243.

⁵⁷⁹ Dâni, *el-Muknî*, ss.73- 81.

⁵⁸⁰ Bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, ss. 243-250.

keyfiyeti hem Kral Fuâd/Haddâd Mushaf'ında hem de Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ında ele alınarak tetkik edilmesi yerinde olacaktır:

1-) “En-Lâ/ لَّا”⁵⁸¹: ‘İmam Mushaf’ diye zikredilen III. Halife Hz. Osman’ın kendisi için istinsâh ettirdiği Mushaf’ta kırk beş yerde⁵⁸¹ “لا” “ellâ” resmiyle “nûn” olmaksızın yazılmıştır. On yerde⁵⁸² ise “لَّا” şeklinde ayrı olarak imlâ edilmiştir. Mushaf mukâyesine konu olan Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ı ve Hattat Fahrettin Bilgiç’in kaleminden çıkan Mushaf’ın, İmam Mushaf’a zikredilen yerlerde imlâ açısından muvâfakat ettiği görülmektedir.

2-) “Min-Mâ/ مِنْ مَا”⁵⁸³: Kur’ân-ı Kerim’de yüzyirmi iki yerde⁵⁸³ “مما” resminde olduğu gibi bitişik yazılmıştır. Üç yerde⁵⁸⁴ ise “مِنْ مَا” şeklinde ayrı olarak imlâ edilmiştir. Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında Münâfikûn 63/10’da “مما” şeklinde bitişik,⁵⁸⁵ Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ında ilgili yer “مِنْ مَا” şeklinde ayrı resmedilmiş olup, diğer yerlerin tamamında mutâbakat sağlandığı gözlenmiştir. Bunun yanında “مِنْ مَنْ” kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de yirmi altı yerde⁵⁸⁶ geçiyor olup,

⁵⁸¹ Bakara 2/229 (bu ayette iki defa geçmektedir), 246 (bu ayette iki defa yer almaktadır), 282 (bu ayette iki defa geçmektedir); Âl-i İmrân 3/41, 64, 170, 176, 183; Nisâ 4/3 (bu ayette üç yerde geçmektedir); Mâide 5/8, 71; En’âm 6/119, 151; A’râf 7/12; Enfâl 8/34; Tevbe 9/92, 97; Hûd 11/2; Yûsuf 12/40; İbrâhîm 14/12; Hicr 15/32; İsrâ 17/2, 23; Meryem 19/10, 24, 48; Tâhâ 20/89, 93, 118; Şu’arâ 26/3; Neml 27/25, 31; Fussilet 41/14, 30; Ahkâf 46/21; Necm 53/38; Rahmân 55/8; Hadîd 57/10, 29; Abese 80/7.

⁵⁸² A’râf 7/105, 169; Tevbe 9/118; Hûd 11/14, 26; Hac 22/26; Yâsin 36/60; Duhân 44/19; Mümtehine 60/12; Kalem 68/24.

⁵⁸³ Bakara 2/3, 23, 36, 61, 79 (bu ayette iki defa geçmektedir), 168, 202, 229, 248, 251, 254, 264, 267; Âl-i İmrân 3/92, 157; Nisâ 4/7 (bu ayette üç defa geçmektedir), 11, 12 (bu ayette üç defa yer almaktadır), 32 (bu ayette iki defa geçmektedir), 33, 39, 65, 176; Mâide 5/4 (bu ayette iki defa geçmektedir), 13, 14, 15, 83, 88; En’âm 6/19, 78, 118, 119, 121, 132, 136, 142; A’râf 7/50; Enfâl 8/3, 69, 70; Yûnus 10/24, 41 (bu ayette iki defa geçmektedir), 58, 94; Hûd 11/35, 54, 62, 91, 109; Yûsuf 12/33, 37, 47, 48; R’ad 13/17, 22; İbrâhîm 14/9, 18, 31; Nahl 16/56, 66, 68, 81, 114 127; İsrâ 17/39, 51; Kehf 18/49, 66; Enbiyâ 21/18; Hac 22/35, 47; Mü’minûn 23/21, 33 (bu ayette iki defa geçmektedir), Nur 24/26, 33; Furkân 25/49; Şu’arâ 26/169, 216; Neml 27/36, 70; Kasas 28/54; Rûm 30/9; Secde 32/5, 16; Ahzâb 33/50, 69; Fâtır 35/29; Yâsin 36/36 (bu ayette iki defa geçmektedir), 47, 71; Zümer 39/4; Mü’min 40/34; Fussilet 41/5, 22; Şûrâ 42/22, 38; Zuhruf 43/16, 24, 26, 32; Ahkâf 46/19; Tûr 52/22; Vâkı’a 56/20, 21; Hadîd 57/7; Haşr 59/9; Mümtehine 60/4; Münâfikûn 63/10; Talâk 65/7; Meâric 70/39; Nûh 71/25; Mürselât 77/42.

⁵⁸⁴ Nisâ 4/25, Rûm 30/28; Münâfikûn 63/10.

⁵⁸⁵ Bkz. Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Münâfikûn 63/10.

⁵⁸⁶ “Bakara 2/114, 140, 143, 282; Âl-i İmrân 3/26; Nisâ 4/125; Mâide 5/18; En’âm 6/157; A’râf 7/181; Tevbe 9/101; Hûd 11/48, 116; İsrâ 17/70; Kehf 18/57; Meryem 19/58 (bu ayette iki yerde geçmektedir); Tâhâ 20/4; Neml 27/83; Secde 32/22; Ahzâb 33/51; Sebe’ 34/21; Sâd 38/85; Zümer 39/32; Fussilet 41/33, 52; Ahkâf 46/5.

İmam Mushaf'ta “ممن” resmi ile imlâ edildiği, Mushaf'lar arasında bununla ilgili imlâ birliğinin olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁸⁷

3-) “An-Mâ/ عَنْ مَا”: Kur’ân-ı Kerim’de kırk yedi yerde⁵⁸⁸ “عما” resmi ile imlâ edilerek bitişik yazıldığı, A’râf 7/166’da ise, “عَنْ مَا” şeklinde ayrı resmedilmektedir. Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushaf’ı ve Fahrettin Bilgiç’in kaleminden çıkan Mushaf da zikredilen imlâyâ muvâfakat ettiği görülmektedir.⁵⁸⁹

4-) “În-Mâ/ إِنَّ مَا”: Mushaf’ta yirmi dokuz yerde⁵⁹⁰ “اما” şeklinde bitişik olarak resmedilmiş, sadece Ra’d 13/40’da “إِنَّ مَا” resminde görüldüğü gibi ayrı olarak yazılmıştır. Mukayese konumuz olan Kral Fuâd Nüshası ve Fahrettin Bilgiç Mushaf’larında ise imlâda birliktelik söz konusudur.

5-) “În-Lem/ إِنَّ لَمْ”: Kur’ân-ı Kerim’de iki yerde geçiyor olup, Hûd 11/14’de “فَالَمْ” şeklinde ‘nûn’ olmaksızın bitişik, Kasas 28/50’de ise “فَإِنَّ لَمْ” şeklinde ‘nûn’ harfî resimde gösterilerek ayrı yazılmıştır. Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushaf’ı ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında da imlâ aynıdır.

6-) “En-Len/ إِنَّ لَنْ”: Kehf 18/48 ile Kıyâme 75/3’te “الن” resmi ile bitişik olarak imlâ edilmiştir.⁵⁹¹ Bunların dışında kalan on bir yerde⁵⁹² ayrı yazıldığı belirtilmektedir.⁵⁹³ Ebü’l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî (v. 643/1245) ise zikredilen on bir yerle ilgili bitişik olarak imlâ edilen başka

⁵⁸⁷ Dâni, *el-Muknî*, s. 74; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 248.

⁵⁸⁸ Bakara 2/74, 85, 134, 140, 141, 144, 149; Âl-i İmrân 3/99; Mâide 5/48, 73, 95; En’âm 6/100, 132; A’râf 7/190; Tevbe 9/31; Yûnus 10/18, 78; Hûd 11/123; İbrâhîm 14/10, 42; Hicr 15/93; Nahl 16/1, 3, 56, 93; İsrâ 17/43; Enbiyâ 21/22, 23; Hac 22/2; Mü’minûn 23/40, 91, 92; Neml 27/63, 93; Kasas 28/68; Ankebût 29/13; Rûm 30/40; Sebe’ 34/25 (ayette iki yerde geçmektedir), 43; Sâffât 37/159, 180; Zümer 39/67; Zuhruf 43/82; Ahkâf 46/3; Tûr 52/43; Haşr 59/23.

⁵⁸⁹ el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, A’râf 7/166; Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, A’râf 7/166.

⁵⁹⁰ Bakara 2/38; En’âm 6/68; A’râf 7/35, 115 (bu ayette iki yerde geçmektedir), 200; Enfâl 8/57, 58; Tevbe 9/106 (bu ayette iki yerde geçmektedir); Yûnus 10/46; İsrâ 17/23, 28; Kehf 18/86 (bu ayette iki yerde geçmektedir); Meryem 19/26, 75 (bu ayette iki yerde geçmektedir); Tâhâ 20/65 (bu ayette iki yerde geçmektedir), 123; Mü’minûn 23/93; Mü’min 40/77; Fussilet 41/36; Zuhruf 43/41; Muhammed 47/4 (bu ayette iki yerde geçmektedir); İnsan 76/3 (bu ayette iki defa yer almaktadır).

⁵⁹¹ Dâni, *el-Muknî*, ss. 75-76; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 249.

⁵⁹² Enbiyâ 21/87; Hac 22/15; Muhammed 47/29; Fetih 48/12; Teğâbun 64/7; Cin 72/5, 7, 12; Müzzemmil 73/20; İnşikâk 84/14; Beled 90/5.

⁵⁹³ Dâni, *el-Muknî*, s. 76; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 249.

bir yerin olmadığını ifade etmektedir.⁵⁹⁴ Farklı bir görüşe göre Müzzemmil 73/20’de “الن” şeklinde bitişik olarak resmedildiği de zikredilmektedir.⁵⁹⁵ Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ında Müzzemmil 73/20’de “الن” şeklinde bitişik diğer yerler ise zikredildiği gibi imlâ söz konusudur. Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında Müzzemmil 73/20 “أَنْ لَنْ” şekliyle ‘nûn’ ile ayırık olarak resmedilmiş, diğer yerler belirtildiği gibi imlâ edilmiştir.

7-)“An-Men/مَنْ عَنْ”: Nûr 24/43 ve Necm 53/29’da ayırık olarak resmedilmiştir.⁵⁹⁶ Hem Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushafı hem de Fahrettin Bilgiç hattına ait olan ilgili yerlerin İmlâsı Mushaf İmlâsına muvâfakat etmektedir.⁵⁹⁷

8-) “Em-Men/مَنْ”: Kur’ân’da dört yer olan Nisâ 4/109, Tevbe 9/109, Sâffât 37/11 ve Fussilet 41/40’da ayırık resmedilmiş, diğer geçtiği on bir yerde⁵⁹⁸ ise bitişik olarak yazıldığı zikredilmiştir. Bahsedilen bu edatların ayırık ya da bitişik resmedilmesi hususunda Mushaf’lar arasında mutâbakat olup, farklı uygulamayı barındıran herhangi bir Mushaf’dan söz edilmemiştir.⁵⁹⁹

9-) “En-Lev/لَوْ”: A’râf 7/100, Ra’d 13/31 ve Sebe’ 34/14’de ayırık yazıldığı, Cin 72/16’da ise bitişik olarak “لو” şeklinde ‘nûn’ olmaksızın idğâmın esas alındığı imlâ ile resmedilmiştir.⁶⁰⁰ Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ında Mushaf İmlâsına muvâfakat söz konusuysen, Fahrettin Bilgiç’in instinsâh ettiği Mushaf’ta Cin 72/16 da dâhil ayırık olarak resmedildiği görülmektedir.⁶⁰¹

10-)“Fî-Mâ/مَا فِي”: Kur’ân-ı Kerim’de on bir yerde⁶⁰² ayırık olarak resmedilmiştir.⁶⁰³ Zikredilen bu ayetlerin dışında yirmi dört yerde⁶⁰⁴ “فِيهَا” şeklinde

⁵⁹⁴ Sehâvî, *Cemâlu’l-kurrâ*, C. II. s. 529; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 249.

⁵⁹⁵ Dâni, *el-Muknî*, s. 76; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 249.

⁵⁹⁶ Dâni, *el-Muknî*, ss. 71-76; Sehâvî, *Cemâlu’l-kurrâ*, C. II. s. 529.

⁵⁹⁷ el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Nûr 24/43; Necm 53/29; Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Nûr 24/43; Necm 53/29.

⁵⁹⁸ Yûnus 10/31, 35; Neml 27/60, 61, 62, 63, 64; Zümer 39/9; Mülk 67/20, 21, 22.

⁵⁹⁹ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C. II. s. 417.

⁶⁰⁰ Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 250.

⁶⁰¹ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, A’râf 7/100; Ra’d 13/31; Sebe’ 34/14; Cin 72/16.

⁶⁰² Bakara 2/240; Mâide 5/48; En’âm 6/145, 165; Enbiyâ 21/102; Nûr 24/14; Şu’arâ 26/146; Rûm 30/28; Zümer 39/3, 46; Vâkı’a 56/61.

⁶⁰³ Dâni, *el-Muknî*, s. 77.

bitişik olarak yazılmıştır. Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushafı ve Fahrettin Bilgiç Mushaf'ı da imlâ yönünden bahse konu olan ilgili yerlere muvâfakat etmektedir.

11-) “Eyne-Mâ/أَيْنَ مَا”: Mushaf'ın İmlâsında bu iki edat şu üç yer olan Bakara 2/115, Nahl 16/76 ve Şu'arâ 26/92'de “أَيْنَمَا” şeklinde bitişik yazılması hususunda ittifak söz konusudur.⁶⁰⁵ Bitişik resmedilmesinde görüş birlikteliğinin söz konusu olmadığı iki yer ise, Nisâ 4/78 ile Ahzâb 33/61 olarak zikredilmektedir.⁶⁰⁶ Bu belirtilen beş yerin dışındaki yerlerde⁶⁰⁷ bulunan edatlar ayrı olarak yazılmıştır.⁶⁰⁸ Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushaf'ında Şu'arâ 26/92 ile ayrı yazılması hususu belirtilen yedi yer olan Bakara 2/148, Âl-i İmrân 3/112, A'râf 7/37, Meryem 19/31, Mü'min 40/73, Hadîd 57/4 ve Mücâdele 58/7'de fasledilerek “أَيْنَ مَا” şeklinde, diğer yerler ise bitişik olarak yazıdaki yerini almıştır. Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ındaki imlâda Nisâ 4/78 ile Şu'arâ 26/92 ayrı yazıldığı gibi, zikredilen yedi yerde⁶⁰⁹ de edatlar ayrı olarak yazıya geçirilmiştir. Mukayese konusu olan her iki Mushaf'ta sadece Nisâ 4/78'de imlâ yönünden fikir ayrılığı⁶¹⁰ söz konusu iken, diğer yerlerde imlâ birlikteliği görülmektedir.

12-) “Enne-Mâ/ان ما”: Sadece Hac 22/62 ve Lokmân 31/30'da ayrı olarak resmedildiği üzerinde durulmuştur.⁶¹¹ Bunun dışındaki yirmi dört yerde⁶¹² “انما” şeklinde bitişik olduğu belirtilmektedir. Hem Kral Fuâd Nüshası hem de Fahrettin Bilgiç'in hattı olan Mushaf, ayrı ve bitişik yazılması hususunda zikredilen bilgilere muvâfakat etmektedir.

⁶⁰⁴ Bakara 2/113, 213, 229, 234, 235; Âl-i İmrân 55, 66 (bu ayette iki yerde geçmektedir); Nisâ 4/24, 65; Mâide 5/93; A'râf 7/190; Enfâl 8/68; Yûnus 10/19, 93; Nahl 16/124; Hac 22/69; Mü'minûn 23/100; Kasas 28/77; Secde 32/25; Ahzâb 33/5, 38; Câsiye 45/17; Ahkâf 46/26.

⁶⁰⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 250.

⁶⁰⁶ Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, C. II, s. 525.

⁶⁰⁷ Bakara 2/148; Âl-i İmrân 3/112; A'râf 7/37; Meryem 19/31; Ğâfir 40/73; Hadîd 57/4; Mücâdele 58/7.

⁶⁰⁸ Mârğînî, *Delîlu'l-hayrân 'alâ mevrîdi'z-zamân*, s. 229.

⁶⁰⁹ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/148; Âl-i İmrân 3/112; A'râf 7/37; Meryem 19/31; Mü'min 40/73; Hadîd 57/4; Mücâdele 58/7.

⁶¹⁰ Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushaf'ında Nisâ 4/78'de “أَيْنَمَا” şeklinde bitişik iken, Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf'ında ise “أَيْنَ مَا” olarak ayrı resmedilmiştir.

⁶¹¹ Dâni, *el-Muknî*, s. 78; Sehâvî, *Cemâlu'l-kurrâ*, C. II, ss. 524-525; Mârğînî, *Delîlu'l-hayrân 'alâ mevrîdi'z-zamân*, s. 222.

⁶¹² Âl-i İmrân 3/178; Mâide 5/32 (Bu ayette iki yerde geçmektedir). 49, 92; En'âm 6/125; Enfâl 8/6, 28, 41; Yûnus 10/27; Hûd 11/14; R'ad 13/19; İbrâhîm 14/52; Kehf 18/110; Enbiyâ 21/108; Hac 22/31; Mü'minûn 23/55, 115; Kasas 28/50; Sâd 38/24, 70; Mü'min 40/43; Fussilet 41/6; Hadîd 57/20.

13-) “İnne-Mâ/ما إن”: Sadece En’âm 6/134’te ayırık olarak resmedildiği belirtilmektedir.⁶¹³ Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ı ve Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında da ilgili yer ayırık resmedilmiş, bunun dışındaki yerlerde⁶¹⁴ “انما” şeklinde bitişik yazılmıştır.

14-) “Bi’sse-Mâ/بئس ما”: Bu edatlar Kur’ân-ı Kerim’de dokuz yerde geçmekte olup, üç yerde⁶¹⁵ bitişik resmedildiği, altı yerde⁶¹⁶ ise ayırık olarak yazıldığı ifade edilmektedir. Mushaf mukayesine konu olan her iki Mushaf da dokuz yerde geçmekte olan imlâya uyum sağlamaktadır.

15-) “Kulle-Mâ/كل ما”: Bu edat Nisâ 4/91 ve İbrâhîm 14/34’te ayırık olarak resmedilmiştir.⁶¹⁷ Nisâ 4/91 ile Mü’minûn 23/44’te bazı Mushaf’larda bitişik bazılarında ise ayırık olarak yazıldığına dair bilgilere yer verilmektedir.⁶¹⁸ Geriye kalan yerlerin⁶¹⁹ tamamında “كلما” şeklinde bitişik olarak yazılmıştır. Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ında Nisâ 4/91, İbrâhîm 14/34 ve Mü’minûn 23/44’te geçen edatlar ayırık olarak yazılmış, geriye kalan yerlerde bitişik olarak resmedilmiştir. Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’ına gelince, İbrâhîm 14/34’te ayırık bir şekilde imlâ edilmiş olup, geriye kalan bütün yerlerde ise bitişik olarak yazıya aktarılmıştır.

⁶¹³ Dâni, *el-Muknî*, s. 78; Sehâvî, *Cemâlu’l-kurrâ*, C. II, s. 524.

⁶¹⁴ Bakara 2/11, 14, 102, 117, 137, 169, 173, 181, 275; Âl-i İmrân 3/20, 47, 155, 175, 178, 185; Nisâ 4/10, 17, 111, 171 (Bu ayette iki defa geçmektedir.); Mâide 5/27, 33, 55, 90, 91; En’âm 6/19, 36, 109, 156, 159; A’râf 7/33, 131, 173, 187 (Bu ayette iki defa geçmektedir.) 203; Enfâl 8/2; Tevbe 9/18, 28, 37, 45, 55, 60, 65, 85, 93; Yûnus 10/20, 23, 24, 108 (Bu ayette iki defa yer almaktadır.); Hûd 11/12, 33; Yûsuf 12/86; Ra’d 13/7, 19, 36, 40; İbrâhîm 14/42; Hicr 15/15; Nahl 16/40, 51, 82, 92, 95, 100, 101, 103, 105, 115, 124; İsrâ 17/15 (Bu ayette iki defa geçmektedir.); Kehf 18/110; Meryem 19/19, 35, 84, 97; Tâhâ 20/69, 72, 90, 98; Enbiyâ 21/45, 108; Hac 22/49; Mü’minûn 23/117; Nûr 24/51, 54, 62; Şu’arâ 26/153, 185; Neml 27/40, 91, 92 (Bu ayette iki defa geçmektedir.); Kasas 28/78; Ankebût 29/6, 17, 25, 50 (Bu ayette iki defa geçmektedir.); Lokmân 31/12; Secde 32/15; Ahzâb 33/33, 63; Sebe’ 34/46, 50; Fâtır 35/6, 18 (Bu ayette iki defa yer almaktadır.); 28; Yâsin 36/11, 82; Sâffât 37/19; Sâd 38/65; Zümer 39/9, 10, 41, 49; Ğâfir 40/39, 68; Fussilet 41/6; Şûrâ 42/42; Duhân 44/58; Ahkâf 46/23; Muhammed 47/36, 38; Fetih 48/10 (Bu ayette iki defa geçmektedir.); Hucurât 49/10, 15; Zâriyât 51/5; Tûr 52/16; Mucâdele 58/10; Mümtehhine 60/9; Teğâbün 64/12, 15; Tahrîm 66/7; Mülk 67/26 (Bu ayette iki defa yer almaktadır.); Cin 72/20; İnsân 76/9; Mürselât 77/7; Nâzi’ât 79/13, 45; Ğâşiye 88/21.

⁶¹⁵ Bakara 2/90, 93, A’râf 7/150.

⁶¹⁶ Bakara 2/102; Âl-i İmrân 3/187; Mâide 5/62, 63, 79, 80.

⁶¹⁷ Dâni, *el-Muknî*, s. 79.

⁶¹⁸ Dâni, *el-Muknî*, s. 79; İbn Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn*, C. II, ss. 410-412.

⁶¹⁹ Bakara 2/20, 25, 87, 100; Âl-i İmrân 3/37; Nisâ 4/56; Mâide 5/64, 70; A’râf 7/38; Hûd 11/38; İsrâ 17/97; Hac 22/22; Secde 32/20; Mülk 67/8; Nûh 71/7.

16-) “Likey-Lâ/لَا لَيْكِي”: Bu terkip Âl-i İmrân 3/153; Hac 22/5; Ahzâb 33/50 ve Hadîd 57/23’te “لَيْكِيَا” resminde olduğu gibi bitişik olarak yazıya geçmiştir.⁶²⁰ Nahl 16/70 ile Ahzâb 33/37’de ise ayrıık olarak imlâ edilmiştir. Mushaf Mukayesesine konu olan her iki Mushaf da zikredilen imlâ ile uyum sağlamaktadır.⁶²¹

17-) “Yevme-Hum/هُم يَوْمٌ”: Mushaf’da iki yerde⁶²² ayrıık olarak resmedilmiştir.⁶²³ Diğer geçtiği yerlerde⁶²⁴ ise bitişik olarak yazılmıştır. Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ı belirtilen imlâ ile uyum sağlamakta sağlamaktadır. Fahrettin Bilgiç Mushaf’ı sadece Mü’min 40/16’da ayrıık yazılmış olup, Zâriyât 51/13 de dâhil diğer bütün yerlerde bitişik olarak imlâ edilmiştir.⁶²⁵

18-) “Mâ-Li/مَالِي”: Bu edat Kur’ân-ı Kerim’de dört yerde⁶²⁶ geçmekte olup, bir sonraki kelimeye bitişmeden imlâ edilmektedir.⁶²⁷ Her iki Mushaf da zikredilen dört yerdeki imlâyâ tâbi olmaktadır.

19-) “İbn-Umm/أَبْنُ أُمٍّ”: A’râf 7/150’de ayrıık olarak yazıldığı⁶²⁸ halde, Tâhâ 20/94’te “ye’bneumme/يَبْنُومُ” şeklinde bitişik olarak resmedilmiştir. Hem Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ı, hem de Hattat Fahrettin Bilgiç’in hattından çıkan Mushaf’ta imlâyâ ittibâ’ söz konusudur.⁶²⁹

20-) “Vey-Ke-Enne/وَيَكَنَّ”: Kasas 28/82’de geçmekte olup, bitişik olarak Mushaf’larda imlâ edilmiştir.⁶³⁰ Kral Fuâd Nüşhası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında da bu kelimenin imlâsında mutâbakat söz konusudur.⁶³¹

⁶²⁰ Dâni, *el-Muknî*, ss. 79-80; İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C. II, s. 376.

⁶²¹ el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, Âl-i İmrân 3/153; Nahl 16/70; Hac 22/5; Ahzâb 33/37, 50; Hadîd 57/23; Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâ İle Kur’ân-ı Kerim*, Âl-i İmrân 3/153; Nahl 16/70; Hac 22/5; Ahzâb 33/37, 50; Hadîd 57/23.

⁶²² Mü’min 40/16; Zâriyât 51/13.

⁶²³ Dâni, *el-Muknî*, s. 80; Sehâvî, *Cemâlu’l-kurrâ*, C. II, s. 523.

⁶²⁴ A’râf 7/51; Zuhruf 43/83; Zâriyât 51/60; Tûr 52/45; Meâric 70/42.

⁶²⁵ Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Zâriyât 51/13.

⁶²⁶ Nisâ 4/78; Kehf 18/49; Furkân 25/7; Meâric 70/36.

⁶²⁷ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-Tebyîn*, C. II, s. 406.

⁶²⁸ Mârğînî, *Delîlu’l-hayrân ‘alâ mevrîdi’z-zamân*, s. 225; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 252.

⁶²⁹ el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, A’râf 7/150; Tâhâ 20/94; Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, A’râf 7/150; Tâhâ 20/94.

⁶³⁰ Dâni, *el-Muknî*, s. 81.

⁶³¹ el-Huseynî, *Haddâd Mushafi*, Kasas 28/82; Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Kasas 28/82.

21-) “Lâte-Hîne/لَا تَ حِينَ”: Bu terkip Sâd 38/3’te geçiyor olup ayrıık bir şekilde resmedilmiştir.⁶³² Dâni bu terkinin yazılması ile ilgili Ebû Ubeyd’in (v. 224/838) “İmam Mushaf’ta ‘لَا تَ حِينَ’ şeklinde bitişiktir.” dediğini nakletmekte, ancak muhtelif şehirlerdeki Mushaf’larda buna benzer bir resimle karşılaşılmadığını ifade etmektedir.⁶³³ Mukayese edilen her iki Mushaf’a göre ayrıık olarak yazılmıştır.⁶³⁴

22-) “Haysumâ/حَيْثُ مَا”: Bu kelime Bakara 2/144 ve 150’de geçiyor olup, hem Resmu’l-Mushaf’ta hem de Kral Fuâd Nüşhası ve Fahrettin Bilgiç Mushaf’ında ayrıık olarak yazılmıştır.⁶³⁵

23-) “Ni’immâ/نِعْمًا”: Bakara 2/271 ve Nisâ 4/58’de geçen bu edat hem Resmu’l-Mushaf’ta hem de mukayese konusu olan Mushaf’larda bitişik olarak imlâ edilmiştir.⁶³⁶

24-) “Mehmâ/مَهْمًا”: A’râf 7/132’de geçen bu edat Mushaf’larda bitişik olarak yazılmıştır.

25-) “Rubemâ/رُبَّمَا”: Hıcr 15/2’de geçen bu edat, hem Mesâhif-i Osmânî⁶³⁷ de, hem de Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ı ve Hattat Fahrettin Bilgiç’in kaleminden çıkan Mushaf’larda bitişik olarak yazılmıştır.⁶³⁸

Harf ve Edatlar imlâ açısından detaylı bir şekilde incelendiğinde Resm-i Osmânî addedilen Kral Fuâd Nüşhası/Haddâd Mushaf’ı ile Hattat Fahrettin Bilgiç’in Mushaf’ında farklılıklar söz konusu olsa da, hatrı sayılır derecede uyumlu olduğu söylenebilir.

⁶³² Mârğini, *Delîlu’l-hayrân ‘alâ mevrîdi’z-zamân*, s. 223.

⁶³³ Dâni, *el-Muknî*, s. 81; Mârğini, *Delîlu’l-hayrân ‘alâ mevrîdi’z-zamân*, s. 223.

⁶³⁴ el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Sâd 38/3; Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Sâd 38/3.

⁶³⁵ Dâni, *el-Muknî*, s. 73; Sehâvî, *Cemâlu’l-kurrâ*, C. II, s. 526; Mârğini, *Delîlu’l-hayrân ‘alâ mevrîdi’z-zamân*, s. 224.

⁶³⁶ el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Bakara 2/271; Nisâ 4/58; Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Bakara 2/271; Nisâ 4/58.

⁶³⁷ Dâni, *el-Muknî*, s. 78; Maşalı, *Kur’an’ın Metin Yapısı*, s. 253.

⁶³⁸ el-Huseynî, *Haddâd Mushafı*, Hıcr 15/2; Bilgiç, *Resm-i Osmânî İmlâsı İle Kur’ân-ı Kerim*, Hıcr 15/2.

2.6. Kral Fuâd Nüshası ve Hattat Fahrettin Bilgiç Mushaflarının İmlâ Özellikleri Bakımından Kıyası

2.6.1. Hazifle İlgili Örnekler

وَمِنْ **ءَانَايِ** اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى ﴿١٤٠﴾

وَمِنْ **انَاءِ** اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى ﴿١٤٠﴾

Resim 2. 2. Kral Fuâd Nüshası/Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Yâ” Harfinin Hazif Mukayesesi⁶³⁹

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ **أُولُوا** بَقِيَّةَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ **أُولُو** بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ

Resim 2. 3. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Elif” Harfinin Hazif Mukayesesi⁶⁴⁰

فَكُبِّبُوا فِيهَا **هُمْ** وَالْغَاوُونَ

فَكُبِّبُوا فِيهَا **هُم** وَالْغَاوُونَ

Resim 2. 4. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Vav” Harfinin Hazif Mukayesesi⁶⁴¹

⁶³⁹ Tâhâ 20/130

⁶⁴⁰ Hûd 11/116

⁶⁴¹ Şu'arâ 26/94

2.6.2. Harf İlavesi İle ilgili Örnekler

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾

Resim 2. 5. Kral Fuâd Nüşası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Elif” Harfinin Ziyâdesi⁶⁴²

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾

Resim 2. 6. Kral Fuâd Nüşası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Yâ” Harfinin Ziyâdesi⁶⁴³

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأُورِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٢٧﴾

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأُورِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٢٧﴾

Resim 2. 7. Kral Fuâd Nüşası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki “Vav” Harfinin Ziyâdesi⁶⁴⁴

⁶⁴² Kehf 18/23

⁶⁴³ Zâriyât 51/47

⁶⁴⁴ Enbiyâ 21/37

2.6.3. Hemzenin Yazılışı İle İlgili Örnekler

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا قَوْمِينَ لِلّٰهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ
وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓيْ اَلَّا تَعْدِلُوْا اَعْدِلُوْا هُوَ اَقْرَبُ
لِلتَّقْوٰى وَاَتَّقُوا اللّٰهَ ۚ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿٨﴾

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا قَوْمِينَ لِلّٰهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ
عَلٰٓيْ اَلَّا تَعْدِلُوْا اَعْدِلُوْا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَاَتَّقُوا اللّٰهَ ۚ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿٨﴾

Resim 2. 8. Kral Fuâd Nüşası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Hemzenin Kelime Ortasındaki Durumu⁶⁴⁵

ثُمَّ كَانَ عِقَبَةَ الَّذِينَ ءَسْءَلُوا السُّوْءَ اَنۢ كَذَّبُوْا بِآيٰتِ اللّٰهِ وَكَانُوْا بِهَا يَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿١٠﴾

ثُمَّ كَانَ عِقَبَةَ الَّذِينَ ءَسْءَلُوا السُّوْءَ اَنۢ كَذَّبُوْا بِآيٰتِ اللّٰهِ وَكَانُوْا بِهَا يَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿١٠﴾

Resim 2. 9. Kral Fuâd Nüşası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Hemzenin Tahfifi⁶⁴⁶

وَقَالُوْا ءَاٰلِهِنَّا خَيْرٌۭ اَمۡ هُوَ مَا ضَرَبُوْهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًاۙ بَلۡ هُمۡ قَوْمٌ خَصِمُوْنَ ﴿٥٨﴾

وَقَالُوْا ءَاٰلِهِنَّا خَيْرٌۭ اَمۡ هُوَ مَا ضَرَبُوْهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًاۙ بَلۡ هُمۡ قَوْمٌ خَصِمُوْنَ ﴿٥٨﴾

Resim 2. 10. Kral Fuâd Nüşası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Fethalı Kat' ve İstifhâm Hemzesinin Örneği⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ Mâide 5/8

⁶⁴⁶ Rûm 30/10

⁶⁴⁷ Zuhurf 43/58

2.6.4. Bir Harfin Yerine Başka Bir Harfin Yazılışına Örnekler

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشْرِقَ الْأَرْضِ وَمَغْرِبَهَا الَّتِي
بَرَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ **كَلِمَةُ** رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا
وَدَمَرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٧٧﴾

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشْرِقَ
الْأَرْضِ وَمَغْرِبَهَا الَّتِي بَرَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ **كَلِمَةُ** رَبِّكَ
الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَرْنَا مَا كَانَ
يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٧٧﴾

Resim 2. 11. Kral Fuâd Nüşhası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Açık ve Kapalı “Tâ” Harfi Örneği⁶⁴⁸

وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِّنْ شُرَكَائِهِمْ **شَفَعَاءُ** وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ
كَافِرِينَ ﴿١٣﴾

وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِّنْ شُرَكَائِهِمْ **شَفَعَاءُ** وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ ﴿١٣﴾

Resim 2. 12. Kral Fuâd Nüşhası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Elif ve Vav Harfi Örneği⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ A'râf 7/137

⁶⁴⁹ Rûm 30/13

2.6.5. İki Kelimenin Bitişik ya da Ayrı Yazılışına Örnekler

وَأَنْفِقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ
لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُن مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠﴾

وَأَنْفِقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي
إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُن مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠﴾

Resim 2. 13. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Vasl-
Fasl Örnekleri⁶⁵⁰

أَيُّمَا تَكُونُوا يَدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ
مُشِيدَةٍ وَإِنْ تُصِبُّهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
وَإِنْ تُصِبُّهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلُّ
مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ
حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

أَيُّمَا تَكُونُوا يَدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشِيدَةٍ وَإِنْ تُصِبُّهُمْ حَسَنَةٌ
يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِبُّهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلُّ
مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا

Resim 2. 14. Kral Fuâd Nüshası/ Haddâd Mushafı ve Fahreddin Bilgiç Mushafındaki Vasl-
Fasl Örnekleri⁶⁵¹

⁶⁵⁰ Münâfikûn 63/10

⁶⁵¹ Nisâ 4/78

2.6.6. Mushaf Mukâyese Tablosu

Sure Ayet Numarası	Kral Fuâd Nüshası/Haddad Mushafı (Emîriyye Mushafı)	Hattat Fahrettin Bilgiç Mushafı
Fâtiha 1/6	أَلصِّرَاطَ	أَلصِّرَاطَ
Bakara 2/7	أَبصِرْهُمْ	أَبصِرْهُمْ
Bakara 2/7	غَشَوَةٌ	غَشَوَةٌ
Bakara 2/15	طَفِينِهِمْ	طَفِينِهِمْ
Bakara 2/16	تَجْرَتُهُمْ	تَجْرَتُهُمْ
Bakara 2/19	أَصْبَعَهُمْ	أَصْبَعَهُمْ
Bakara 2/19	أَلصَّوْعِ	أَلصَّوْعِ
Bakara 2/22	فِرَاشًا	فِرَاشًا
Bakara 2/25	مُتَشَبِّهًا	مُتَشَبِّهًا
Bakara 2/25	أَزْوَاجٍ	أَزْوَاجٍ
Bakara 2/27	مِثْلَهُ	مِثْلَهُ
Bakara 2/28	أَمْوَالًا	أَمْوَالًا
Bakara 2/28	فَأَحْبَبَكُمُ	فَأَحْبَبَكُمُ
Bakara 2/36	وَمَنْعٌ	وَمَنْعٌ
Bakara 2/40	إِسْرَائِيلَ	إِسْرَائِيلَ
Bakara 2/40	إِنِّي	إِنِّي
Bakara 2/42	بِالْبَطْلِ	بِالْبَطْلِ
Bakara 2/48	شَفْعَةً	شَفْعَةً
Bakara 2/58	خَطَابِكُمْ	خَطَابِكُمْ
Bakara 2/61	وَاحِدٍ	وَاحِدٍ
Bakara 2/62	وَالصَّادِقِينَ	وَالصَّادِقِينَ
Bakara 2/65	خَاسِرِينَ	خَاسِرِينَ

Bakara 2/66	نَكَالًا	نَكَالًا
Bakara 2/74	بِعَفِيلٍ	بِعَفِيلٍ
Bakara 2/75	كَلِمَ	كَلِمَ
Bakara 2/81	أَحَطَّتْ	أَحَطَّتْ
Bakara 2/83	بِالْوَالِدَيْنِ	بِالْوَالِدَيْنِ
Bakara 2/84	دِيرِكُرْ	دِيرِكُرْ
Bakara 2/85	الْعُدُونَ	الْعُدُونَ
Bakara 2/93	إِيمَنُكُمْ	إِيمَنُكُمْ
Bakara 2/102	هَرُوتَ	هَرُوتَ
Bakara 2/102	مَرُوتَ	مَرُوتَ
Bakara 2/102	خَلَقِ	خَلَقِ
Bakara 2/104	رَاعِنَا	رَاعِنَا
Bakara 2/111	بُرْهَانِكُمْ	بُرْهَانِكُمْ
Bakara 2/115	وَسِعُ	وَسِعُ
Bakara 2/118	تَشَبَّهَتْ	تَشَبَّهَتْ
Bakara 2/139	أَعْمَلْنَا	أَعْمَلْنَا
Bakara 2/140	شَهَادَةٌ	شَهَادَةٌ
Bakara 2/154	أَمْوَاتُ	أَمْوَاتُ
Bakara 2/155	الْأَمْوَالِ	الْأَمْوَالِ
Bakara 2/156	أَصَابَتْهُمْ	أَصَابَتْهُمْ
Bakara 2/159	الَّلَّعْنُونَ	الَّلَّعْنُونَ
Bakara 2/164	وَأَخْتَلَفِ	وَأَخْتَلَفِ
Bakara 2/167	حَسْرَتِ	حَسْرَتِ
Bakara 2/167	بِحُرْجِينِ	بِحُرْجِينِ
Bakara 2/177	عَهْدُوا	عَهْدُوا

Bakara 2/178	يٰۤاِحْسٰنِ	يٰۤاِحْسٰنِ
Bakara 2/179	اَلْاٰتِبِ	اَلْاٰتِبِ
Bakara 2/180	لِلّٰوَدِيْنَ	لِلّٰوَدِيْنَ
Bakara 2/187	بَشِرُوْهُنَّ	بَشِرُوْهُنَّ
Bakara 2/188	بِالْبٰطِلِ	بِالْبٰطِلِ
Bakara 2/189	مَوْقِيْتٌ	مَوْقِيْتٌ
Bakara 2/189	اَبُوْبِهٰا	اَبُوْبِهٰا
Bakara 2/190	قَتِلُوْا	قَتِلُوْا
Bakara 2/193	عُدُوْنَ	عُدُوْنَ
Bakara 2/200	مَنْسِكِكُمْ	مَنْسِكِكُمْ
Bakara 2/213	وٰحِدَةً	وٰحِدَةً
Bakara 2/217	يُقْتَلُوْنَكُمْ	يُقْتَلُوْنَكُمْ
Bakara 2/217	اَسْتَطْعَمُوْا	اَسْتَطْعَمُوْا
Bakara 2/219	وَمَنْفَعٌ	وَمَنْفَعٌ
Bakara 2/220	فَاِخْوَانِكُمْ	فَاِخْوَانِكُمْ
Bakara 2/222	اَلتَّوٰبِيْنَ	اَلتَّوٰبِيْنَ
Bakara 2/227	اَلطَّلَقَ	اَلطَّلَقَ
Bakara 2/228	اِصْلَحًا	اِصْلَحًا
Bakara 2/232	تَرْضَوْا	تَرْضَوْا
Bakara 2/233	اَوْلَادَهُنَّ	اَوْلَادَهُنَّ
Bakara 2/236	مَتَعًا	مَتَعًا
Bakara 2/238	حٰفِظُوْا	حٰفِظُوْا
Bakara 2/243	اٰحِبَّهُمْ	اٰحِبَّهُمْ
Bakara 2/244	وَقَتِلُوْا	وَقَتِلُوْا
Bakara 2/246	نُقْتَلِ	نُقْتَلِ

Bakara 2/256	بِالطَّغُوتِ	بِالطَّغُوتِ
Bakara 2/269	الْأَلْبِيبِ	الْأَلْبِيبِ
Bakara 2/282	لِلشَّهَادَةِ	لِلشَّهَادَةِ
Bakara 2/282	تِجْرَةً	تِجْرَةً
Bakara 2/283	أَمْنَتَهُ	أَمْنَتَهُ
Âl-i İmrân 3/7	نَسَبَهُ	نَسَبَهُ
Âl-i İmrân 3/10	أَمْوَالَهُمْ	أَمْوَالَهُمْ
Âl-i İmrân 3/14	وَالْقَنَاطِيرِ	وَالْقَنَاطِيرِ
Âl-i İmrân 3/14	وَالْأَنْعَامِ	وَالْأَنْعَامِ
Âl-i İmrân 3/14	مَنْعُ	مَنْعُ
Âl-i İmrân 3/15	وَرِضْوَانٍ	رِضْوَانٍ
Âl-i İmrân 3/19	الْإِسْلَامِ	الْإِسْلَامِ
Âl-i İmrân 3/20	وَالْأَمِينِينَ	وَالْأَمِينِينَ
Âl-i İmrân 3/22	أَعْمَلَهُمْ	أَعْمَلَهُمْ
Âl-i İmrân 3/41	وَالْإِبْكَرِ	وَالْإِبْكَرِ
Âl-i İmrân 3/44	أَقْلَمَهُمْ	أَقْلَمَهُمْ
Âl-i İmrân 3/52	الْحَوَارِثُونَ	الْحَوَارِثُونَ
Âl-i İmrân 3/66	حَجَجْتُمْ	حَجَجْتُمْ
Âl-i İmrân 3/103	إِخْوَانًا	إِخْوَانًا
Âl-i İmrân 3/114	وَيُسْرِعُونَ	وَيُسْرِعُونَ
Âl-i İmrân 3/118	أَفْوَاهِهِمْ	أَفْوَاهِهِمْ
Âl-i İmrân 3/121	مَقْعِدَ	مَقْعِدَ
Âl-i İmrân 3/135	فَحِشَّةً	فَحِشَّةً
Âl-i İmrân 3/137	عَنْقَبَةً	عَنْقَبَةً
Âl-i İmrân 3/144	أَعْقَابِكُمْ	أَعْقَابِكُمْ

Âl-i İmrân 3/152	تَنَزَعْتُمْ	تَنَزَعْتُمْ
Âl-i İmrân 3/153	فَأَنبَأَكُمْ	فَأَنبَأَكُمْ
Âl-i İmrân 3/153	أَصْبَحُكُمْ	أَصْبَحُكُمْ
Âl-i İmrân 3/154	الْجَاهِلِيَّةِ	الْجَاهِلِيَّةِ
Âl-i İmrân 3/165	أَصَبْتَكُمْ	أَصَبْتَكُمْ
Âl-i İmrân 3/180	مِيرَاتُ	مِيرَاتُ
Âl-i İmrân 3/191	قِيَمًا	قِيَمًا
Âl-i İmrân 3/191	بَطِلًا	بَطِلًا
Âl-i İmrân 3/195	عَمَلٍ	عَمَلٍ
Âl-i İmrân 3/196	الْبِلَدِ	الْبِلَدِ
Nisâ 4/20	بِهْتِنًا	بِهْتِنًا
Nisâ 4/23	الرَّضْعَةِ	الرَّضْعَةِ
Nisâ 4/23	رَبِّبِكُمْ	رَبِّبِكُمْ
Nisâ 4/23	حَلِيلٌ	حَلِيلٌ
Nisâ 4/23	أَصْلَابِكُمْ	أَصْلَابِكُمْ
Nisâ 4/24	تَرْضَيْتُمْ	تَرْضَيْتُمْ
Nisâ 4/30	عَدُوَّنَا	عَدُوَّنَا
Nisâ 4/33	مَوْلَى	مَوْلَى
Nisâ 4/33	الْوَالِدَانِ	الْوَالِدَانِ
Nisâ 4/34	قَوْمُونَ	قَوْمُونَ
Nisâ 4/35	إِصْلَاحًا	إِصْلَاحًا
Nisâ 4/46	رَعِينَا	رَعِينَا
Nisâ 4/51	وَالطَّلُوعِ	وَالطَّلُوعِ
Nisâ 4/62	أَصَابْتَهُمْ	أَصَابْتَهُمْ
Nisâ 4/103	قِيَمًا	قِيَمًا

Nisâ 4/107	وَلَا تُجَادِلُوا	وَلَا تُجَادِلُوا
Nisâ 4/109	جَدَلْتُمْ	جَدَلْتُمْ
Nisâ 4/119	أَلَا نَعْمِ	أَلَا نَعْمِ
Nisâ 4/135	قَوْمِينَ	قَوْمِينَ
Nisâ 4/142	خَدَعْتَهُمْ	خَدَعْتَهُمْ
Nisâ 4/153	الضَّعِيفَةَ	الضَّعِيفَةَ
Nisâ 4/154	بِمِثْقَلِهِمْ	بِمِثْقَلِهِمْ
Nisâ 4/174	بُرْهَانَ	بُرْهَانَ
Mâide 5/2	الْقَلْبِدَ	الْقَلْبِدَ
Mâide 5/2	وَالْعُدُونَ	الْعُدُونَ
Mâide 5/3	بِالْأَزْلَمِ	بِالْأَزْلَمِ
Mâide 5/5	بِالْإِيمَنِ	بِالْإِيمَنِ
Mâide 5/18	أَبْنَوْا	أَبْنَوْا
Mâide 5/18	أَحْبَبُوهُ	أَحْبَبُوهُ
Mâide 5/22	دَخَلُونَ	دَخَلُونَ
Mâide 5/24	فَقْتَلَا	فَقْتَلَا
Mâide 5/31	يُورِي	يُورِي
Mâide 5/31	فَأُورِيَ	فَأُورِيَ
Mâide 5/33	خَلِيفَ	خَلِيفَ
Mâide 5/38	نَكَالًا	نَكَالًا
Mâide 5/41	يُسْرِعُونَ	يُسْرِعُونَ
Mâide 5/41	بِأَفْوَاهِهِمْ	بِأَفْوَاهِهِمْ
Mâide 5/41	سَمِعُونَ	سَمِعُونَ
Mâide 5/46	أَثَرِهِمْ	أَثَرِهِمْ
Mâide 5/50	الْجَاهِلِيَّةِ	الْجَاهِلِيَّةِ

Mâide 5/62	وَالْعُدُونِ	وَالْعُدُونِ
Mâide 5/64	طُغَيْنًا	طُغَيْنًا
Mâide 5/64	الْعَدَاوَةَ	الْعَدَاوَةَ
Mâide 5/69	وَالصَّاعِقُونَ	وَالصَّاعِقُونَ
Mâide 5/82	عَدَاوَةً	عَدَاوَةً
Mâide 5/85	فَأَنبَهُهُمْ	فَأَنبَهُهُمْ
Mâide 5/89	فَكَفَّرَتْهُ	فَكَفَّرَتْهُ
Mâide 5/89	كَفَّرَتْهُ	كَفَّرَتْهُ
Mâide 5/90	وَالْأَرْزَامُ	وَالْأَرْزَامُ
Mâide 5/95	مَسْكِينٍ	مَسْكِينٍ
Mâide 5/109	عَلَّمَ	عَلَّمَ
En'âm 6/25	أَسْطِيرُ	أَسْطِيرُ
En'âm 6/44	أَبْوَابَ	أَبْوَابَ
En'âm 6/46	أَبْصَرَكُمْ	أَبْصَرَكُمْ
En'âm 6/57	الْفَصِيلِينَ	الْفَصِيلِينَ
En'âm 6/62	الْحَسِينِ	الْحَسِينِ
En'âm 6/80	الْمُحْجَوِينَ	الْمُحْجَوِينَ
En'âm 6/87	إِخْوَانِهِمْ	إِخْوَانِهِمْ
En'âm 6/94	فُرَادَى	فُرَادَى
En'âm 6/99	مُتَشَبِهٍ	مُتَشَبِهٍ
En'âm 6/101	صَحْبَةً	صَحْبَةً
En'âm 6/102	خَالِقُ	خَالِقُ
En'âm 6/120	ظَهَرَ	ظَهَرَ
En'âm 6/121	لِيُجَادِلُوكُمْ	لِيُجَادِلُوكُمْ

En'âm 6/132	بَغْفَلٍ	بَغْفَلٍ
En'âm 6/147	وَسِعَةٍ	وَسِعَةٍ
En'âm 6/149	الْبَلْفَغَةُ	الْبَلْفَغَةُ
En'âm 6/151	إِمْلَاقٍ	إِمْلَاقٍ
En'âm 6/151	الْفَوْحِشَ	الْفَوْحِشَ
En'âm 6/153	صِرَاطِي	صِرَاطِي
A'râf 7/4	بَيْتًا	بَيْتًا
A'râf 7/8	مَوَزِينُهُ	مَوَزِينُهُ
A'râf 7/10	مَعْلِيشَ	مَعْلِيشَ
A'râf 7/26	يُورِي	يُورِي
A'râf 7/71	أَتُجَدِّلُونِي	أَتُجَدِّلُونِي
A'râf 7/127	قَهْرُونَ	قَهْرُونَ
A'râf 7/133	مُفَصَّلَاتٍ	مُفَصَّلَاتٍ
A'râf 7/135	بَلِغُوهُ	بَلِغُوهُ
A'râf 7/137	مَشْرِقٍ	مَشْرِقٍ
A'râf 7/137	مَغْرِبَهَا	مَغْرِبَهَا
A'râf 7/138	جَزُونًا	جَزُونًا
A'râf 7/142	مِيقَاتُ	مِيقَاتُ
A'râf 7/143	تَرَبِّي	تَرَبِّي
A'râf 7/144	يُرْسَلَتِي	يُرْسَلَتِي

A'râf 7/144	يَكَلِمِي	يَكَلِمِي
A'râf 7/145	سَأُورِيكُمْ	سَأُورِيكُمْ
A'râf 7/150	عَضْبَانَ	عَضْبَانَ
A'râf 7/155	إِلَيَّ	إِلَيَّ
A'râf 7/160	الْغَمَمَ	الْغَمَمَ
A'râf 7/180	أَسْمِيهِ	أَسْمِيهِ
A'râf 7/186	طُعَيْنِهِمْ	طُعَيْنِهِمْ
A'râf 7/193	صَمِتُونَ	صَمِتُونَ
A'râf 7/196	وَلِيِّ	وَلِيِّ
A'râf 7/202	إِخْوَانِهِمْ	إِخْوَانِهِمْ
Enfâl 8/43	لَتَنْزِعَنَّ	لَتَنْزِعَنَّ
Enfâl 8/46	لَا تَنْزِعُوا	لَا تَنْزِعُوا
Enfâl 8/51	يُظَلِّمِ	يُظَلِّمِ
Enfâl 8/56	عَاهَدَتْ	عَاهَدَتْ
Enfâl 8/72	وَلِيِّهِمْ	وَلِيِّهِمْ
Tevbe 9/3	أَذَانٌ	أَذَانٌ
Tevbe 9/4	يُظَاهِرُوا	يُظَاهِرُوا
Tevbe 9/6	كَلَّمَ	كَلَّمَ
Tevbe 9/7	اسْتَقْتَمُوا	اسْتَقْتَمُوا
Tevbe 9/8	بِأَفْوَاهِهِمْ	بِأَفْوَاهِهِمْ

Tevbe 9/30	يُضَاهِعُونَ	يُضَاهُونَ
Tevbe 9/31	رَهْبَانِهِمْ	رَهْبَانِهِمْ
Tevbe 9/40	لِصَلِحِهِ	لِصِحِّهِ
Tevbe 9/44	يَسْتَعِذُّنَكَ	يَسْتَعِذُّنَكَ
Tevbe 9/47	لَا أَوْضَعُوا	لَا أَوْضَعُوا
Tevbe 9/69	بِحَلْقِهِمْ	بِحَلْقِهِمْ
Tevbe 9/83	فَاسْتَعِذُّنُوكَ	فَاسْتَعِذُّنُوكَ
Tevbe 9/109	بُنِيَانِهِ	بُنِيَانِهِ
Tevbe 9/112	الْتَّاسِبُونَ	الْتَّاسِبُونَ
Tevbe 9/112	الْتَّاسِبُونَ	الْتَّاسِبُونَ
Tevbe 9/114	لَا أَوْهَ	لَا أَوْهَ
Yûnus 10/18	شُفَعَاءُونَا	شُفَعَاءُونَا
Yûnus 10/49	يَسْتَعِزُّرُونَ	يَسْتَعِزُّرُونَ
Yûnus 10/50	يَبِينَا	يَبِينَا
Hûd 11/18	الْأَشْهَدُ	الْأَشْهَدُ
Hûd 11/37	تُخَطِّبُنِي	تُخَطِّبُنِي
Hûd 11/82	عَلَيْهَا	عَلَيْهَا
Hûd 11/88	الْإِصْلَاحَ	الْإِصْلَاحَ
Hûd 11/93	كَذِبٌ	كَذِبٌ
Hûd 11/102	ظَلِيمَةٌ	ظَلِيمَةٌ

Yûsuf 12/19	بِضْعَةٍ	بِضْعَةٍ
Yûsuf 12/20	دَرَاهِمَ	دَرَاهِمَ
Yûsuf 12/23	رَوَدْتَهُ	وَرَوَدْتُهُ
Yûsuf 12/23	الْأَبْوَابَ	الْأَبْوَابَ
Yûsuf 12/24	بُرْهَانَ	بُرْهَانَ
Yûsuf 12/26	رَوَدْتَنِي	رَوَدْتَنِي
Yûsuf 12/30	تُرُودُ	تُرُودُ
Yûsuf 12/31	حَشَّ	حَشَّ
Yûsuf 12/39	يُصْحَبِي	يُصْحَبِي
Yûsuf 12/44	أَضَعْتُ	أَضَعْتُ
Yûsuf 12/44	أَحْلَمِ	الْأَحْلَمِ
Yûsuf 12/61	سُرُودُ	سُرُودُ
Yûsuf 12/65	مَتَعَهُمْ	مَتَعَهُمْ
Yûsuf 12/70	لَسْرِقُونَ	لَسْرِقُونَ
Yûsuf 12/107	غَشِيَّةٌ	غَشِيَّةٌ
Râd 13/3	رَوَيْ	رَوَيْ
Râd 13/4	أَعْنَبٍ	أَعْنَبٍ
Râd 13/13	الصَّوْعِقَ	الصَّوْعِقَ
Râd 13/14	كَبِيسٍ	كَبِيسٍ

Ra'd 13/14	يَبْلُغُهُ	بِإِلْغِهِ
Ra'd 13/16	فَقَسَّبَهُ	فَتَشَبَّهُ
Ra'd 13/16	أَلْقَهْرُ	أَلْقَهْرُ
Ra'd 13/20	أَلْمِينَقَ	أَلْمِينَقَ
Ra'd 13/33	بِظَهْرِ	بِظَهْرِ
İbrâhîm 14/5	بِأَيْمٍ	بِأَيْمٍ
İbrâhîm 14/41	وَلِوَالِدَيَّ	وَلِوَالِدَيَّ
İbrâhîm 14/42	عَفِلاً	عَفِلاً
Hicr 15/5	بِسْتَعْرُونَ	يَسْتَعْرُونَ
Hicr 15/15	أَبْصَرْنَا	أَبْصَرْنَا
Hicr 15/22	لَوْعَ	لَوْعَ
Hicr 15/24	أَلْمُسْتَعْرِبِينَ	أَلْمُسْتَعْرِبِينَ
Hicr 15/26	صَلَّصِلِ	صَلَّصِلِ
Nahl 16/13	أَلْوَنُهُ	أَلْوَنُهُ
Nahl 16/21	أَمَوْتُ	أَمَوْتُ
Nahl 16/24	أَسْطِيرُ	أَسْطِيرُ
Nahl 16/27	أُسْلِقُونَ	أُسْلِقُونَ
Nahl 16/59	يَتَوَارَى	يَتَوَارَى
Nahl 16/80	أَتْنَا	أَتْنَا
Nahl 16/81	أَكْنَنَّا	أَكْنَنَّا

Nahl 16/81	سَرَّيْلَ	سَرَّيْلَ
Nahl 16/89	تَبَيَّنَا	تَبَيَّنَا
Nahl 16/92	أَنْكَنَّا	أَنْكَنَّا
Nahl 16/112	فَأَذَقَهَا	فَأَذَقَهَا
Nahl 16/119	بِجَهْلَةٍ	بِجَهْلَةٍ
Īsrâ 17/25	لِلْأَوَّابِينَ	لِلْأَوَّابِينَ
Īsrâ 17/27	إِخْوَانَ	إِخْوَانَ
Īsrâ 17/40	إِنَّا	إِنَّا
Īsrâ 17/49	عِظْمًا	عِظْمًا
Īsrâ 17/49	رُفْنَا	رُفْنَا
Īsrâ 17/60	طُعِينًا	طُعِينًا
Īsrâ 17/71	بِأَمْرِهِمْ	بِأَمْرِهِمْ
Kehf 18/3	مَكِينِينَ	مَكِينِينَ
Kehf 18/6	بَيْعٌ	بَيْعٌ
Kehf 18/18	بَسِطٌ	بَسِطٌ
Kehf 18/21	يَنْزِعُونَ	يَنْزِعُونَ
Kehf 18/21	بُنِينًا	بُنِينًا
Kehf 18/22	ظَهْرًا	ظَهْرًا
Kehf 18/34	لِصَحْبِهِ	لِصَحْبِهِ
Kehf 18/44	الْوَلِيَّةُ	الْوَلِيَّةُ

Kehf 18/46	الْبَقِيَّتُ	الْبَقِيَّتُ
Kehf 18/97	أَسْطَعُوا	أَسْطَعُوا
Meryem 19/30	أَتَانِي	أَتَانِي
Meryem 19/32	بِوَالِدِي	بِوَالِدِي
Meryem 19/65	لِعِبَادَتِهِ	لِعِبَادَتِهِ
Tâhâ 20/62	فَتَنَزَعُوا	فَتَنَزَعُوا
Tâhâ 20/63	لَسَّحِرِينَ	لَسَّحِرِينَ
Tâhâ 20/86	غَضِبْنَا	غَضِبْنَا
Tâhâ 20/95	يَسْمُرِي	يَسْمُرِي
Tâhâ 20/103	يَخْتَفُونَ	يَخْتَفُونَ
Enbiyâ 21/5	أَضَعْتُ	أَضَعْتُ
Enbiyâ 21/5	أَحْلَمِ	أَحْلَمِ
Enbiyâ 21/15	خَلْمِدِينَ	خَلْمِدِينَ
Enbiyâ 21/18	الْبَاطِلِ	الْبَاطِلِ
Enbiyâ 21/24	بُرْهَانِكُمْ	بُرْهَانِكُمْ
Enbiyâ 21/37	سَأُورِيكُمْ	سَأُورِيكُمْ
Enbiyâ 21/47	الْمُوزِينَ	الْمُوزِينَ
Enbiyâ 21/57	أَصْنَعَكُمْ	أَصْنَعَكُمْ
Enbiyâ 21/87	مُغْضِبًا	مُغْضِبًا
Enbiyâ 21/97	شَخِصَةً	شَخِصَةً

Hac 22/17	وَالصَّيِّبِينَ	وَالصَّيِّبِينَ
Hac 22/21	مَقْمِعُ	مَقْمِعُ
Hac 22/25	الْعَكْفُ	الْعَكْفُ
Hac 22/30	مِنَ الْأَوْثَانِ	مِنَ الْأَوْثَانِ
Hac 22/40	صَوْمِعُ	صَوْمِعُ
Hac 22/67	يُنزِعُكَ	يُنزِعُكَ
Mü'minûn 23/8	رَاعُونَ	رَاعُونَ
Mü'minûn 23/19	فَوَاكِهِ	فَوَاكِهِ
Mü'minûn 23/27	وَلَا تَخْطِبْنِي	وَلَا تَخْطِبْنِي
Mü'minûn 23/44 ★	كُلِّ مَا	كُلَّمَا
Mü'minûn 23/61	يُسْرِعُونَ	يُسْرِعُونَ
Mü'minûn 23/66	أَعْقَبِكُمْ	أَعْقَبِكُمْ
Mü'minûn 23/75	طُغْيَانِهِمْ	طُغْيَانِهِمْ
Nûr 24/7	الْحَمِصَةُ	الْحَمِصَةُ
Nûr 24/16	بُهْتَانٍ	بُهْتَانٍ
Nûr 24/19	الْفَحِشَةَ	الْفَحِشَةَ
Nûr 24/33	إِكْرَاهِينَ	إِكْرَاهِينَ
Nûr 24/37	تَجْرَةً	تَجْرَةً
Nûr 24/58	لِيَسْتَفِدَّنَكُمْ	لِيَسْتَفِدَّنَكُمْ
Nûr 24/58	مَرَاتٍ	مَرَاتٍ

Nûr 24/58	طَوَّفُونِ	طَوَّفُونِ
Nûr 24/59	الْأَطْفَالُ	الْأَطْفَالُ
Nûr 24/59	فَلْيَسْتَعِذُوا	فَلْيَسْتَعِذُوا
Nûr 24/60	الْقَوَاعِدُ	الْقَوَاعِدُ
Nûr 24/61	أَعْمَلِكُمْ	أَعْمَلِكُمْ
Nûr 24/61	أَنْحَوْلِكُمْ	أَنْحَوْلِكُمْ
Neml 27/19	وَلِدَى	وَلِدَى
Kasas 28/6	هَمَّنَ	هَمَّنَ
Kasas 28/15	فَاسْتَغْنَهُ	فَاسْتَغْنَهُ
Kasas 28/26	أَسْتَعِجِرُهُ	أَسْتَعِجِرُهُ
Kasas 28/26	أَسْتَعَجِرَتْ	أَسْتَعَجِرَتْ
Kasas 28/28	عُدُونَ	عُدُونَ
Kasas 28/30	شَطِطِي	شَطِطِي
Kasas 28/38	يَهْمَنُ	يَهْمَنُ
Kasas 28/76	قُرُونِ	قُرُونِ
Ankebût 29/8	يُولَدِيهِ	يُولَدِيهِ
Ankebût 29/17	أَوْثَانًا	أَوْثَانًا
Ankebût 29/28	الْفَحِشَةَ	الْفَحِشَةَ
Ankebût 29/38	أَعْمَلَهُمْ	أَعْمَلَهُمْ
Ankebût 29/46	وَلَا تُجَادِلُوا	وَلَا تُجَادِلُوا
Rûm 30/8	بِلِقَائِي	بِلِقَائِي

Rûm 30/10	اسْتَفُوا	اسْتَوْا
Rûm 30/22	الْوَالِدِيكُمْ	الْوَالِدِيكُمْ
Rûm 30/39	أَمْوَالٍ	أَمْوَالٍ
Lokmân 31/14	وَالْوَالِدِيكَ	وَالْوَالِدِيكَ
Lokmân 31/19	الْأَصْوَاتِ	الْأَصْوَاتِ
Lokmân 31/27	أَقْلَمٌ	أَقْلَمٌ
Secde 32/6	عَلِمٌ	عَلِمٌ
Ahzâb 33/20	يَسْأَلُونَ	يَسْأَلُونَ
Ahzâb 33/20	فَقَاتَلُوا	فَقَاتَلُوا
Ahzâb 33/26	ظَهَرُوا لَهُمْ	ظَهَرُوا لَهُمْ
Ahzâb 33/35	الضَّالِّمِينَ	الضَّالِّمِينَ
Ahzâb 33/45	شَهِدًا	شَهِدًا
Ahzâb 33/55	إِخْوَانِينَ	إِخْوَانِينَ
Ahzâb 33/58	بُهْتَانًا	بُهْتَانًا
Ahzâb 33/59	جَلْبِيبِينَ	جَلْبِيبِينَ
Sebe' 34/13	مُحْرِبٍ	مُحْرِبٍ
Sebe' 34/13	تَمَثِيلٍ	تَمَثِيلٍ
Sebe' 34/18	ظَهْرَةً	ظَهْرَةً
Sebe' 34/30	تَسْتَفِرُونَ	تَسْتَفِرُونَ
Sebe' 34/46	فُرْدَى	فُرْدَى

Sebe' 34/48	عَلَّمُ	عَلَّمَ
Fâtır 35/1	رُبَّعَ	رَبَّعَ
Fâtır 35/22	الْأَمَوْتُ	الْأَمَوْتُ
Yâsîn 36/8	أَعْنَقِيهِمْ	أَعْنَقِيَهُمْ
Yâsîn 36/19	طَلَّيْكُمْ	طَلَّكُمْ
Yâsîn 36/59	أَمْتَرُوا	أَمَرُوا
Yâsîn 36/67	أَسْتَطَعُوا	اسْتَطَعُوا
Yâsîn 36/71	مَلِكُونَ	مَلِكُونَ
Yâsîn 36/73	مَنْفَعُ	مَنْفَعُ
Sâffât 37/5	الْمَشْرِقِ	الْمَشْرِقِ
Sâffât 37/30	طَلْفِينَ	طَلْفِينَ
Sâffât 37/97	بَيْنَنَا	بَيْنَنَا
Sâffât 37/104	نَدْبَتُهُ	نَدْبَتُهُ
Sâffât 37/150	إِنَّمَا	إِنَّمَا
Sâd 38/7	أَخْلَقْتُ	أَخْلَقْتُ
Sâd 38/10	الْأَسْبَبِ	الْأَسْبَبِ
Sâd 38/50	الْأَبْوَابُ	الْأَبْوَابُ
Sâd 38/55 ★	لِلطَّاعِينَ	لِلطَّاعِينَ
Sâd 38/66	الْغَفْرُ	الْغَفْرُ
Zümer 39/9	قَلْبَتْ	قَلْبَتْ
Zümer 39/21	يَتَّبِعُ	يَتَّبِعُ
Zümer 39/21	حُطَمَا	حُطَمَا

Zümer 39/22	لِلْإِسْلَامِ	لِلْإِسْلَامِ
Zümer 39/23	مُتَشَبِّهًا	مُتَشَبِّهًا
Zümer 39/39	عَمِلَ	عَمِلَ
Zümer 39/46	فِي مَا	فِي مَا
Zümer 39/71	أَبْوَابًا	أَبْوَابًا
Ğafır 40/5	جَدَلُوا	جَدَلُوا
Ğafır 40/18	كَنُظَيْبِينَ	كَنُظَيْبِينَ
Ğafır 40/24	قُرُونٍ	قُرُونٍ
Ğafır 40/28	كُذِّبًا	كُذِّبًا
Ğafır 40/36	يَهْمَنُ	يَهْمَنُ
Ğafır 40/36	الْأَسْبَبِ	الْأَسْبَبِ
Ğafır 40/51	الْأَشْهَادُ	الْأَشْهَادُ
Ğafır 40/55	الْإِبْكَرِ	الْإِبْكَرِ
Fussilet 41/10	أَقْوَمَتَا	أَقْوَمَتَا
Fussilet 41/12	بِمَصْطَبِحٍ	بِمَصْطَبِحٍ
Fussilet 41/13	صَعِقَةً	صَعِقَةً
Fussilet 41/30	اسْتَقَمُوا	اسْتَقَمُوا
Fussilet 41/34	عَدَاوَةٍ	عَدَاوَةٍ
Fussilet 41/39	خَشِيعَةً	خَشِيعَةً
Şûrâ 42/30	أَصَابَكُمْ	أَصَابَكُمْ
Şûrâ 42/32	كَأَلَاغْلِمٍ	كَأَلَاغْلِمٍ
Şûrâ 42/37	وَالْفَوْحِشِ	وَالْفَوْحِشِ
Zuhruf 43/19	شَهِدْتَهُمْ	شَهِدْتَهُمْ

Zuhruf 43/22	أَثَرِهِمْ	أَثَرِهِمْ
Zuhruf 43/77	يَمَلِكُ	يَمَلِكُ
Duhân 44/40	مِيقَاتِهِمْ	مِيقَاتِهِمْ
Câsiye 45/20	بَصِيرٌ	بَصِيرٌ
Ahkâf 46/15	فَصَلَهُ	فَصَلَهُ
Muhammed 47/3	أَمْثَلَهُمْ	أَمْثَلَهُمْ
Muhammed 47/28	رِضْوَانَهُ	رِضْوَانَهُ
Muhammed 47/29	أَضْعَفَهُمْ	أَضْعَفَهُمْ
Fetih 48/8	شَهِدًا	شَهِدًا
Fetih 48/18	أَثِيمٌ	أَثِيمٌ
Hucurât 49/2	أَصْوَاتِكُمْ	أَصْوَاتِكُمْ
Hucurât 49/17	إِسْلَامَكُمْ	إِسْلَامَكُمْ
Kâf 50/36	الْبِلَدِ	الْبِلَدِ
Zâriyât 51/6	لَوْعٍ	لَوْعٍ
Zâriyât 51/10	الْحَرِصُونَ	الْحَرِصُونَ
Zâriyât 51/45	اسْتَطَعُوا	اسْتَطَعُوا
Tûr 52/32	أَحْلَمَهُمْ	أَحْلَمَهُمْ
Necm 53/31 ★	أَسْتَوْا	أَسَاؤًا
Necm 53/61	بَسْمِدُونَ	بَسْمِدُونَ
Kamer 54/5	بَلِغَةٌ	بَلِغَةٌ
Kamer 54/13	الْوَجْجِ	الْوَجْجِ
Kamer 54/37	رَوْدُوهُ	رَوْدُوهُ
Rahmân 55/41	بِسْمِهِمْ	بِسْمِهِمْ
Rahmân 55/41	بِالنَّوْصِيِّ	بِالنَّوْصِيِّ
Vâkı'a 56/17	وَلَدَانٍ	وَلَدَانٍ

Vâkı'a 56/23	كَأَمْثَلِ	كَأَمْثَلِ
Vâkı'a 56/50	مِيقَاتِ	مِيقَاتِ
Vâkı'a 56/65	حُطَمَا	حُطَمَا
Hadîd 57/3	الظَّهِرُ	الظَّهِرُ
Hadîd 57/10	مِيرَاثُ	مِيرَاثُ
Hadîd 57/13	ظَهْرُهُ	ظَهْرُهُ
Mûcâdile 58/8	الْعُدُونِ	الْعُدُونِ
Mûcâdile 58/9	تَنْجِيْتُمْ	تَنْجِيْتُمْ
Mûcâdile 58/9	تَنْجُوا	تَنْجُوا
Haşr 59/21	خَشِعَا	خَشِعَا
Mümtehine 60/1	جِهْدًا	جِهْدًا
Mümtehine 60/4	الْعَدَاوَةِ	الْعَدَاوَةِ
Talâk 65/3	بَلِغُ	بَلِغُ
Tahrîm 66/10	صَالِحِينَ	صَالِحِينَ
Tahrîm 66/10	الدَّٰخِلِينَ	الدَّٰخِلِينَ
Kalem 68/23	يَتَخَفْتُونَ	يَتَخَفْتُونَ
Kalem 68/30	يَتَلَوُّمُونَ	يَتَلَوُّمُونَ
Kalem 68/31	طَغِينِ	طَغِينِ
Hâkka 69/12	وَعِيَّةٌ	وَعِيَّةٌ
Hâkka 69/47	حَاجِرِينَ	حَاجِرِينَ
Meâric 70/12	صَالِحِينَ	صَالِحِينَ
Cin 72/9	مَقْعَدًا	مَقْعَدًا
Cin 72/16 ★	الْوِ	أَنْلَوْ
Kıyâme 75/40	بِقَدْرِ	بِقَدْرِ

Nebe' 78/17	مِيقَاتَا	مِيقَاتَا
Nebe' 78/22	لِلطَّاعِينَ	لِلطَّاعِينَ
Fecr 89/16	أَهْنَنِ	أَهْنَنِ
Alak 96/16	كَذِبَةٍ	كَذِبَةٍ

SONUÇ

Hız. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'in Cenâb-ı Allah tarafından Cebrâil aleyhisselam vasıtası ile nazil olan ayetleri her yıl vahiy meleği ile mukabelede bulunduğu rivayetlerden bilinmektedir. Yine rivayetlerin aktardığı bilgiler, Kur'ân-ı Kerim'in nüzul döneminin bidayetinden itibaren dönemin yazı malzemeleriyle kayıt altına alınarak hem satırlarda hem de sadırlarda muhâfaza altına alındığının çift yönlü göstergesidir. Hız. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'in zamanında Kur'ân'ın cem edilme meselesi vahyin devamından mütevellit gerçekleşmemiş olsa da Hız. Ebûbekir döneminde Kur'ân ayetleri ve sahifeleri bir araya getirilmek suretiyle derlenmiştir. Hız. Ebûbekir devrinde Mushaf haline getirilen bu sayfalar Hız. Osman döneminde çoğaltılma ihtiyacına binâen nevi şahsına münhasır bir imlâ ile Mesâhif-i Osmâniyye -Hız. Osman Mushaf'ları- ismiyle genel görüşe göre altı adet olacak şekilde istinsâh edilmiştir. Bahsi geçen bu Mushaf nüshalarının imlâsı, Hız. Osman devrinde ve onun inisiyatifiyle gerçekleştiği için Resm-i Osmânî diye anılmış, yazı ve okuyuş yönünden bazı hallerde mutabık kalınmış, bazı hallerde ise bu kitabetteki mutabakat sağlanmayan imlânın tespiti noktasındaki çalışmalar, ilk dönemden bu tarafa kayda değer müktesebât oluşturmayı başarmıştır.

Daha sonraki dönemlerde de Kur'ân-ı Kerim'in doğal olarak istinsâhı devam etmiş, Hız. Osman Mushaf'larının İmlâsı/Resm-i Osmânî'nin imlâsı ana gaye olmuş olsa da erken dönemlerden itibaren farklı tarzda Mushaf imlâları meydana çıkmıştır. Gerek zikredilen farklı imlâlar gerekse Resm-i Osmânî imlâsı olarak addedilen Mushaf'ların, Mushaf imlâsı edebiyatı açısından karşılaştırılması ve Mushaf Tarihi bağlamında bahsi geçen bu Mushaf'ların imlâ yapısının incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Mushaf imlâsı açısından Dâni'nin *el-Muknî'* ve İbn Necâh'ın *Muhtasarü't-Tebyîn* adlı eserleri öncü ve otoriter kabul edilmiş olup, Mushaf imlâsının tetkik edilmesi noktasında önemli rol oynamaktadırlar. Bu bağlamda yaklaşık yüz yıl önce Osmanlı Devleti sınırlarından siyasi anlamda ayrılan Mısır, Resm-i Osmânî imlâsında Kral I. Fuâd'ın talimatıyla Muhammed b. Ali b. Halef el-Huseynî'nin istinsâh etmiş olduğu 1342/1923 tarihli, hattatına nispetle *Haddâd Mushafı*/Mısır Mushaf'ı ki buna *Kral Fuâd Nüshası* da denilmekte olup, Mushaf imlâsı açısından günümüz İslâm âleminin mihenk taşı niteliğindedir. Mısır gibi

kadîm bir İslâm diyarının bağımsızlığı söz konusu olup, diğerk taraftan Osmanlı devletindeki hilâfetin ilgası da Mushaf basım ve istinsâhında kendisini göstererek doğal olarak siyâsî bir otorite boşluğunu doldurmak istemiştir. Bu bağlamda Kral Fuâd daha sonra yine İstanbul Hattatlarından olan Rifâî Aziz Efendi'yi ülkesine davet ederek Mushaf istinsâhı yaptırmıştır. Kral Fuâd Nüşhası denilen Haddâd Mushafı, ortalama yirmi beş ile yirmi altı sayfalık cüzlerden oluşup tamamı sekiz yüz yirmi yedi sahifeden müteşekkildir. Hâfız Osman Mushaflarına göre sahife tutmayan ve ülkemiz vatandaşlarının alışık olmadığı imlâ ve Mushaf düzenine sahiptir. Ayrıca Mushaf'ta harekeleme çalışması tecvit kurallarını belirtir şekilde yapılmıştır.

Tayyar Altıkulaç, Diyanet İşleri Başkanlığı görevindeyken Hattat Fahrettin Bilgiç'ten Resm-i Osmânî uyumlu bir Mushaf istinsâh etmesini talep etmiş, o da yedi ay gibi kısa bir zaman zarfında istinsâhı gerçekleştirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından muhafaza edilen bu Mushafın ilk basımı 1405/1985 yılında yapılmıştır. Bu Mushaf, sayfa tutar ayet-berkenâr olup, yirmişer sayfa halinde otuz cüzden oluşmaktadır.

Bu meyanda mukâyeseye konu olan her iki Mushaf'a da imlâ yapısı açısından bakıldığında, Dâni (v. 444/1053) ve İbn Necâh (v. 496/1103) gibi Mushaf imlâsının lokomotif olarak addedilen müelliflerin verdikleri bilgilerle uyum sağlamakta olduğu, kısmen de sayfa tutma ve harekeleme sistemi açısından farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Her iki Mushaf da Resm-i Osmânî imlâsı ile yazılmış olduğu için aralarında önemli ölçüde farklılık bulunmamaktadır. Lakin asıl imlâdaki iskelette isbât, fasl-vasl, bir yerde de olsa açık ve kapalı "tâ" resmi gibi uygulamalar tespit edilmiştir. Bu çalışmada üç yüz ellinin üzerinde -mükerrerleriyle beraber üç bin beş yüz civarı- kelime taranmış ve otuz kadar farklılık tespit edilmiştir.

Mesâhif-i Osmâniyye'nin numunelerinden herhangi birinin günümüze ulaşmaması nedeniyle Resm-i Osmânî'nin mutlak manada tespit edilmesinin mümkün olmadığı, bununla birlikte Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği Mushaf'ların imlâ özelliklerini kâmil manada aktaran kaynaklara sahip olmadığımız da tespit edilmiştir. Bu bağlamda İslam ülkelerinde basımı ve istinsâhı yapılan Mushaf nüshalarının tanıtım metinlerinde Resm-i Osmanî'ye tamamen uyulduğu iddia edilmektedir.

Ancak yapılan çalışmalar neticesinde zikredilen Mushaf nüshalarının hiçbirisinin Resm-i Osmanî imlâsını tam olarak esas almadıkları görülmüştür.

İslâm ülkeleri bu manada işbirliği içerisinde bulunmasa da ülkemizde Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu, Mushaf imlâsı alanında çalışma yapan akademisyenler ve Mushaf istinsâhı ile uğraşan hattâtların zaman zaman panel, sempozyum ve çalıştaylarda bir araya gelip günümüz Müslümanlarının okumakta zorlanmayacağı Resm-i Osmânî uyumlu Mushaf üzerine çalışma yapmalarının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Neticede İslâm ülkelerinde Mushaf imlâsı adına bir birliktelik söz konusu değildir. Bu durum kâmil manada olmasa da Mushaf imlâsının birlikteliği adına İslâm ülkelerinin her birini temsil edecek uzmanlardan oluşan bir heyetin kurulmasını gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed, *Mushaf İmlâsında Ali el-Kârî Tarzı Meselesi, Usûl*, 2015.
- Abay, Muhammet, *Osmanlı Döneminde Mushaf İmlâsı Tartışmaları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016.
- Abdüsselâm, Muhammed Âdil, *Kitâb fi'l-farki beyne Resmi'l-Mushâfi's-şerîf ve beyne Resmi'l-Kavâ'idi'l-İmlâiyye*, Dârü'l-Fıkh ve'l-Hadis, Amman, 1984.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed. b. Muhammed, *el-Müsned*, Darü'l-fıkr, Beyrut, 1991.
- Akcan, Resul, “*Mushaf İmlâsında İrfânî Yaklaşım; Merrâkuşî'nin “Unvânü'd-Delîl mi Merasûm-i Hattî't-Tenzîl” Örneği*”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2020.
- Altıkulaç, Tayyar, “Mushaflarda İmlâ Problemi”, *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyum Bildiri Metinleri*, Ankara, 2017.
- Altıkulaç, Tayyar, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadime İlk Mushaflar Üzerine İnceleme*, IRCICA, İstanbul, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar, *Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası*, İstanbul: IRCICA, 1428/2007
- Altıkulaç, Tayyar, *Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: San'â Nüshası*, İstanbul; IRCICA, 1432/2011
- Apaydın, H. Yunus, “Zâhiriyye”, *DİA*, C. 44, ss. 93-100, TDV Yayınları, İstanbul, 2013.
- Aruçi, Muhammed, “Muhammed Ali el-Haddâd”, *DİA*, C. 30, s. 498, TDV Yayınları, Ankara, 2020.
- Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Futûhu'l-buldân*, nşr. Abdullâh Enîs-Ömer Enîs et-Tabbâ', Müessetü'l-ma'arif, Beyrut 1407/1987.
- Berk, Süleyman, *İstanbul'un 100 Hattatı*, İstanbul'un Yüzleri Serisi 57, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bilge, Mustafa Lütfi, “Fuâd”, *DİA*, C. 13, ss. 201-202, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bilgiç, Fahrettin, *Resmi Osmanî İmlâsı İle Kur'an-ı Kerim*, 4. Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 2016.

- Birişik, Abdülhamit, “Kıraat”, *DİA*, C. 25, ss. 425-432, TDV Yayınları, Ankara, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 1985.
- Cuburî, Suheyle Yâsîn, Aslu’l-hattî’l-‘Arabî ve Tatavvuruhu hattâ Nihâyeti’l-asrî’l-Ümevî, Bağdat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 1977.
- Cum’a, İbrahim, Kıssatü’l-Kitâbeti’l-A’rabiyye, Dârü’l-ma’arif, Kahire, ty.
- Çağatay, Neşet, *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.
- Çalık, Zeynep, İmlâ Farklılıkları Bakımından Âl-i İmrân Suresi Örneğinde Fehd ve Topkapı Mushaflarının Karşılaştırılması, Ordu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s.10.
- Çelebi, İlyas, “Mutezile”, *DİA*, C. 31, ss. 391-401, TDV Yayınları, İstanbul, 2006.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, Dergah Yayınları 1982.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur’ân İlimleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.
- Çetin, Mazlum Nihad, “Arap”, *DİA*, C. 3, ss. 276-309, TDV Yayınları, İstanbul, 1991.
- Dakûkî, Hüseyin Ali, “Hîre”, *DİA*, C. 18, ss. 122-124, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.
- Demirci, Muhsin, *Kuran Tarihi*, 12. Baskı, İFAV, İstanbul, 2017.
- Derman, M. Uğur, “Hâfız Osman”, *DİA*, C. 15, ss. 98-100, TDV Yayınları, İstanbul, 1997.
- Derman, M. Uğur, “Hattat Hacı Ârifler”, Elli Sanat Sever Serisi, İstanbul, 1965.
- Derman, M. Uğur, Türk Sanatında Ebrû, Akbank Yayınları, İstanbul, 1977.
- Deylemî, Ebû Mansûr Şîrûye b. Şehredâr, *el-Firdevs bi Me’sûri’l-hitâb*, Dârü’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrut, 1986.
- Durmuş, İsmail, “Hemze”, *DİA*, C. 17, ss. 190-193, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh, *Muhtasarü’t-Tebyîn li Hicâi’t-Tenzîl*, nşr. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şirşâl, yy., Medine, 1423/2002.

- ed-Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dımaşk, 1379/1960.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osman b. Said, *el-Muknî fî Resmi Mesâhif-i'l-Emsâr*, nşr. Muhammed Sâdık Kamhavî, Kâhire, ty.
- ed-Dimyatî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdu'l-Ganî, *İthâf'ü-Fudalâi'l-Beşer fî'l-Kirâati'l-Erbati'l-Aşer*, 1. Baskı, thk. Şa'ban Muhammed İsmâil, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987/1407.
- el-Askalânî, İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe fî Temyîzi's-sahabe*, Matbau's-Sa'ade, Mısır, 1328/1939.
- el-Cevherî, İsmâ'il b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1399/1979.
- el-Endelûsî, İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-'İkdu'l-ferîd*, nşr. Ahmed Emîn-Ahmed ez-Zeyn-İbrâhîm el-Ebyârî, Kahire 1962.
- el-Hamed, Ğanim Kaddûrî, *Resmu'l-mushaf dirâse luğaviyye târihiyye*, Menşûrâtü'l-Lecnetu'l-Vataniyye, Bağdat, 1982.
- el-Huseynî, Muhammed b. Ali b. Halef, *Haddâd Mushafi*, Bsk. Bulak, Emiriyye Matbaâsı, Bulak, 1342/1924.
- el-Kevserî, Muhammed Zahid, *Makalâtu'l-Kevserî*, nşr. R. Hakimi, yy., Humus, 1968.
- el-Merraküşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Osman İbnü'l-Bennâ, *Unvânu'd-delil min Mersûmi Hattu't-tenzîl*, Dâru'l-ğarbi'l-İslami, Beyrut, 1990.
- el-Mısırî, Muhammed Kemâl et-Türkî, "Meâsiru'l-Mülûki Mülûkü'l-Meâsir", *en-Nîl*, Kahire, 1923.
- Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallan fî Izahî Zübdeti'l-İrfan*, yy., İstanbul, 1287.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977.
- ez-Zehabi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-nübelâ*, nşr. Ş. Arnavud, Beyrut, 1985.
- Fazlıoğlu, İhsan, "İbnü'l-Bennâ el-Merraküşî", *DİA*, C. 20, ss. 530-534, TDV Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, yy., Beyrut, 1980.

- Fırat, Yavuz, *Tecvid ve Kıraat İlimi Terimleri Sözlüğü*, Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Hamâda, Mahmûd Mâhir, *el-Kitâbu'l-'arabî mahtûtan ve matbû'an: târîhuhû ve tatavvuruhû hattâ matla'i'l-karni'l-'ısrîn*, Riyad 1404/1984.
- Hamidullah, Hemmam b. Münebbih, *Hadis Mecmuası*, trc. Kemal Kuşçu, yy., İstanbul, 1967.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman el-Mevsilî, *el-Hasâ'is*, nşr. Abdulhamîd Hendâvî, Beyrut 1421/2001.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Zekerıyyâ, *es-Sâhibî fî fikhi'l-luğa ve Süneni'l-A'rabî fî Kelâmiha*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar, el-Mektebetü's-selefiyye, Kahire, 1910.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1399/1979.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân, *el-Mukaddime*, nşr. Abdüsselâm. eş-Şedâdî, Darü'l-Beyda, yy., 2005.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî *Fedâilü'l-Kur'ân*, yy., Beyrût, 1385/1966.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *'Uyunü'l-ahbâr*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebü'l-kâtib*, Matbaatu Brill, 1955.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh, *Tabakatu'l-kübra*, yy., Beyrut, ty.
- İbn Vesîk el-Endelûsî, *el-Câmi'limâ yuhtâcu ileyhi min resmi'l-mushaf*, nşr. Ğanim Kaddûrî el-Hamed, Bağdat, 1408/1988.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî Kıraati'l-Aşr*, Beyrut, ts.
- İbnü'l-Cezeri, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *en-Neşr fî Kıraati'l-'aşr*, nşr. M. Dabba', Dâru'l- kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ty.
- İbnü'l-Mübârek, Ahmed, *el-İbriz min Kelâmi Seyyidî Abdülaziz*, el-Mektebetü's-şa'biyye, yy., ty.
- İsfahânî, Hamza b. Hasan, *Kitâbu't-tenbîh 'alâ hudûsi't-tashîf*, nşr. Muhammed Esad Talis, Beyrut, 1412.

- Kaddûrî, Hamed Ganim, *Resmu'l-mushaf dirâse luğaviyye târihiyye*, Menşûrâtü'l-Lecnetu'l-Vataniyye, Bağdat, 1982.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Alî, *Subhul'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, nşr. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Beyrut 1407/1987.
- Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, 6. Baskı, İFAV, İstanbul, 2018.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, yy., Dımaşk, 1380/1960.
- Koyuncu, Recep, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*, Hacıveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yaymevi, İstanbul, 2018.
- Köksal, Aydın, *Dil ile Ekin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1980.
- Mârğînî, İbrâhim b. Ahmed et-Tûnusî, *Delîlu'l-Hayrân 'alâ mevrîdi'z-zamân*, yy., ty.
- Maşalı, Mehmet Emin, "Mushaf", *DİA*, C. 31, ss. 242-248, TDV Yayınları, İstanbul, 2020.
- Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, OTTO, Ankara, 2015.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Otto, Ankara, 2016.
- Mekkî, Ebû Tâlib, *'el-Keşf 'an vucûhi'l-kirâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hıccihâ*, nşr. Muhyiddîn Ramadân, Beyrut, 1407/1987.
- Menna'Kattan, *Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Mektabetü'l-ma'arif, Riyad, 2000.
- Muhtar, Ahmet Ömer, *İlmu'delâle*, Alemü'l-Kütüb, Kahire, 1988.
- Munecid, Selâhaddîn, *Dirâsât fi târihi'l-hatti'l-'arabî munzu bidâyeti'l-'asri'l-umevî*, Beyrut 1972.
- Müneccid, Selâhaddîn, *Dirâsât fi Tarihi Hatti'l-A'rabi münzü Bidayeti ila Nihayeti'l-asri'l-Ümevi*, Darü'l-kitabi'l-cedid, Beyrut, 1972.
- Nâmi, Halil Yahyâ, "Aslu'l-Hatti'l-'Arabî ve Târîhu Tatavvurihî İlâ mâ Kable'l-İslâm", *Mecelletu Kulliyeti'l-âdâb*, III/1, 1935.
- Nasr Hâmid, Ebû Zeyd, *İşkâliyyâtu'l-kirâ'e ve âliyyâtu't-te'vîl*, yy., Beyrut, 1996.
- Necmi Atik, Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu, https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com>blog-page_31 (25/02/2024)
- Nuveyrî, Şehâbuddîn Ahmed b. Abdilvehhâb, *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, yy., Kahire, ty.

- Okumuş, Mesut, “Kur’ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 17, ss. 5-37, 2010.
- Öge, Ali, 18. yy. *Osmanlı Alimlerinden Yûsuf Efendizade’nin Kıraat İlmindeki Yeri*, Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, İstanbul, 2019.
- Özdem, Ragıp, *Dil Türetme Teorilerine Toplu Bir Bakış*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 1944.
- Özdirek, Betül, “İbnü’l-Bevvâb Mushafı ve İmlâ Yapısı”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Sehâvî, Alemuddîn Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed, *Cemâlu’l-kurrâ ve kemâlu’l-ikrâ, nşr. Abdükerîm Zubeydî*, Beyrut, 1413/1993.
- Serin, Muhittin, “Rifâî Aziz Efendi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991.
- Serin, Muhittin, *Hattat Aziz Efendi*, 2. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1999.
- Sezgin, Fuat, *Buhari’nin Kaynakları*, Kitabiyat, Ankara, 2000.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sîbeveyhi*, Bulak, 1316.
- Subaşı, Mehmet Hüsrev, “Aytaç Hamit”, *DİA*, C. 4, ss. 287-289, TDV Yayınları, İstanbul, 1991.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh eş-Şatrancî, *Edebû’l-küttâb*, nşr. M. Eseri, el-Matbaatü’s-Selefiyye, Kahire, 1341.
- Suvey’î, Abdulazîz Saîd, *el-Harfû’l-‘arabî: tuhfetu’t-târih ve ‘ukdetu’t-teknîye*, Bingâzi, 1989.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, Mısır, 1306.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fî’ilmi Usûli’n-Nahv*, nşr. Ahmed Subhi Fırat, İstanbul, 1395/1975.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu’l-Umem ve’l-Mulûk*, nşr. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, 1967.
- Temel, Nihat, *Kur’ân Kıraâtında Vakf ve İbtidâ*, 3. Baskı, İFAV, İstanbul, 2014.
- Yavuz, Yûsuf Şevki, “Eşariyye”, *DİA*, C. 11, ss. 447-455, TDV Yayınları, İstanbul, 1995.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Kâhire, 1376.

Zeyn, Abdulfettâh, *Kadâyâ Luğaviyye fî Dav'i'l-İnsâniyye*, yy., Beyrut, 1987.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut, 2002.